

Szakedolgozat

Karáth Péter Zoltán
földrajztanár – történelem és állampolgári
ismeretek tanára
osztatlan tanári mesterszak

2024

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

Bölcsészettudományi Kar

Szakdolgozat

Cellömölk egyháztörténete

A bencések szerepe a dömölki apátság és Kiscell életében

Témavezető:

Rudolf Veronika
egyetemi tanársegéd

Készítette:

Karáth Péter Zoltán
földrajztanár – történelem és
állampolgári ismeretek tanára
osztatlan tanári mesterszak

Budapest, 2024

Tartalom

1. Bevezetés.....	2
1.1. Historiográfiai áttekintés és források	3
2. Az ősi dömölki apátság története az alapítástól a 18. századig.....	6
2.1. Az alapítás	6
2.2. Régészet és építészet.....	9
2.3. Dömölk virágkora	11
2.4. A hanyatlástól a rend újjászületéséig.....	14
3. Kis-Máriacell.....	20
3.1. Búcsújárás	29
3.2. Kiscell születése	31
4. Felosztatástól felosztatásig	33
4.1. II. József rendeleteinek hatása Kiscellre.....	33
4.2. A restauráció után	37
4.3. Az apátság szervezete és birtokai	47
5. Az apátság története a rövid 20. század folyamán.....	50
5.1. Üldöztetés – Felosztatás – Államosítás	59
5.2. A rendszerváltás után	61
6. A Dömölki apátság történetének adaptálása a közoktatásba	63
6.1. Helyismereti feladatok és játékok.....	65
7. Összegzés	69
8. Bibliográfia:	72
8.1. Források:	72
8.2. Szakirodalom:	73
9. Függelék.....	79

1. Bevezetés

A Nyugat-Dunántúl legészakibb tanúhegyének, az ötmillió éves Ság hegynek lankái alatt terül el a csendes kisváros: Celldömölk. A Vas vármegye nyugati határán húzódó település kezdetben a Győri püspökséghez tartozott, jelenleg viszont a Szombathelyi Egyházmegye részét képezi. A Kemenesaljai esperesi kerület központja és a Celldömölki járás székhelye.¹ A mai város öt település összeolvadásából jött létre. Ősi magját a középkori bencés apátság székhelye, Pórdömölk és a századokkal később keletkezett *nobilis* falu, Nemesdömölk adta, melyek 1903-ban egyesültek a 18. század második felében újonnan alapított és búcsújáráhellyé váló Kiscellel.² 1950-ben a szomszédos Alsóságot, majd 1978-ban az újbóli várossá nyilvánításakor Izsákfa községet is hozzácsatolták a településhez.³ A Győr–Celldömölk, illetve a Budapest–Székesfehérvár–Szombathely vasútvonalon tömegközlekedéssel könnyen megközelíthető. Személyautóval pedig Pápa felől a 83-as úton, Sárvár irányából a 8-as főútból kiágazó 84-es úton érhető el.⁴ Szakdolgozatom célja, hogy egy átfogó képet nyújtson a bencés rend Celldömölk történelmében játszott megkerülhetetlen szerepéről. Szükségességét és aktualitását az adja, hogy bár a dömölki apátság és Kiscell történetével, illetve külön-külön a bencésekkel és a búcsújárással egy tucat mű és neves szerző foglalkozott már korábban, ám olyan átfogó munka, amely kifejezetten a bencések településformáló szerepére koncentrálna, máig nem keletkezett. Az egyetlen kivételt talán Pacher Donát *A dömölki apátság története* című, 1912-es rendtörténeti műve jelentette.⁵ Amint látható, ez is több mint százestendős, így természeténél fogva nélkülözi a mai napig csak részlegesen feldolgozott 20. század teljes történetét. Írásom ezért kifejezetten Celldömölk katolikus egyháztörténetével foglalkozik, különösen fókuszál a bencés rend településre, helyi kultúrára, hit- és közéletre, illetve gazdaságra gyakorolt hatására. Nem célja részletesen beszámolni, így csak érintőlegesen szól, a többi keresztény felekezet (lutheránus, református) és katolikus plébánia (Alsóság) történetéről. A város fejlődésében ennek ellenére nagy szerepet játszott Nemesdömölk evangélikus artikuláris helyé válása és a polgárosodásban élenjáró zsidóság aktív jelenléte. Az eddigi szélesebb érdeklődés hiányának okát személy szerint abban látom, hogy Dömölk sosem tartozott a bencések kiemelt monostorai közé, nem úgy, mint a Szent István-i alapítású Pannonhalma,

¹ Diós–Viczián 1996, 203.

² Kiss 1980. 143.

³ KSH helységnévtár: https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=27094 (utolsó letöltés: 2024. 04. 18.)

⁴ Barna 1990, 46.

⁵ Pacher 1912.

Pécsvárad és Zalavár, vagy a későbbi királyi alapítások (pl. Tihany, Somogyvár).⁶ A kutatást viszont pont ezért jelentősen nehezítette a rengeteg bizonytalanság. Elsőként az alapítás körülményeit övező viták, ugyanis alapító oklevél híján keletkezésének dátuma homályba vész, de az ősi apátság történetét képező középkori és kora újkori forrásaink is rendkívül hiányosak.

A téma iránti motivációmát tovább erősítette, hogy celldömölkiként a bencések szülővárosomban hagyott épített és szellemi öröksége között nőtem fel. Gyakorló római katolikusként nagy hatást gyakorolt rám a szeptemberi Mária-búcsúkra évről-évre elzarándokoló hívek ezreinek mély hite és hűsége. Rengeteg kérdés foglalkoztatott a romokat látva és a különféle „városi legendákat” hallva: Mit is csináltak itt a bencés barátok?; Mikor telepedtek meg?; Miért nem élnek ma már köztünk?. Azonban, amikor egyetemi tanulmányaim alatt kicsit tudományosabb szemszögből szerettem volna utánajárni a történetüknek, nem igazán találtam egyetlen összefoglaló művet sem, ami a kezdetektől napjainkig kellő részletességgel tárgyalja a bencések szerepét a város kialakulásában, fordultatos múltjában, vagy éppen azt, hogy milyen hatással vannak Celldömölk mai életére.

1.1. Historiográfiai áttekintés és források

Szakedolgozatom egyik legfőbb támaszaként tekinthetünk a hazai bencés rend történetét a 20. század elején többkötetes írásfolyamban, Erdei László és Sörös Pongrácz szerkesztésében megjelentető *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története* című könyvsorozatra, melyből az utolsó előtti kötet foglalkozik kimondottan a dömölki apátság történetével.⁷ Szerzője, Pacher Donát több száz oldalban gyűjtötte össze a saját korában fellelhető levéltári anyagok alapján az események kronológiáját. Esetenként olyan dokumentumokat is használt, amelyek a világháborúk és a kommunizmus pusztítása során mára már megsemmisültek. Az alapítás körülményei és a középkori apátság története rendkívül zavaros és források tekintetében is elég hiányos, így némiképp biztosabb pontokért az archeológia tudományát hívtam segítségül. Kozák Károly a 20. század második felében több régészeti és műemléki értesítőt jelentetett meg az általa vezetett feltárásokól, melyek számomra is sorvezetőül szolgáltak.⁸ A barokk kortól kezdve fontos írott forrásként támaszkodhattam a bencések zarándokok tájékoztatására készített kegyhelytörténeti kalauzaira. Elsőként Pausz Amand *Kis tzelli szarándok*⁹ című, 1797-es munkájára, majd

⁶ Boros 2012, 370.

⁷ Pacher 1912.

⁸ Kozák 1961.; Kozák 1988.; Kozák 2002.

⁹ Pausz 1797.

Wekerle Gottfried 1834-ben, hasonló néven megjelent művére.¹⁰ Kühár Flóris *A celldömölk búcsújáráhely rövid ismertetése* címmel 1918-ban jelentetett meg kis könyvecskét,¹¹ 30 évvel később ezt dolgozta át dr. Nemes Vazul *A magyar Mária-Czell kegyhelyének ismertetése*¹² című zarándokfüzetében. A rendszerváltás után, pedig Nagy József plébános foglalta össze rövid ismeretterjesztő művében a celldömölki búcsújáráhely kialakulásának történetét 1996-ban. Az említett kegyhelytörténeti munkák bibliográfia nélkül nem felelnek meg a mai értelemben vett tudományosság elvárásainak viszont fontosnak tartottam forrásként a historiográfiai résznél bemutatni, mivel több későbbi komoly szakmunka alapos forráskritikával, de épít rájuk.¹³ Kifejezetten a búcsújáráshoz és a zarándoklatokra koncentrálni a Soós Sándor és neje által megjelentetett Kismáriacell könyv 2012-ből, mely már részletes bibliográfiával bír.¹⁴ Az apátság történetét az újkorban már pontosabban nyomon tudjuk követni, mivel ebből az időszakból – a korábbiakhoz képest – jóval több írásos dokumentum, statisztika és történeti leírás maradt fent. A várostörténeti részek fő szakirodalmának számít Porkoláb István első településtörténeti könyve,¹⁵ bár már ez is közel egy évszázada íródott. A búcsújárást és a magyar kegyhelyeket vizsgáló kutatók, igaz csak érintőlegesen, de időről-időre foglalkoztak a település egyháztörténetével: Barna Gábor összefoglaló munkáján túl,¹⁶ Tüskés Gábor részletesen is vizsgálta a kiscelli búcsújáráhely vonzáskörzetét,¹⁷ míg a Knapp Évával közösen szerkesztett könyvében¹⁸ a zarándokhely osztrák–magyar kapcsolataiba kaphatunk betekintést. Boros Zoltán pannonhalmi levéltáros munkáira¹⁹ szintén sokszor hivatkozok; ő az apátsági naplókat feldolgozva mélyebben is foglalkozott a monostor dualizmus kori gazdálkodásával. Különösen érdekes a rengeteg változással járó 20. század története, amihez szintén a celldömölki származású Boros Zoltán kutatómunkája szolgál támaszul. Fontos és viszonylag új fogódzónak számít a celldömölki barokk monostorépületen egy évtizeddel ezelőtt végzett műemléki kutatás,²⁰ mely rengeteg, eddig nem ismert vagy publikált eredményt hozott. Az utolsó másfél évszázad vizsgálathoz végül elengedhetetlen a korabeli sajtó ismerete. Szakdolgozatom a felsorolt gazdag irodalom felhasználásán túl nagyban épít saját személyes tapasztalataimra és kutatásaimra is, hiszen 25

¹⁰ Wekerle 1834.

¹¹ Kühár 1918.

¹² Nemes 1948.

¹³ Nagy 1996.

¹⁴ Soós–Soósné 2012.

¹⁵ Porkoláb 1927.

¹⁶ Barna 1990.

¹⁷ Tüskés 1993.

¹⁸ Tüskés–Knapp 2004.

¹⁹ Boros 2012.; Boros 2018a.; Boros 2018b.; Boros 2021.

²⁰ Kelemen–Nemes 2014.

éve az egyházközség aktív tagjaként, kezdetben ministránsként, néhány éve pedig mint a plébániai tanácsadótestület képviselője személyesen is részt vettem az elmúlt két évtized összes jelentős egyházi eseményén. Ebből a helyzetből fakadóan a közelmúlt történéseiről, változásairól és az épületek jelenlegi képéről saját magam gyűjthettem információkat, készíthettem fotókat.

A továbbiakban tehát ezekre a munkákra és megfigyelésekre alapozva szeretnék egy átfogó képet nyújtani a bencések dömlői működéséről, illetve a kismáriacelli búcsújárás településre gyakorolt hatásairól. Természetesen teszem ezt a teljesség igénye nélkül, hiszen a város igen gazdag és fordultatos, több mint 800 éves egyházi történetének minden részlete nem férne bele egy ilyen terjedelmű és műfajú munkába. Ezen okokból a dolgozatomban végén lévő függelékben jelenik meg néhány alfejezet, több képi és írásos forrás, táblázat, statisztikai adat és háttérinformáció, melyek szorosan nem kapcsolódnak az események folyamához vagy nagyon megtömrék annak egységét, de a történések megértéséhez, árnyalásához elengedhetetlenek. Itt tárgyalom a templomok és a monostor építésnek főbb szakaszait és körülményeit, de itt került elhelyezésre például az ismert apátok listája is, melyek közül néhány nagyformátumú személyhez képi és szöveges portré is tartozik a legfontosabb munkásságukhoz kötődő kiegészítő információkkal együtt. Dolgozatomban első felében bemutatom a pördömlői bencés apátság történetét a homályba vesző középkori alapítástól kezdve a török időkben bekövetkező pusztulásán át egészen a 18. századi újjáéledéséig. Közben kitérek a legfontosabb régészeti-építéstörténeti emlékekre és hiteleshelyi tevékenységére. Szakdolgozatomban második részében a kismáriacelli kegyhely születésétől kezdve mutatom be Kiscell mezővárosának fejlődését a 18. századtól – a településegysítésén át – egészen napjainkig. Vizsgálódásom fókuszában továbbra is a bencés rend helyi tevékenysége, gazdálkodása és vallási-kulturális szerepe áll, de különös hangsúlyt helyezek a helyi Mária-kultusz településhatárokon jóval túlnyúló hatására és a búcsújáróhely működésére. Írásom harmadik fejezetében tárgyalom a viharos 20. század embert próbáló történéseit, az apátság feloszlását, illetve a bencések és a zarándoklatok máig tartó hatásait. Szakdolgozatomban zárásaként pedig azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy a helytörténet kutatásán túl, milyen módokon és keretek között tudom, tudjuk megismertetni a város fordulatokban gazdag történetét a jövő generációjával. Teszem ezt Celldömölkön született diákként, lelkes lokálpatrióta polgárként és persze pedagógusként is, melyből talán természetesen adja magát, hogy szívügyemnek tekintem a város büszke múltján túl egy prosperáló jövő építését is.

2. Az ősi dömölki apátság története az alapítástól a 18. századig

A település nevével kezdetben *Demelk*, *Demunk*, *Demenk*, *Demünk* alakban találkozunk mindenféle előtag nélkül egészen a 15. századig.²¹ Kiss Lajos etimológiája szerint a latin *Dominicus* (Domokos) becézett alakjából keletkezett,²² bár ezt Nadasdy Lajos azzal cáfolta, hogy az eredeti tő a „Munk” volt, ami csak a latin oklevelekben előtte álló ’de’ szócskával forrhatott össze idővel.²³ Az 1400-as években azonban már egyszerre jelölték *Egyházas-Demelk*, *Nagy Dömölk*, *Pór-Demelk*,²⁴ *Demenk*, *Demeulch*, *Demelgh* néven, míg a ma is használatos Dömölk név általánossá nem vált. Ennek hátterében egészen egyszerűen az állt, hogy elkülönítsék a szomszédos Nemes-Dömöltkől (*Felső-Demelk*, *Kis-Demelk*).²⁵ Az ősi dömölki szentélyt a Mennybe felvett Szűzanya tiszteletére emelték.²⁶ Elsőként egy 1252-es oklevél említi az apátsági templomát titulussal egyik apátja kapcsán: „abbas ecclesia Sancte Marie de Demun”.²⁷ Ezt a hagyományt követve vette fel a 18. században emelt barokk kegytemplom is Nagyboldogasszony titulussal,²⁸ bár főbúcsúját mégis Mária szeptemberi neve napján, Kisboldogasszonykor ülik azóta is.²⁹

2.1. Az alapítás

Az apátság alapításának pontos időpontját a mai napig nem tudjuk meghatározni, hiszen nem maradtak fenn oklevelek erről az időszakról. Sem alapítólevelét, sem alapítóját nem ismerjük. Herceg Eszterházy Pál nádor magyar búcsújáró helyeket bemutató könyvében a 13. századi oklevelek ismerete nélkül, helytelenül 1446-ra datálta az alapítást.³⁰ Az első dokumentált említése 1252-ben történt, valószínű azonban, hogy ennél már jóval korábban létrejött. Írásos bizonyíték, bár nem maradt fenn róla, de a történeti emlékezet és a helyiek elbeszélését lejegyző több írott emlék megőrizte, hogy az apátságot II. Béla alapította,³¹ erre hivatkozva tették néhányan a kezdeti időpontot 1133-ra.³² Az 1960–1965. évi ásatások

²¹ Borovszky 1989, 286.

²² Kiss 1980, 143.

²³ Nadasdy 2009, 28, , 66.

²⁴ Csánki 1894, 748.

²⁵ Nadasdy 2009, 27–29.

²⁶ Hoósné 2015, 27.

²⁷ Csánki 1894, 748.

²⁸ Diós–Viczián 1996, 203.

²⁹ Barna 1990, 45.

³⁰ Esterházy 1696, 125.

³¹ A vak uralkodó Ság hegyi kudarcos várépítéséről szőtt legendák, melyeket az apátság létesítéséhez is hozzákapsolni igyekeztek, a mai napig szájról-szájra keringenek a környéken. Nemes 1948, 6.

³² Nagy 1996, 2.

szerint a templom átépítésére, bővítésére csak a 13. század utolsó harmadában, IV. Béla idején került sor. Így lehet, hogy a Béla név és a királyi hagyomány innen eredeztethető.³³ F. Romhányi Beatrix a hagyomány szerinti alapítást – valószínűleg Csánki nyomán³⁴ – III. Bélához kötötte.³⁵ Kristó Gyula a 13. századi bencés monostorok alapítását vizsgálva megállapította, hogy a tatárjárás utáni egy-két évtizedben keletkezett forrásokban felbukkanó bencés rendházak minden bizonnyal már korábban is léteztek, hiszen nehezen elképzelhető, hogy rögtön a tatárok kivonulása után egy sor új monostort alapítottak volna. A dömölki apátságot ezen okokból 1241 előttinek tekintette, amit III. Béla király alapíthatott és a külső veszély elmúltával később csak megerősítettek.³⁶ A többi hazai Árpád-kori monostor keletkezésével összevetve viszont jóval valószínűbb, hogy uralkodói helyett a nemzetségi alapítások sorába illeszkedik Dömölk is. Ez esetben valószínű, hogy az apátság alapítóját a térség legnagyobb birtokosai közül a Merse-család vagy a Pápa-nemzetség egyik tagjában tisztelhetjük, akik a kegyúri jogot is hosszú időn át gyakorolták.³⁷ A 19. század során voltak, akik mindenféle kézzelfogható bizonyíték nélkül egyenesen Szent Istvántól eredeztették az apátságot.³⁸ Mindenesetre érdekes megjegyezni, hogy a 13. századból fennmaradt oklevelekben a szomszédos Tokorcs, Simonyi és Ság falvak népei mind a „Szent Király jobbágyainak” nevezik magukat. Kozák Károly régész elképzelhetőnek tartotta ezért, hogy Sághez és Intához hasonlóan királyi szolgálónépek éltek Dömölk területén is.³⁹ A királyi alapítás mellett szól tehát a birtokszerkezet, hiszen az első oklevél idején még a Ság hegy környéki birtokok uralkodói kézen voltak. Porkoláb István szerint ezért kevés a valószínűsége, hogy a hegy lábától a Marcalig húzódó keskeny bencés birtok korábban magánföldesúri kézben lett volna, beékelődve így a sági és tokorcsi udvarnokok földjei közé, amin aztán nemzetségi monostort létesített volna a Péc nemzetség valamelyik ága.⁴⁰ Kozák Károly azon a véleményen volt, hogy a 14. században Pannonhalma fiókegyháza lett Dömölk, bár némely tekintélyesebb apát alatt független konventté is válhatott. Elképzelhetőnek tartotta, hogy már a feltételezett királyi adományozás idején is Pannonhalmához tartozott. Ezt azzal indokolta, hogy 1234-ben a szomszédos Ság települést a Szent Márton-hegyi bencéseknek adta II. András, így a Dömölkön már korábban is

³³ Kozák 1988, 9.

³⁴ Csánki 1894, 748.

³⁵ F. Romhányi 2000, 21.

³⁶ Kristó 2004, 406., 409.

³⁷ A kor szokása szerint ekkor a területileg illetékes győri püspök mint felsőbb egyházi hatóság erősítette meg a helyi konvent által választott és/vagy a kegyúr által felterjesztett apátot. Borovszky 1989, 286.

³⁸ Vályi 1796.

³⁹ Kozák 1988, 9.

⁴⁰ Porkoláb 1927, 26.

meglévő templom csak ennek a birtoknak lett a központja.⁴¹ Ami azonban bizonyos, hogy az első fennmaradt dokumentáció egy 1252-es birtokper révén Pozsonyban kiadott ítéletlevél, mely egy ekkor már aktívan működő monostort említ *Demunk*-on – vagy Nádasy Lajos szerint helyesebben *Munk*-on.⁴² A Rátót nembeli Roland nádor által kiadott oklevél közli a környék jelentős részét bíró Pápa nembeli Márton ispán régóta húzódó vitáját a Veszprém vármegyei Kamond körül Jakab apáttal, akit Tamás fia Márton és Merse nembeli Gergely és Fábíán támogatott.⁴³ A bírói döntés a korban még szokásos párbaj lett volna, de a kitűzött időpontra sikerült IV. Béla király engedélyével a feleknek kiegyezniük. Így a vármegyebeliek becslése szerinti megszabott megváltási díj ellenében az apátságnak engedték át Márton ispán szolgálóival együtt a szóban forgó birtokot.⁴⁴ Az egyezséget megerősítő nádori oklevél a veszprémi káptalan másolataként maradt fenn, ami többek között felsorolta név szerint azt a 40 férfit, aki a birtokon élt.⁴⁵ Csánki az oklevél kapcsán Kamond helyett, helytelenül a vasi Kámonról szólt,⁴⁶ ez a település azonban sosem képezte a dömölki konvent birtokát.⁴⁷

Összefoglalva személy szerint azért sem tartom valószínűnek a királyi alapítást, mert ez esetben egy ilyen kiváltságos titulus az elveszett alapító okirat ellenére is hagyományként tovább élt volna a dömölki konvent emlékezetében, hiszen a szerzeteseknek az alapítólevélben előírt kötelességük szerint az adományozóért, ez esetben a királyért és annak lelki üdvéért rendszeresen imádkozniuk kellett. Ráadásul a későbbi birtokpereknél sem említi hivatkozásként egyik oklevél sem, hogy bármelyik uralkodótól bizonyos kiváltságokat kapott volna Dömölk, amivel hathatósabban tudott volna érvelni a szomszédos magánföldesurakkal szemben. Ez azonban nem zárja ki azt a tényt, hogy a 13. század közepe előtt ne lett volna már működő apátság a mai Celldömölk határában. Ne felejtjük el, hogy pont a század elején fejlődött nagyot a magyar írásbeliség és adtak ki rengeteg oklevelet, melyekben szólhattak már Dömölkről is, viszont a tatárjárás, majd a török hódoltság idején a királyi, egyházi és nemesi kézben lévő iratanyag jelentős részével elpusztulhatott. Alapítólevél hiányában tehát konkrét évszámot nem tudunk megnevezni, de a Ság hegyi

⁴¹ Kozák 1988, 12.

⁴² Nádasy 2009, 17.

⁴³ Takács 2001, 487.

⁴⁴ A Marcalnál fekvő három ekényi föld és a kapcsolódó rét minden egyes lakosáért egy márkát fizetett az apát, de 20 ember fizetés nélkül került át dömölki konvent jogába. Szócs 2012, 91.

⁴⁵ Lásd: Pacher 1912, 24.

⁴⁶ Csánki 1894, 748.

⁴⁷ Porkoláb 1927, 25.

bazaltból készült apátsági templom romjait még ma is megtekinthetjük Celldömölk nyugati határában, mely román-gótikus átmeneti stílusjegyeivel szintén a 13. századra utal.

2.2. Régészet és építészet

Az 1960-as években több régészeti feltárás is folyt Nagypál Judit építészmérnök és Kozák Károly régész vezetésével a pördömölki városrészen, amelyek vizsgálták az Árpád-kori

templomot. A környező terület az *1. kép: Aquileiai ezüstpénz (Kozák 1961, 118.)*

archeológiai adatok alapján már a római korban is lakott volt. Valószínűsíthetjük, hogy a templom őse, egy római villa, esetleg egy őskeresztény templom helyén vagy annak romjaiból épült valamikor a honfoglalás után. Ezt bizonyítja a templom falai alatt húzódó római kori alapozásrészlet és a falakban fellelt római téglatöredékek, illetve egy itt talált szintén római sírkő.⁴⁸ Ráadásul a település határában futott a Savariát Aquincummal összekötő útvonal is, mely a Ság hegyi bronzkori telepől lett római katonai őrhelyet és a vidéken szőlőműveléssel foglalkozó villákat bekötötte a birodalom vérkeringésébe.⁴⁹ A környező település nyomait keresve feltárták a templom mellett 17 nyugat–keleti fekvésű 11. századi sírt, melyek csontanyagait vizsgálva kelet-balti, nordikus és mongoloid rasszba sorolták az elhunytakat a Magyar Történeti Múzeum antropológusai. A romtemplomtól délre eső területen lévő temető egyik 170 cm mélyen fellelt sírjából egy hajkarika is előkerült mellékletként. A korai sírok arra engednek következtetni, hogy a 11. században – a kereszténység felvétele után, Szent István rendeletét követve – már valamiféle szentélyt emelhetek itt a helyiek a korábbi romokon, melynek nyomait a régészek meg is találták. Feltárták továbbá egy korábbi kőépület alapját, amely valószínűleg a később kihantolt sírok csontjait összegyűjtő osszarium lehetett.⁵⁰ Az ásatások során felszínre került diadalív alapjainak közelében, úgy 1,3-1,4 méter mélyen egy ezüst dénárt is találtak Kozákék (*1. kép*). Az érmét II. Antonius aquileiai pátriárka (1401–1418) verette, melynek a bőven padlósínt alatti volta valamilyen korabeli átalakítási munkákra utal.⁵¹

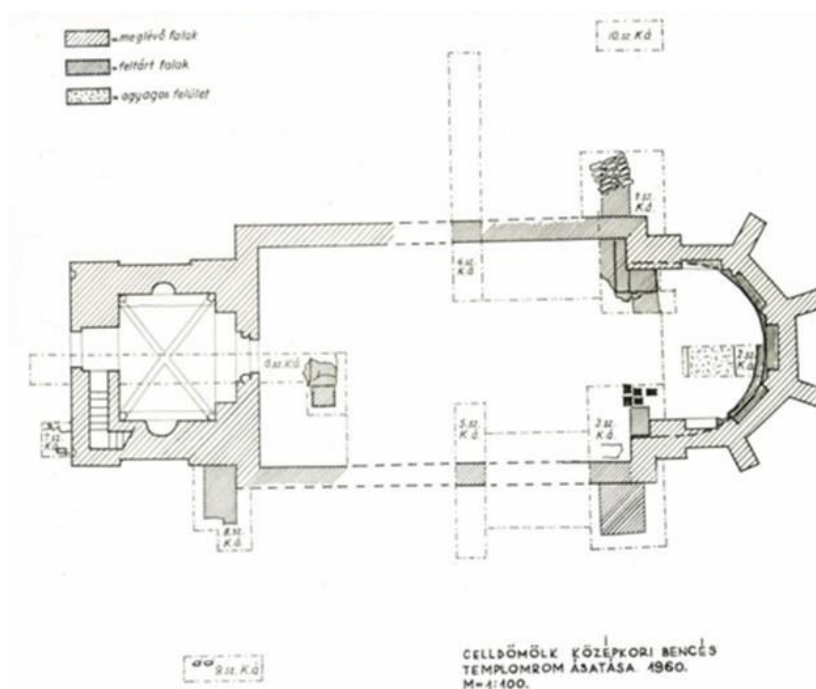
⁴⁸ Uo. 8.

⁴⁹ Nádasy 2009, 49.

⁵⁰ Kozák 1988, 7.

⁵¹ Kozák 2002, 178.

A mai csúcsíves apátsági templom a 11–14. században több lépcsőben épült (2. kép). A templom hajójának torony nélküli belső hossza 13,3 méter, míg szélessége 7,6 méter, de falainak vastagsága 75-80 cm között van.⁵² Magassága a tetőtérben lévő cellákkal együtt olyan 8 méter lehetett. A déli falon 1946-ig viszonylag épen állt a Rómer Flóris régész által feltételezett, monostorból nyíló befalazott kapuja, ahogy több román stílusú díszítés és két rézsús ablaka fölöttük húzódó ívsorospárkánnyal is látható volt még.⁵³ Kozák Károly az 1960. július 19–22. között folytatott régészeti feltárás és az 1964–1965. évi műemléki kutatás és helyreállítás eredményei alapján régészeti emlékek híján azonban cáfolta a kőmonostor voltát. Továbbá arra a következtetésre jutott, hogy a templom több fázisban épült. A három fő átalakítási stádiumot, a régészeti kutatás részletes eredményeit és a feltárt gótikus freskórészleteket a függelék között külön fejezetben tárgyalom (lásd Függelék, 1. sz.).

3. kép. A templomrom alaprajza

2. kép: A templomrom alaprajza (Kozák 1960, 118.)

A lefolytatott régészeti kutatások, mint láttuk bizonyították, hogy a torony későbbi építése tehető a 13. század közepére, pont akkorra, amikor az első fennmaradt oklevél (1252) származik. A templom függelékben részletesen közölt építési periódusait ismerve mégsem fogadhatjuk el alapítási időként ezt, mivel a torony hozzátoldása előtt már állt egy félköríves szentélyű templom feltehetően a 12. századból.⁵⁴ Személy szerint azt is elképzelhetőnek

⁵² Kozák 1988, 28.

⁵³ Rómer 1874, 10.

⁵⁴ Kozák 1988, 179.

tartom, hogy a bencések már egy meglévő kora Árpád-kori kápolna körül alapítottak monostort a 13. században, és ehhez kapcsolódott a gótikus stílusban végbement nagyobb lélegzetvételű templombővítés.

2.3. Dömölk virágkora

A környék középkori életében fontos szerepet töltöttek be a bencés szerzetesek, hiszen egyszerre tanították mezőgazdasági munkára és a keresztény hitre a környék lakosságát.⁵⁵ A monostor fénykorát a 14. század folyamán élte, amikor jelentőségét tovább növelve – bár csak rövid ideig, de – hiteleshelyként is működött. Ezt az országos funkcióját legkésőbb az 1351–1353-as átszervezés után veszthette el, amikor Nagy Lajos a kisebb konventek hiteleshelyi működési engedélyét megvonta.⁵⁶ A fennmaradt személyek és helységek adatai alapján földrajzilag szűk körben lehetett illetékes, ami nem meglepő, hiszen a győri, pannonhalmi, bakonybéli, veszprémi, kapornaki, zalavári, csatári és vasvári hiteleshelyek teljesen körülhatárolták. Egyházas-Dömölkhöz így csak a környező települések lakói fordultak ügyes-bajos dolgaikkal.⁵⁷ 1332 és 1356 között 20 fennmaradt oklevél utal hiteleshelyi tevékenységére, melyből 17-et az említett szomszédos falvak számára állított ki. Ezekből néhányat a pannonhalmi rendi levéltárban őriznek ma.⁵⁸ Pacher Donát szerint viszont némileg hosszabb ideig, 41 éven át működött hiteleshelyként, aki az első ilyen oklevelet helytelenül 1315-re tette, míg az utolsót már a működés megvonását követően, 1356-ból származtatta. Ez alapján működését majdnem százhusz évvel később kezdte, mint Pannonhalma.⁵⁹ A dömölki konvent legtöbbször birtokperekben járt el a szomszédos nemesek között, de látunk példát házassági egyezsége, leánynegyed biztosítására Nagy Lajos utasításából. Több esetben találkozunk emberölés utáni békítéssel vagy a frankói gyilkosság felderítésével, melyre I. Károly delegált egy dömölki barátot.⁶⁰

Igazi különlegességnek számít az az 1400. október 15-én keltezett szentszéki rendelkezés, ami pápai megbízásban részesítette a dömölki apátot. A mai Somlónásárhely és Apácatorna közelében a 13. század elejétől éltek bencés apácák a Szent Lambert tiszteletére emelt zárdában, mely alá a mai Felső-Iszkáz plébániája is tartozott. Pacher Donát nyomán tudjuk, hogy miután a korábbi Péter fráter lemondott javadalmairól, kegyúrként a

⁵⁵ Oklevélben említett dömölki apátokat lásd: *Függelék, 6. sz.*

⁵⁶ Szovák 2001, 85.

⁵⁷ A dömölki konvent illetőségi köre: A környék települései: Magyargencs, Csögle, Hetye-Somlyó, Káld, Bögöte, Mesteri. Körzetén kívül eső falvak: Jákmonostor, Veszprém vármegye: Alásony és Barlag. Ma már elpusztult falvak: Salamon, Gecse és Gulács. Pacher 1912, 30.

⁵⁸ Takács 2001, 487.

⁵⁹ Pacher 1912, 30.

⁶⁰ Uo. 29.

rendfőnök asszony Szöllősi Lőrinc fiát, Istvánt nevezte ki plébánosul. Ő azonban a gyanús körülményekre hivatkozva egészen IX. Bonifáchoz folyamodott megerősítésért. A pápa a concordiai püspököt küldte el, hogy a dömölki apáttal és a vasvári préposttal együttműködve rendezzék az ügyet.⁶¹ Az eljárás azonban mégsem volt példátlan, hiszen 1422. július 18-án V. Márton pápa oklevelében szintén a dömölki apátot nevezte meg az Apostoli Szentszék biztosának, hogy járjon el pécsi és veszprémi egyházi, illetve világi előjárók ügyében. Miklós apát a pápa nevében végül kiátkozással sújtotta Gerkum-i Deseu fia Istvánt, Miklós fia Jánost és Czuscha-i András fia Mártont, amíg a követelt pénzüsszeget meg nem adták. A drasztikus lépés okát az adta, hogy az említett földesurak többszöri idézés ellenére sem jelentek meg az egyházmegyei szervek előtt.⁶²

Az apátság a 14. század során a többi kisebb bencés konventtel együtt folyamatosan Pannonhalma alá rendeződött. Erről tanúskodik egy 1357 végén keletkezett írás, melyben András dömölki apát Szigfrid pannonhalmi apát káplánjaként jelent meg.⁶³ Sebestyén dömölki apát a 15. század elején összetűzésbe került saját jobbágyaival, melyről egy 1409. június 24-én kelt oklevélben számolt be. A konfliktus tárgyát az képezte, hogy a későbbi Nemesdömölkön élő jobbágyok, hasonlóan a kocsikhoz, nem akartak adót fizetni és az úriszék bírói illetékessége alól már ki is vonták magukat.⁶⁴ Az ügyet végül a győri káptalan előtt rendezték, melyben a nemesdömölki és kocsi jobbágyok többek között megfogadták, hogy minden évben két márkát fizetnek az apátnak. Országvédő háború esetén pedig öt pensa dénárt adnak az apátságnak, és újra alárendelik magukat a bencés földesúri bíraskodásnak. Amennyiben ezeket megszegik, ötven márkányi büntetést kell fizetniük. Sebestyén apát azonban nem tartotta magát a rá vonatkozó feltételekhez, ezért a konfliktus kiújult. Később viszont a vasvári káptalan előtt maga is elismerte, hogy a szóban forgó nemesdömölkiek katonáskodó elemként neki csak tizedfizetéssel tartoztak, egyéb jobbágyi kötelezettségekkel nem.⁶⁵

Az apátsági törzsbirtok Dömölkön és környékén húzódott a középkortól egészen a 20. századig. Természetesen akadtak időlegesen másfele is kisebb birtokai, amelyek öröklés, adomány vagy vásárlás útján kerültek hozzá, de ezek nem bizonyultak tartósnak. Egyedül a Somló hegyi szőlő és Várda bizonyult kivételnek.⁶⁶ Birtokai eredendően az újkoriakhoz

⁶¹ Uo. 31.

⁶² ZsO 809. sz.

⁶³ Takács 2001, 487.

⁶⁴ Csánki 1894, 748.

⁶⁵ Pacher 1912, 26.

⁶⁶ Porkoláb 1927, 26.

képest jóval nagyobb kiterjedésűek voltak, de nem nyúltak túl a Kemenesalján, mint azt Borovszky és rá hivatkozva Pacher Donát a századfordulón állította. Szerintük ugyanis Egyházás-Dömölkön kívül Köcskig és Körmending terjedtek az apátság földjei.⁶⁷ A 14–15. század folyamán, ahogy korábban is utaltam rá, hosszadalmas pere volt a Kocs faluban és a Dömölkön lakó úgynevezett apátsági nemesekkel a megtagadott dézsma és hadpénz miatt.⁶⁸ Az ügy aztán fél évszázaddal később megint kiújult, ekkor János apátot Guthi Ország Mihály nádor előtt azért perelték, mert a dömölki nemesasszonyokat állítólag gyalázkodó szavakkal illette, sőt az asszonyfalvi katonákkal egyeseket meg is veretett. Továbbá tizedet szedetett és még a kondájukat is az apátság gazdaságába hajtatta. A dömölki apát tetteit azzal magyarázta, hogy az említett nemesek jog szerint a konvent alá tartoztak ősidők óta. A nádor az egymásnak ellentmondó oklevelek miatt 1459. február 19-én Budán hozott rendelkezésében végül későbbi időpontra helyezte át a tárgyalást, de az ügy további menetéről egyéb forrás nem áll rendelkezésünkre.⁶⁹ A 17. század folyamán aztán megint kiújult a konfliktus: 1643-ban végül az apátság ellen döntött a királyi bíróság.⁷⁰

A dömölki apátság igazi jelentőségét a kiemelkedő Mária-tisztelete adta. Kegyszobráról Eszterházy Pál is említést tesz 1696-os művében, miszerint már 1446-ban volt a monostortemplomban egy csodáiról híres Boldogságos Szűz Mária-ábrázolás.⁷¹ A monostor már a törökidő előtt egészen a reformációig kegyhelyként funkcionált,⁷² mivel az V. Dienes nádortól kapott adomány révén a testi-lelki bajokkal ide zarándoklók teljes búcsút nyerhettek.⁷³ A csodatévő ősi Mária-szobrot (3. kép) a Bécs ellen vonuló hadak pusztítása előtt a Duna mocsaraitól jobban védett Csallóközbe menekítették.⁷⁴ Az apátság ingóságaival együtt Dénesd (ma: Dunajská Lužná) templomában helyezték biztonságba, mivel a Pozsony

3. kép: A pórdömölki, ma Dénesden lévő ősi kegyszobor: <https://www.bucsujaras.hu/denesd/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 20.)

⁶⁷ Borovszky 1989, 288.

⁶⁸ Csánki 1894, 748.

⁶⁹ Pacher 1912, 28.

⁷⁰ Borovszky 1989, 288.

⁷¹ Esterházy 1696, 125.

⁷² Barna 1990, 45.

⁷³ „A dömölki templomnak csodatévő Mária-szobrához a világ minden tájáról rajzottak az emberek, hogy itt szívben megindulva, léleken megtisztulva, egész vallásosságukban fölfrissülve s jövődjémbor életnek jó ágyat rakva távozzanak megint hazájukba.” – Pacher 1912, 88.

⁷⁴ Hoósné 2015, 28.

vá megyei település a pannonthalmi főapátság egyik kisebb birtokát képezte.⁷⁵ A dénesdi plébánia 1944-ben kelt értesítése szerint valóban őriz a szlovákiai település egy ősi Mária-kegyszobrot,⁷⁶ amelyet a hagyomány szerint a dömölki apátságból menekítettek oda a törökdhülés elől.⁷⁷ Zuzana Sevciková a szobor készítését a 13. század közepére tette és megjegyezte, hogy annak sérült jobbkezét gipszből később úgy pótolták, hogy egy jogart beletehessenek.⁷⁸ Dénesd a csodatévő szobornak köszönhetően a Csallóköz kiemelkedő búcsújáró helye lett.⁷⁹

2.4. A hanyatlástól a rend újjászületéséig

Az apátság a 15. század folyamán fokozatos hanyatlásnak indult és jelentősége egyre csökkent. A következő 200 esztendő t méltán nevezhetjük Pacher nyomán mi is Dömölk „élőhalott” korszakának. A reformációval a környékhez hasonlóan szinte a teljes lakosság az evangélikus vallásra tért át, ami nem is csoda, hiszen Nádasdy Tamás a szomszédos Sárváron emelt protestáns iskolát és nyomdát, ezzel téve azt a térség új szellemi-lelki központjává. Az ősi apátságtól északra a 14–15. század folyamán egy új település jött létre Nemes Demelk néven.⁸⁰ A reformáció során a környékbeli nemesek túlnyomó többségével együtt a jobbágyság nagyobb része is evangélikus lett.⁸¹ A pördömölki monostor és környéke ezen nehéz idők alatt szinte teljesen elnéptelenedett, az apát legtöbbször egyedül élt, látta el a csekély katolikus közösséggel járó pasztorális feladatait esetenként egy-egy kiségitő barát támogatásával. A 16. század elejétől fokozatosan elvesztette önállóságát és a főapátság alá rendelődt, mely a kegyúri jogot gyakorolva inentől az apátokat is kinevezte.⁸² Ennek oka, hogy Tolnai Máté pannonthalmi főapát (1500–1534) hatásköre a X. Leó pápától és II. Ulászló királytól kapott kiváltságoknak köszönhetően a 16. század elejétől az összes hazai bencés monostor fölé kiterjedt, így az egyes apátok hűséggel és engedelmességgel tartoztak neki.

⁷⁵ Barna 1990, 45.

⁷⁶ A szobor koronájával és talapzatával együtt 85 centiméter magas, hátulról üreges szerkezetű és a körtefából faragott, ülő Szűz Mária ölében tartja a kis Jézust, egyformán sötétzöld ruhában. Érdekesség, hogy a külön megfaragott Jézus szobor kivehető az anyja öléből, mindössze két kampó rögzíti csak Mária szíve fölött. A kegyszobrot ősi szokás szerint az aktuális liturgikus rendnek megfelelően öltöztetik ma is díszes ruhákba. Nádasdy 1992, 428.

⁷⁷ Hoósné 2015, 28.

⁷⁸ Ševčíková 1996, 271.

⁷⁹ A szobrot 1749-ben helyezték a főoltárra, ez alkalommal egy vérzésben szenvedő asszony meg is gyógyult. A csodás gyógyulások (183 eset) miatt tömegessé váló zarándoklatok miatt 1790-ben új templomot kellett építeni. Vozár–Szógyéni 2000, 8.

⁸⁰ Neve és a fennmaradt birtoklevelek szerint is főleg lutheránus kisenemesség lakta, mint a Dömölkhy, Gyarmathy, Hetyei, Noszlopy, Perlaki, Záborsky családok. Borovszky 1989, 73.

⁸¹ Jelképes, hogy az 1698. február 10-én keltezett canonica visitatio elmondása szerint még az apátsági tanító, Fűztőy Benedek is protestáns volt. Kazó győri kanonok ez alkalommal Nemesdömölk 283 lakosából csak 30 katolikust talált, míg Pördömölkön 50 lakosból csak öt tért át az evangélikus vallásra. Pacher 1912, 71.

⁸² F. Romhányi 2000, 21.

Pannonhalma ettől kezdve a többi monostort mint tőle függő fiókapátságot igazgatta. Tolnai összeírásokkal igyekezett jogot formálni és, amit csak lehetett, megmenteni a Bencés-rend középkori javaiból, amiket a kaotikus politikai helyzetben, illetve a magyar egyház általános hanyatlásával és a protestantizmus előretörésével elfoglaltak, eladományoztak.⁸³ Tolnai főapát, bár igyekezett reformjaival új életet lehelni Dömölkbe, a mohácsi vész után bekövetkezett közállapotok hatására az a végső pusztulás szélére jutott.⁸⁴ A kezdetektől földekben nem bővelkedő apátság külső birtokait, mint a kamondi, izsákfai, illetve a vadasülési uradalmakat a kora újkorra sorra elvesztette, csak a környező Marcal-menti mocsaras területeket bírta.⁸⁵ Az első nyíltan a főapát egyetértésével Dömölk élére kinevezett és nem választott apát Bálint volt, aki 1516-tól töltötte be a pozíciót. A kapornaki bencés konvent 1538-as oklevele jól leírja a siralmas dömölki állapotokat, miszerint a továbbra is regnáló Bálint alá hosszú éveken át mindössze egyetlen barát tartozott, akivel abban se voltak teljesen biztosak, hogy melyikük a jog szerint hivatalban lévő apát.⁸⁶ Az uradalom területe a szétzilált politikai hatalomnak és a torzsalkodó szomszédos nemeseknek köszönhetően egyre csökkent.⁸⁷ A sorozatos török portyák jól megritkították a lakosságot is, így az 1553. évi adóösszeírás a dömölki apátság területén már csak öt jobbágytelket talált,⁸⁸ 1560-ban pedig gyakorlatilag elhagyták a szerzetesek az apátságot.⁸⁹ Az 1500-as évek legvégére már egyedül csak Deodát apát működött egyfajta remeteként a monostorban.⁹⁰ Deodát 1602-es halálakor Vizkelety János sümegi udvarbíró bízta meg a hagyaték összeírásával, ami így a főapátra szállt. Az 1602. július 5-én keltezett leltár jól leírta az apátság állapotát: mindössze négy szakállaspuskát, egy faasztalt és egy vaskilincses ajtót talált.⁹¹ Vizkelety minden bizonnyal csak Pördömölkre vonatkoztatja ezeket, így a korábbi nemesdömölki, izsákfai és kocsi földek ez időre már más birtokosok kezére kerültek. Prokoláb István ezzel összevetve jegyzi meg, hogy: „1582-ben még van ugyan négy portája

⁸³ Borovszky 1989, 289.

⁸⁴ Pacher 1912, 32.

⁸⁵ Prokoláb 1927, 30.

⁸⁶ Takács 2001, 487.

⁸⁷ Jól példázza tragikus anyagi helyzetét, hogy a század derekán a megyei szolgabírók támogatásával tudta csak szükséges tanulmányait a fiatal Ludbreg Péter apát Grazban elvégezni. Az uradalom csekély értékét bizonyítja, hogy 1556. augusztus 8-án a vasvári káptalan előtt Ludbreg mindössze 53 magyar forintért adta három hónapra bérbe Ivánczy Péter vasi alispánnak azt. Pacher 1912, 35.

⁸⁸ Uo. 35.

⁸⁹ F. Romhányi 2000, 21.

⁹⁰ A rend országos helyzetét mutatja, hogy a Győr elleni török támadás miatt Pannonhalmán is egyedül csak Baranyai Pál főapátot találjuk, akinek a katonaság dezertálása miatt végül emigrálnia kellett. Borovszky 1989, 289.

⁹¹ Kozák 1988, 15.

*és 1602-ben is 8 egész telkes jobbágyáról és három zsellérről tudunk*⁹² Azonban pénzdát ők se fizettek csak némi ajándékkal, tizeddel és majorsági robottal tartoztak az apátság felé.⁹³ A 17. század eleji magyar Habsburg-ellenes harcok során a monostor és az uradalom szinte teljesen elnéptelenedett. Középkori története mint aktív és különálló apátság véget ért, és egyre inkább csak csekély adóbevételért osztogatott üres címmé vált a helyi gazdasági és pasztorális tevékenységet mellőzve. Ezt bizonyítja, hogy a dömölki apáti címet 1603 nyarán a főapát helyett a kalocsai érsek adományozta – bencés fráter híján – Győri Márton vasvári örkanonoknak.⁹⁴ Kozák szintén hasonló esetre hivatkozik, mikor 1607-ben Megyery György győri kanonok évi 34 forintért bérbe adta a pápai vár vajdájának a „lakhatatlan és kezelhetetlen” dömölki uradalmat, mivel Miklós vajda rendelkezett akkora fegyveres erővel, hogy megvédje a pördömölki jobbágyokat és megtermelt javaikból a földesúri adót behajtsa.⁹⁵ 1611-ben már Köntös János felsőörsi prépostot látjuk az apáti székben, aki párhuzamosan soproni plébános is volt. Annak ellenére, hogy nem élt a településen, előkészületeket tett a templom és a monostor épületeinek renoválására. Ez azonban Bethlen Gábor hadjáratai miatt megghiúsult, mivel a fejedelem a birtokot hívének, a már említett Vizkelety Jánosnak adta valamikor 1622 előtt, de ő három esztendőn át csak az apátság jövedelmének kiszipolyozására törekedett.⁹⁶ Őt Dianesevich György váltotta, aki törvénytelen módon, 1622. március 12-én még tanuló kispapként kapta az apáti címet Himmelreich György kormányzótól (1607–1637). Dianesevich, bár később győri plébánosként a rendbe is belépett, mégis a Pannonhalmán folytatott fontos gazdasági és igazgatási tisztségei miatt az apátságra nem igazán figyelt.⁹⁷ Ebből látszik, hogy ez idő alatt tényleges szerepét aligha tölthette be Dömölkön, legfeljebb csekély bevételi forrást biztosított neki a kemenesaljai birtok. György apát azonban hosszú bizonyítékgyűjtő évek után 1636-ban végül perre ment a nemesdömölki és kocsi kisnemesek ellen – ezzel felújítva a középkor végén a bencések győzelmével záruló már említett birtok- és adózási vitát. Pacher részletesen tárgyalta a több évtizeden át a vármegye, a törvényszék, sőt még az országgyűlés előtt is folyó, többször újrakezdett vita sarokpontjait. Rengeteg tanú meghallgatása és okleveles bizonyíték ellenére azonban az apátság de jure végleg elveszítette nemeskocsi és nemesdömölki birtokait, amelyek hasznát de facto már egy

⁹² Porkoláb 1927, 30.

⁹³ Pacher 1912, 38.

⁹⁴ Uo. 39.

⁹⁵ Kozák 1988, 16.

⁹⁶ Pacher 1912, 41.

⁹⁷ Borovszky 1989, 290.

évszázada amúgy sem élvezte.⁹⁸ A három világi pap után a 17. század derekán Seifrid Imre, majd Győri László pannonhalmi perjelek személyében végre bencés került az apátság élére, de ők sem tartózkodtak helyben. Az uradalom területén bár 1653-ban már 15 jobbágyot találunk, a szűkös bevételek nem biztosították a konvent eltartását.⁹⁹ A rentábilisabb gazdálkodás érdekében a század utolsó harmadában kisebb erdőket és birtokokat szerzett meg a főapát a kemenesaljai konvent részére például Várdapusztán.¹⁰⁰ Diener Benedek lett az első apát, aki egymagában újra Dömökre költözött, de ő 1672 tavaszán Pannonhalmára tartva útközben el is hunyt. A korabeli közbiztonságról beszédes képet ad, hogy a magával vitt tömérdek fegyver ellenére tucatnyi harcieszköz¹⁰¹ maradt a házban. Főleg, ha a könyvekkel és a használati tárgyakkal összevetjük. Igazi érdekességnek számít ezért a halála után készített leltár, ami elsőként ad részletesebb képet az apátság szegényes berendezéséről.¹⁰² Mindezek siralmas mennyisége és minősége jól leírja, milyen tartalékokkal rendelkezett Benedek tél elején. A majorságban viszont újraéledt a gazdálkodás, hiszen a leírás szerint egy tucat ökör és marha, három ló, 87 juh és 70 különféle szárnyas állt a birtokában.¹⁰³ A Diener utódjául érkező Pozsgay Béla apát 1678. augusztus 2-án hunyt el, aki után Miskóczy Bernát mellett már jószágkormányzót is találunk Laszek Ildefonz személyében. Az 1681-es soproni országgyűlés vármegyénként mindössze két protestáns templomot engedélyezett.¹⁰⁴ Nemesdömölk a XXVI. törvénycikk értelmében artikuláris helyként Kemenesalja és a vármegye egy részének istentiszteleti helyévé nőtte ki magát.¹⁰⁵ A nemesi falu lakossága és gazdasága a későbbi századokban folyamatosan növekedett,¹⁰⁶ de lassan gyarapodott a pódömölki konvent is: 1696-ban Keller Gergely, 1698-ban Pap László is dömölki barát volt.¹⁰⁷ 1698. június 25-én Karner Egyedet iktatták az

⁹⁸ Pacher 1912, 53.

⁹⁹ Uo. 57.

¹⁰⁰ Uo. 62.

¹⁰¹ „egy vas szakállas puska, három muskéta, egy hosszú janicsár puska, egy tescheni puska, egy olasz hosszú puska, két más puska, egy pallos és egy szablya” – Uo. 62.

¹⁰² Többek között pár láda, padok és asztal, két ágy, néhány kopott ruha és liturgikus eszköz, illetve nyolc német és latin nyelvű kötetből álló „könyvtárral” bírt. Az éléstárban volt még némi bor, két hordó liszt, sajtok, illetve pár akó káposzta, borsó, lencse és köles. Uo. 61.

¹⁰³ Uo. 62.

¹⁰⁴ A 98 vasi templomból csak a Kőszeg melletti Nemescső és Dömölk evangélikus templomát tarthatta meg a gyülekezet.

¹⁰⁵ Saját felekezeti iskolája elsőként létesült 1698-ban. Kemenesalja legnagyobb evangélikus templomát viszont csak hosszú és viszontagságos út után, 1744-ban advent második vasárnapján avatták fel, addig a szabad ég alatt tartották istentiszteleteiket. II. József türelmi rendelete után több kisebb falu is elszakadva tőle önálló gyülekezetet alakított, így a 19. század derekára már csak 13 helység tartozott az anyaegyház alá. Vasárnapi Ujság 1866. augusztus 19. 398.

¹⁰⁶ Nemesdömölk 108 házában 1898-ban már 879 evangélikus és római katolikus vallású magyar lakos élt. 1895-ben pedig modern gőzmalma is épült, mely a kiscelli székhelyű Kemenesaljai Gőzmalomrészvénytársaság tulajdona volt. Borovszky 1989, 72.

¹⁰⁷ Uo. 64.

apáti székbe, de öt egy évre rá főapáttá választották.¹⁰⁸ Thököly kurucjai és a Bécs ellen vonuló török sereg szintén jelentős károkat tett az épületekben. A Borovszky-féle vármegyei leírás megjegyzi, hogy egy 1698-as állapotfelmérés szerint az ősi templom már csak egy fából készült zsindelyfedéses huszártoronnyal bírt, míg a déli oldalán külön falábakon állt az apátság három harangja.¹⁰⁹ A Rákóczi-szabadságharc hadicselekményei nyomán újra pusztulni kezdett a monostor, és 1714-re ismét csak Csatay Jeromos apát lakta azt, de ingóságai lényegében másfél évtized alatt nem változtak.¹¹⁰ A hódoltság után azonnal megszűnt Dömölk Sárvárt védő katonai előőrs szerepe, és miután a bencések 1730-ban visszakapták itteni uradalmukat, a gazdálkodást akadályozó sáncokat és bástyákat el is bontották.¹¹¹ Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy a 17. századtól megváltozott egyházi helyzetből fakadóan Dömölk is elvesztette az önálló apátválasztás jogát és innentől a pannonhalmi főapátok nevezték ki a tisztséget betöltő klerikust.

A 17. század második felétől a dömölki apátság vált a római katolikus egyház egyetlen kemenesaljai erődjévé a korábban lutheránussá lett vidéken. A küzdelmes évtizedek alatt, ahogy láttuk, az apát jobbára plébánosként egyedül, majd 1725 után már néhány rendtársával kiegészülve látta el a környék híveinek pasztorális szükségletét.¹¹² 1731. április 6-án a pozsonyi Helytartótanács elrendelte, hogy protestánsok csak a becikkelyezett helyeken mutathatnak be istentiszteleteket. A rendelet nyomán nagy küzdelmek és ellenállás árán – sokszor a vármegyei hajdúk segítségével – 16 szomszédos hitközséget foglaltak vissza a protestánsoktól Csatay Jeromos apát (1731–1736) idejében a rekatolizáció helyi központjává váló bencések. A felsorolt plébániákat viszont 1738-ban az illetékes győri püspök saját egyházmegyei papjaira bízva kiszervezte a rend alól. A dömölki apátsági plébánia hatásköre innentől kezdve csak Pór- és Nemesdömölk híveire terjedt ki,¹¹³ amelyeknek jog szerint is kegyura volt.¹¹⁴ A „tetszhalott” állapotból csak a Rákóczi-szabadságharc utáni nyugalmi évek kezdték feléleszteni. 1725-ben Sajghó Benedek főapát vizitációra érkezett Csatay Jeromos apáthoz Dömölkre, ahol lesújtó állapotok várták.

¹⁰⁸ Uo. 74.

¹⁰⁹ Borovszky 1989, 291.

¹¹⁰ Pacher 1912, 76.

¹¹¹ Kozák 1988, 20.

¹¹² 1725 és 1737 között a ma már Celldömölk városrészeit adó Alsóság, Izsákfán is illetékes volt a dömölki klérus. Továbbá a szomszédos: Nemeskocs, Boba, Mesteri, Nagyimonyi, Tokorcs, Kemenesmihályfa, Kemenessömjén, Kemenesszentmárton, Vönöck, Kemenesmagasi, Külsővat, Mersevát, Nemesszalók és Vinár falvak katolikusai is mind a pördömölki plébániához tartoztak. Borovszky 1989, 290.

¹¹³ Az 1700-as évek közepén az uradalom területén élő Kolompár és Lencz családok jobbágyként, zsellérként vagy mesteremberként szolgálták a helyi bencés rendet a Hódoltság idején itt letelepülő horvát eredetű, de magyarosodó Kolonics, Ostrosics és Nunkovics családokkal együtt. Porkoláb 1927, 31.

¹¹⁴ Uo. 291.

Omladozó monostort és renoválásra szoruló templomot, valamint mély szegénységet talált. Ekkor helyezte ide a szombathelyi születésű buzgó rendtagot, Lancsics Bonifácot (*lásd Függelék 8.1. sz.*), hogy jószágkormányzóként (1725–1737) segítse helyreállítani az apátság gazdaságát és megpróbálja újjáéleszteni Dömölk egykori Maria-tisztelő kegyhely jellegét. Bonifácnak Dömölkre kerülve sikerült megállítani az apátság gazdasági hanyatlását, bár a monostor erre az időre már elpusztult, így Lancsics Maracskó Anzelm és Mákóczy Imre fráterekkel a padlástéren kialakított kicsi cellákban élt.¹¹⁵ Gondos gazdaként 12 év alatt jelentősen növelte a szemesgabonatermelést, fellendítette a sertésenyésztést és a juhászatot is megerősítette.¹¹⁶ A gazdasággal párhuzamosan igyekezett Dömölkön is újra életre kelteni a búcsújárás ősi hagyományát, ezért 1725-ben Nagyboldogasszony napján zarándoklatra hívta Kemenesalja papjait és híveit. Itt hangozhatott el először a nagyközönség előtt a *Boldogasszony Anyánk* című népének, melyet még 1715 előtt Pannonhalmán szerzett.¹¹⁷ Különös jelentőségét az adja művének, hogy a Magyarok Nagyasszonyához írt legismertebb himnuszt Kölcsey Himnuszáig évszázadon át nemzeti imaként énekelte a Magyar Királyság vallásos népe. Lancsics áldásos tevékenységét sokáig nem kamatoztathatta Dömölkön, mivel hirtelen megbetegedve, 1737. április 25-én elhunyt.¹¹⁸ Testét a mai romtemplomnál helyezték el, melyre 2012. augusztus 15. óta márványtábla is emlékeztet (*lásd Függelék, 8.1. sz.*).

A Rákóczi-szabadságharc utáni időszak Pórdömölk és a középkori apátság életének végstádiumának nevezhető. Politikai jelentőségét a szomszéd Nemesdömölk vette át, míg a hajdanvolt tekintélyes egyházi pozíciója a pár kilométerrel odébb születendő Kiscellben éledt újjá. Az ősi települést 1837-ben már csak 94-en lakták, de az adózó falvak közé tartozott egészen 1844-ig.¹¹⁹ Fényes Elek 1851-es felmérése alapján a rohamosan növekvő Kiscell 660 lakosa mellett 90 katolikus lakosával az ősi Pórdömölk már eltörpült.¹²⁰ Önállóságát elvesztve egyre inkább beolvadt a szintén növekvő Nemesdömölkbe, mely ez időben már 400 katolikus, 180 evangélikus és 43 zsidó lakossal bírt.¹²¹

¹¹⁵ Kozák 1988, 26.

¹¹⁶ „[...] akkor volt 33 szarvasmarhájuk, most van 20, de 38 veszett el rövid idő alatt betegségben, – akkor volt 63 sertésük, most van 185, – akkor volt 85 juhuk, most van 295; a szemesjószág termelése szintén ily arányban emelkedett: akkor volt vetésük összesen 25 hold, most csak búzát vetnek 49, rozst 56 köböllel, 1737-ben, rávaló évben pedig búzát 87, rozst 72 köböllel.” – Pacher 1912, 102.

¹¹⁷ A tíz versszakos Mária-ének először rendtársa, Szoszna Demeter énekeskönyvében jelent meg, de a szerző kilétét sokáig homály fedte, mígnem a szöveg eredeti versszakainak kezdőbetűi összeolvasva a BONIFÁCIUS nevet fel nem lették. Németh 2014, 116.

¹¹⁸ Pacher 1912, 103.

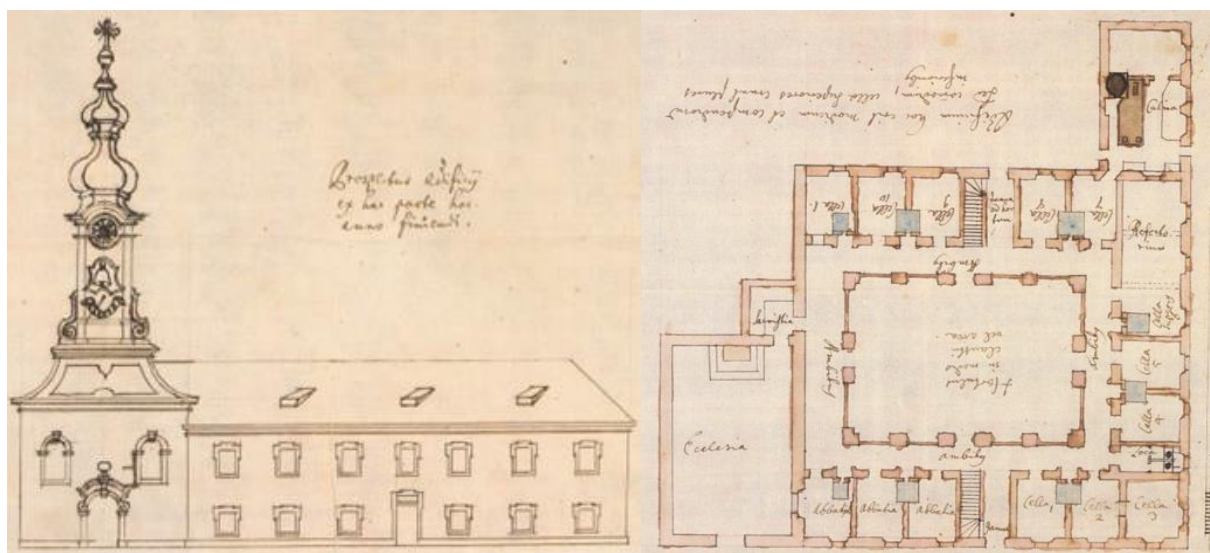
¹¹⁹ Porkoláb 1927, 30.

¹²⁰ 650 katolikus, 10 evangélikus lakos. Fényes 1851.

¹²¹ Uo.

3. Kis-Máriacell

A 17. századot uraló fegyveres és vallási konfliktusokkal szemben a 18. század viszonylag békés időszakot hozott Kemenesalja életébe is. III. Károly uralkodásával az ellenreformáció és a katolikus megújulás addig nem látott erőre kapott. A Mária-kultusz második virágkora kezdődött: új barokk stílusú templomok épültek és új zarándokhelyek létesültek a középkoriak helyén. Ebbe a sorba jól illeszkedik a dömölki apátság romjain születő Kis-Máriacell is, amely csodatévő kegyesobrával vált újra messze földön híressé. A pannonhalmi bencés rend újjászervezésével párhuzamosan indulhatott újra a szerzetesi élet Kemenesalján is. Sorsfordító pillanat volt, amikor Jeromos apát utódjául Koptik Odót (1692–1755) nevezték ki Dömölk élére (lásd Függelék, 8.2. sz.).¹²²

4. kép: Koptik tervei egy új templomról és rendhárról (1739) (Kelényi 2004, 251.)

Az új apát 1739. július 9-én érkezett meg a településre, ahol siralmas körülmények között, csalódottan látta, hogy csak címet és nem valódi javakkal bíró apátságot kapott, de visszakozni már nem tudott.¹²³ Odó leveléből tudjuk, hogy három kőművessel, egy salzburgi építőmesterrel és konkrét tervrajzokkal érkezett (4. kép).¹²⁴ Koptik terve eleve az volt, hogy egy új, nagytemplomot épít, mellé pedig a középkorhoz képest jóval hatalmasabb rendházat, ami kiváltja majd az omladozó pördömölki monostort. Központjába egy belső udvart övező kerengőt álmodott, amit három oldalról a rendház emeletes épülete, a negyedikről pedig a templom zárt volna. Érdekes az apát kézzel írt megjegyzése, miszerint az új monostor „kis

¹²² Nemes 1948, 9.

¹²³ A Dömölkön talált három barát ekkor a templom tetőterében húzódó cellákban és nádfedeles vályogházban lakott. Nagy 1996, 4.

¹²⁴ Kelényi 2004, 251.

méretű, szerény lesz, de kényelmes”.¹²⁵ Valószínűsíthetjük, hogy magyar földre érkezve szembesült a birtok anyagi szűkösségével, így némiképp csalódva redukálta előzetes álmait. Odó végül saját költségén, megtakarításaiból és tudományos szerzői munkájából befolyó összegekből tervezte fedezni az építkezéseket, de a főapátság elmaradó támogatása láttán, ez a vállalkozása egy időre megghiúsult.

Koptik Odó Mariazellből magával hozta az ottani csodatévő Mária-szobor pontos mását (5. kép), melynek az ősi Árpád-kori monostortól két kilométerre keletre, a pápai országút mentén emelt fa kápolnát 1739 őszen.¹²⁶ Mellé részben földbevájt remete kunyhót épített a maga számára, ahol a világtól elvonulva elmélkedhetett.¹²⁷ Néhány méterrel arrébb egy kutat is létesített, melynek ásása közben a nyolc méter mélyen lévő munkás fejére ráeső nagy Ság hegyi bazalt a nyúltagyát összezúzta (6. kép). A kő a mai napig megtekinthető a kegytemplom tárházában, súlya 13,6 kilogramm. A kútásót kiemelve szekéren Sárvárig szállították, ahol a váti orvos megállapította, hogy olyan halálos kimenetelű sérülés történt, mely emberi módon nem gyógyítható. A férfi azonban csodával határos módon mégis felépült, és folytatta munkáját.¹²⁸ Ezt az eseményt nevezhetjük Kiscell életében az alapító csodának, melynek hírére a következő évben már zarándoklatok indultak, amik hónapról-hónapra egyre csak növekedtek.

5. kép: A mariazeelli kegyeszobor pontos mása. (Tüskés–Knapp 204, 240.)

6. kép: A kútásó csodája az 1774-es kincstári freskón. (saját fotó)

¹²⁵ A belső kerengőből nyílt tíz cella és az apát három szobás lakosztálya, illetve egy refektórium mögötte konyhával. Ez utóbbi azonban már déli irányban túllógott volna a négyzetalaprajzú tömbön. Koptik levelében nem mellékelte az emeleti rajzokat, de a leírás szerint tíz feletti cellával számolt. Kelényi 2004, 252.

¹²⁶ A szobor számára először a Ság hegy tetején épített volna kicsiny kápolnát, de végül ez az Erdődy-birtok pere miatt nem készülhetett el. Nemes 1948, 10.

¹²⁷ Soós–Soósné 2012, 41.

¹²⁸ Uo. 42.

Koptik újra elhatározta, hogy templomot és kolostort épít és ebben a főapát segítségét kérte. Elképzelései szerint novícius iskolát is nyitott volna itt, ez azonban sértette a főapátság kiváltságát. A konkurenciától tartva Sajghó Benedek kérését elutasította, és innentől kezdve kettejük kapcsolata a féltékenység miatt fokozatosan romlani kezdett. Koptik még 1739 őszen Apponyi Lázár gróf kérésére Rómába kísérte annak két fiát. Odó ott tartózkodása alatt is új utakat keresett apátsága számára, hogy engedélyt szerezve XIV. Benedek pápától a kápolnát felkereső zarándokok számára teljes bűcsút adhasson és rózsafüzértársaságot alapíthasson.¹²⁹ Dömölk 1745. március 22-én a Szentszéktől meg is kapta az év összes napjára érvényes bűcsüengedélyét.¹³⁰ Az örök városból ezenkívül magával hozta még két szent ereklyéjét,¹³¹ bűcsús képeket Sajghó részére, illetve engedélyt egy Szent István király nevét felvevő lovagrend alapítására.¹³² XIV. Benedek pápa emlékét ezért őrzi a templom emeleti tárházának északi falán függő portréfestmény. A buzgó apát célja az volt, hogy a hitéletet és a bencés nevelést felélessze és az apátság anyagi helyzetét is stabilizálja, de terveiben a főapát semmiben sem támogatta, sőt jó hírében is folyamatosan károsította. Útja során ráadásul hatalmas adósságokat halmozott fel, ami később jelentős problémákat okozott számára.

A kútásó gyógyulása nagy fordulatot jelentett Kemenesalja népének lelki életében. Az 1745. évi Gyümölcsoltó Boldogasszony előtti éjjelen Koptik álmában megjelent a Szűzanya, majd egyre több kápolnához zarándokoló hívő számolt be csodás gyógyulásokról, természetfeletti jelenségekről. Éjszakánként többen is tündöklő fényt véltek látni a Mária-szobor kápolnája körül, mások sorra szabadultak meg kínzó bajaiktól.¹³³ 1745. május 14-én az alsósági plébános miséje alatt a szemtanúk szerint a kegyeszobor a fejét jobbról balra fordította, és csak mikor Zichy János plébános híveivel befejezte esdeklését, hogy a Szűzanya ne fordítsa el róluk irgalmas szemeit, állt vissza a szobor az eredeti pozíciójába.¹³⁴ A megmagyarázhatatlan események miatt Koptik felkérte a győri püspököt, hogy rendeljen el kivizsgálást. Gróf Zichy Ferenc május 20-án háromtagú bizottságot küldött, majd kikérdezve az embereket óva intett mindenfajta hiedelmek és babonák terjesztésétől. Ezután Stehenics János püspöki helynök közel 50 tanút hallgatott ki, majd papok jelenlétében

¹²⁹ Szenthelyi-Molnár 1971, 35.

¹³⁰ A mirákulumfeljegyzések szerint a kegyhelyet legtöbben pünkösdkor, Nagy- és Kisboldogasszonykor látogattak, illetve főleg a kezdeti időszakban még néhány más ünnepnap (Krisztus mennybemenetele, Szentháromság-vasárnapja, Úrnapja, György, Márk, Fülöp és Jakab napja) volt kiemelkedő. Tüskés 1993, 151.

¹³¹ A magával hozott Szent Félix katókombaszent ereklyéje 1751-ben nagyban hozzájárult a homokkomáromi zarándokhely felemelkedéséhez. Tüskés–Knapp 2004, 241.

¹³² Soós–Soósné 2012, 43.

¹³³ Uo. 44.

¹³⁴ Nemes 1948, 12.

megvizsgálta a szobrot nincs-e benne valamilyen mechanikus szerkezet. A vizsgálat során azonban nem jutottak semmilyen emberi beavatkozásra utaló jelre.¹³⁵ A plébánosi tiltások ellenére imádkozó, éneklő, engesztelésre váró hívek tömege érkezett a környékről, csak Szentháromság vasárnapján mintegy tízezer zarándok. A püspök a további vizsgálatokat a kétkedő Károly Lőrinc nagyprépostra bízta, aki a kanonokkal és egy kőfaragóval együtt továbbra se talált emberi magyarázatot. Természetesen ellenlábások is bőven akadtak.¹³⁶ A püspöki hivatal végül hosszas vizsgálódás után a mozgásokat és egyéb jelenségeket nem erősítette meg, de a szobrot „kegyelemszerzőnek” nyilvánította, ami ettől kezdve „nyilvános tiszteletre kiteendő” lett.¹³⁷ Fontos leszögezni, hogy ez nem azonos a „csodatevő” titulussal, ahhoz még újabb vizsgálatok sora szükségeltetett. Az 1745. október 22-én gróf Zichy Ferenc által jegyzett püspöki rendelet kimondta, hogy sok ember különböző bajokból meggyógyult és különféle kegyelmekben részesült, ezért a hívek nyilvánosan is tisztelhetik. A leírások szerint a dekrétumot november 7-én közel 20000 ember előtt olvasta fel Koptik Odó.¹³⁸ A kétkedések nyomán a váti sebész és a meggyógyult karakói béna újbóli kihallgatása után végül november 17-én kihirdette a győri püspök, hogy a „dömölki szobor csodatevő”.¹³⁹ A főpásztori rendelet majdnem teljes fordítását¹⁴⁰ és magát a kéziratot fényképen közli Pacher Donát is.¹⁴¹ Zichy püspök ezután 1745. november 19-én maga is Dömölkre látogatott, és a leírások szerint másnap ötvenezer zarándok társaságában misézett és bérmált.¹⁴² Koptik kívánságára november 21-én a győri püspök ünnepélyes körmenet kíséretében oltárra emelte a kegyiszobrot, melynek fejére a gróf Erdődy-család által felajánlott, aranyból készült s drágakövekkel ékesített koronát helyezett.¹⁴³ Új lakhelyet az eredeti deszkakápolna helyett a szombathelyi hívek által 1744–1745-ben emelt új kőkápolnában lelt, amely köré Odó földből védősáncot is épített (7. kép).¹⁴⁴ Sajghó apát ellenérzéseit az ünnepektől való

¹³⁵ Uo. 13.

¹³⁶ Dombi Mihály győri kanonok hosszasan cáfolta az eseményeket és a dömölki apátot hamis tanúskodással és szándékosan előre kitervelt csalásból fakadó haszonszerzéssel vádolta. Dombi a csodákat egyszerű emberek érzéki csalódásnak titulálta és a betegek gyógyulását hiányolta. Javasolta a szobor elszállítását és megfigyelését, Koptikot pedig egy pannonhalmi cellába záratta volna. A tudós apát történészként és teológusként emlékeztetett Dömölk ősi kegyhely mivoltára és Mariazell magyar kapcsolataira, amik szerinte Isten újbóli különös kegyelmét bizonyítják a helyen. Soós–Soósné 2012, 47.

¹³⁷ Nemes 1948, 15.

¹³⁸ Nagy 1996, 4.

¹³⁹ Nemes 1948, 16.

¹⁴⁰ Megtaláljuk már az 1859-ben kiadott *A Kis-Mária-Czeli csudálatos kép története* című kiadványban is. Nagy 1996, 4.

¹⁴¹ Pacher 1912, 228.

¹⁴² Nemes 1948, 18.

¹⁴³ Soós–Soósné 2012, 48.

¹⁴⁴ Ezt az állapotot az írásos források mellett a későbbi kegytemplom tárházában ma is megcsodálható 1774-ben festett freskó is megörökítette Nagy 1996, 5.

távolmaradásával rendre kifejezte, és szabályosan megtiltotta, hogy zarándokok vagy remeték Dömölkre vonuljanak. Sőt még a szoborról készült szentképeket is széttépte. Koptik apát végül a győri püspökben talált új patrónusra, aki anyagilag is támogatta terveiben, mivel az apátság jövedelméről Odó helyett a Sajghó által kinevezett jószágkormányzó rendelkezett.¹⁴⁵ Sorra emelhettek így házakat a búcsúsok és a gyóntató atyák fogadására, de gyóntatásukra már nem volt helyben elég bencés, Pannonhalmától pedig hiába is kért. Koptik így egyházmegyes papokat és – ideiglenesen – ferences barátokat invitált Dömölkre.¹⁴⁶ A tárgyalt korszakban az áldozás nem volt olyan mindennapi lehetőség, mint manapság. Csak úgy volt szabad szentáldozáshoz járulni, ha valaki elment gyónni és feloldozást nyert bűnei alól; ekkor a gyóntatójától egy nyomóklisével lebélyegzett lapot kapott, amit az áldozásnál elkértek tőle. Egyedülálló érték, hogy Koptik Odó fennmaradt nyomókliséit a mai napig szemügyre vehetjük a kegytemplom emeleti termében.¹⁴⁷ Koptik a búcsúsok számára önálló szentképek és német nyelvű kegyes nyomtatványok kiadásába kezdett, melyek magyar és osztrák területekről egyaránt vonzották a híveket. A legújabb vizsgálatok szerint Máriapócs és Sasvár után Kiscell bocsátotta ki a legtöbb vallási jellegű ponyvanyomtatványt (8. kép).¹⁴⁸

7. kép: A földsáncsal védett kápolna. (Kelényi 2004, 254.)

8. kép: A kegytemplom az ideiglenes fa monostorral egy 1740–1750 körüli szentképen. (Tüskés–Knapp 2014, 243.)

¹⁴⁵ Pacher 1912, 230.

¹⁴⁶ Nemes 1948, 19.

¹⁴⁷ Ezek a mariazelli mintát követő litográfiák bazaltkőből és vörösrézből is készültek és a szentélyt ábrázolják a Szűzanyával. Itt találjuk Koptik egy érményomóját is, amely szintén ezt a célt szolgálta és állapotát tekintve akár ma is használható lehetne. Egyik oldalán a templom, a másik oldalán a Szűzanya kis vésett domborműve látható.

¹⁴⁸ Tüskés 2001, 101.

Koptik a zarándokok rohamos növekedése és az őket ellátó klerikusok száma miatt újra leporolta régi tervét, amit egy nagy rendház építéséről szőtt. Viszont a már ideérkezésekor említett szűkös anyagi lehetőségei miatt végül fa monostort és 60 szobával rendelkező vendégházat létesített 1747-ben, mely másfél évtizedig szolgálta a zarándokokat.¹⁴⁹ A klostrom alapanyagul szolgáló fát a szomszédos Gróf Cziráky-, Nagy-, sőt még a protestáns Ostffy-családok birtokáról kapta ajándékul.¹⁵⁰ 1747 tavaszán jórészt pénz nélkül fogott neki mariazelli mintára egy nagy latin keresztalakú templom építéséhez, benne kis kápolnával a kegyszobor számára. Pannonhalma a függetlenedés gyanúja miatt nem támogatta Koptik törekvéseit, ő azonban jó viszonyt kialakítván a környék birtokosaival és a területileg illetékes győri püspökséggel, új utakat keresett.¹⁵¹ A templom és a zarándokhely kiépítését a Függelékben részletesen bemutatom *(lásd Függelék, 2. sz.)*.

A kegytemplomot kezdetben egytornyúra és egyhajósra tervezték, de már az építkezés első szakaszában kiderült, hogy nagyobbat kell építeni a rengeteg zarándok miatt így „Nagy-Mariazell” mintájára három tornyú és háromhajós templomot építettek (8. és 9. kép).¹⁵²

Mivel a kegyhely kiszolgálására egyre több szerzetes érkezett, a templom két oldalhajójában hat-hat oldalkápolnát alakítottak ki saját mellékoltárokkal.¹⁵³ Homlokzatának maival közel azonos állapotát az 1770-es évek végére nyerte el.¹⁵⁴ A fő és kereszthajók találkozásánál szintén az ausztriai minta alapján alakították ki a csodatévő szobor „lakhelyéül” szolgáló kegykápolnát. A kegyszobor a kor barokk szokását máig tartva öltöztetős, első aranyból szőtt csodálatos ékkövekkel elkészített ruháját herceg Eszterházy Terézia adományozta a kis Jézus és a Szűzanya fejét ékesítő koronapárral együtt. A templom építésének gyorsasága már-már csodaszamba ment, hiszen a korabeli technikai feltételek ellenére mindössze

9. kép: A kegyhely egy 1750 körüli rézmetszeten. (Kelényi 2004, 256.)

¹⁴⁹ Kelemen–Nemes 2014, 119.

¹⁵⁰ Vasárnapi Ujság 1866. augusztus 19. 398.

¹⁵¹ Soós–Soósné 2012, 52.

¹⁵² Kelemen–Nemes 2014, 119.

¹⁵³ Ma is látható eredeti oltárképei közül: Nepomuki Szent Jánost 1767-ben Dorfmeister István, míg Mária tanítását és Szent Imre alakját 1778-ban Schaller István festette meg. Diós–Viczián 1996, 205.

¹⁵⁴ Statikai okok miatt a középső tornyot az 1760-as években visszabontották.

másfél év alatt elkészült.¹⁵⁵ A plébánia legrégebbi anyakönyve tanúsítja, hogy már az építkezés alatt három pár kötött házasságot, akik a születő település első német származású iparosai és lakói lehettek.¹⁵⁶ 1748. szeptember 15-én, Mária névnapjához kapcsolódva díszes liturgia keretében elhelyezték az új, belső kápolnában a kegyszobrot. Az ünnepélyes átvitel (*translatio*) bevett hagyomány volt a kor Magyarországon. A nagyszabású ünnepegsorozat nyolc napon át tartott, három nyelven: németül, magyarul és horvátul prédikáltak, a pápa teljes búcsút biztosított a kegyszoborhoz ájtatos lélekkel zarándoklók számára. A szakirodalom összehasonlítva a többi rendezvénnyel méltán tartja a 18. század legnagyobb egyházi eseményének hazánkban, melyben megjelent a barokk mindenféle külsősége.¹⁵⁷ A körmenetről részletesen beszámolt az apátság krónikája is.¹⁵⁸ Az avatóünnep fényét emelték az említett gyönyörűen hímzett céhes zászlók, melyek az Oltáriszentséget és a kegyszobrot követték. Némelyikük ma is látható a templom kincstárjának falán. Szintén itt tekinthető meg az a húsz darab fa körmeneti pajzs, melyet a díszmagyarba öltözött apródok vittek körbe. A több mint 270 éves címerpajzsok Európában is kuriózumnak számító relikviák, melyeken korabeli búcsújáró helyek kegyképeit látjuk a spanyolországi Szűzanya képétől (Santiago de Compostela) egészen hazánkig.¹⁵⁹ A templom elkészülte után, kegyszobor nélkül az első kis kápolna (10. kép) elvesztette eredeti súlyát, így az oltárát ékesítő Szent Anna képről kapta új titulását.¹⁶⁰

10. kép: Szent Anna-kápolna a 18. században. (Borovszky 1989. 295.)

¹⁵⁵ A templom tornyainak magassága 45 méter, feszülettel együtt 50. Hossza ötven, míg szélessége tizenegy méter. Legszélesebb a latin kereszt két merőleges száránál, itt 22 méter. A kor szokásának megfelelően ezt a templomot is keletelték. Nemes 1948, 20.

¹⁵⁶ „Hirsch Ferenc (neje Pop Teréz, tanuk Kirschmayer András és Stróbl József) Hernig Mátyás (neje Hujber Terézia, tanuk: az előbbi és Lintner Gáspár) és Wallner József (neje Redl Katalin, tanuk: Ulrich Ferenc és Khock György). Az előbbieket P. Antal, az utóbbit P. Bernát OSB eskette” – Idézi: Porkoláb 1927, 61.

¹⁵⁷ Tüskés 1993, 162.

¹⁵⁸ „Utánuk a püspök a papsággal a régi kápolnába vonul, főpapi díszbe öltözik, leemeli helyéről a csodatevő szobrot, átadja a körülötte levitákként szolgáló négy kanonoknak, azok díszes lézsára teszik s az egészet a vállukra veszik. És megindul a körmenet harangzúgás, ének, zene, mozsárdörgés közt; elül megy zászlójával az ifjúság, utána jött a sok búcsús, mindegyik csapat a maga zászlójával és szobrával; utánuk a czéhek, utánuk hoznak férfiak sok minden állványon szobrokat, mögöttük jönnek a lányok szobraikkal, mögöttük a testvérületek, mindenik a maga különös ruhájában, utánuk jön tizenkét fiú géniuszoknak öltözve, címerekkel és jelképekkel, utánuk jöttek a férfiak kettős sorban, utánuk fegyveres katonák, mögöttük viszik Magyarország összes kegyelemhelyeinek festett képeit, utánuk következett megint fegyveres katonaság, utána a papság, mögötte az előkelő világiak, utánuk a zene, utána a kanonoktól vállukon vitt csodatevő szobor, mögötte a püspök a segítő papsággal, nyomában megint nemesség, ez után polgárság, végül asszony nép” – Pacher 1912, 250.

¹⁵⁹ Utoljára a 250 éves évfordulón tervezték kivinni az utcára, ez azonban időjárási okok miatt elmaradt. Azóta csak kiállításokra vitték el őket nagy rendőri biztosítással, például 2004-ben a fővárosi kiscelli múzeumban bemutatott tárlatra. Hoósne 2015, 36.

¹⁶⁰ Az idők folyamán az eredeti szentélyt többször megújították (1825), az alakja is változott. Hossza három öl, szélessége két öl volt. 1865-ben oldalára még fatornyot is emeltek benne haranggal. Nagy 1996, 5.

Oltára előtt ravatalozták fel a rend meghalt tagjait, míg a temetői kápolna el nem készült. A Szent Anna kápolna Kiscell magva volt, mégis 1895 szeptemberében Ferenc József látogatása miatt, forgalmi akadálynak nyilvánítva lebontották.¹⁶¹ Ma a tér közepén Zsolnay-kövel kirakott kör jelzi a kút eredeti helyét, ahol a csoda történt, mellette díszkút áll.¹⁶²

A dömölki apátság a csodás események hírére gyorsan az egyik legnépszerűbb hazai kegyhellyé vált. Az itt történt megmagyarázhatatlan esetek miatt a kegyszobrot sokszor csak „Szerencsés Mária”-ként emlegették, melyet szentképeken és a korabeli feljegyzésekben is gyakran olvashatunk.¹⁶³ A leltározott forrásanyag egy része, bár az 1787-es felosztatáskor elpusztult, mégis ha csak a fennmaradt közel 1500 mirákulumot összevetjük a többi hazai kegyhellyel, akkor egyértelműen látszik a magyar Máriacell kimagasló jelentősége.¹⁶⁴ Rengeteg nyomtatvány keletkezett, melyek leírták történetét, illetve a különböző megmagyarázhatatlan jelenségeket, gyógyulásokat – még azokat is, amiket a győri püspök nem hitelesített. Ezen nem hivatalos kiadványok Bécestől kezdve jelentős területre eljutottak, ezért a dömölki apát fő ellenlábasa, Sajghó Benedek eljárást indított Odó tevékenysége ellen.¹⁶⁵ Vitáiban a győri püspök viszont rendre kiállt mellette,¹⁶⁶ így Zichy püspök engedélyével jelent meg a születő kegyhely mirákulumos könyve, melyben a csodák leírásán és egyházi tanúsítványain kívül elmélkedéseket is írt Odó.¹⁶⁷ A monostor bevétele kevésnek bizonyult, mivel az uradalomból származó jövedelemről nem az apát rendelkezett. Koptik viszont a különböző kegytárgy- és viaszoltok hasznából, illetve a kocsmák s egyéb vendéglátóhelyek, árusok és a zarándokok adományaiból évi körülbelül 5-6000 forint bevétellel bírt, ami körülbelül 40 szerzetes akkori megélhetését biztosította volna.¹⁶⁸ Odó apátnak a hely lelki igényeinek maradéktalan kielégítéséhez további klerikusokra volt szüksége, de mivel Pannonhalmáról nem kapott, 1750 tavaszán harminc saját novíciusjelöltet tervezett felvenni.¹⁶⁹ Ezzel a lépésével kérlelhetetlenül szembekerült a

¹⁶¹ Borovszky 1989, 54.

¹⁶² A kút fölé a dömölki apátság 800. évfordulóján Mária-kutat építettek, amit 1932. szeptember 8-án szenteltek fel. Az államszocializmus éveiben szándékosan a templom elé helyezték az autóbuszállomást és a kutat befedték. A felépítményt ismét forgalmi akadályként a tér déli felére helyezték át, míg 1999-ben egy torontói házaspár adományából újjáépítették. Soós–Soósné 2012, 88.

¹⁶³ Tüskés 1993, 232.

¹⁶⁴ Tüskés–Knapp 2004, 244.

¹⁶⁵ Koptik az apátságról ezekben több történelmileg téves információt közölt, jelesül, hogy 1446-ban alapították – melyet az Eszterházy-féle búcsújáró könyvből vehetett át. Ezen hamis információ alapján 1746-ban nagy jubileumi ünnepséget is rendezett. Mentségére szóljon, hogy Pannonhalmáról az ekkor már ismert 1252-es oklevelet és a többi történeti adatot a főapát macacssága miatt nem kaphatta meg. Pacher 1912, 10.

¹⁶⁶ Soós–Soósné 2012, 61.

¹⁶⁷ Tüskés–Knapp 2004, 242.

¹⁶⁸ Pacher 1912, 264.

¹⁶⁹ Uo. 266.

főapáttal, aki panaszával egészen az udvarhoz folyamodott. A győri püspök és a Kamara bevonásával vizsgálatot rendeltek el, míg a folyamatos támadások végül a bencés főapát győzelmével zárultak. A királynő méltatlannak ítélt viselkedése miatt megrovásban részesítette és eltiltotta az apátot minden Dömölkkel kapcsolatos üggyől. Sajghó Benedek jó kapcsolatainak köszönhetően Mária Terézia végül 1750. október 13-án a göttweigi monostorba rendelte Koptikot (lásd Függelék 8.2. sz.), ahol 1755. október 24-én száműzetésben hunyt el.¹⁷⁰ Menesztése után Pannonhalma kormányzókkal igazgatta az apátságot.¹⁷¹ Elsőként 1750. szeptember 14-én Hiblár Zsigmond (1750–1754) érkezett kormányzóként a kialakuló búcsújáróhely élére, aki vallási kérdésekben a győri püspök, pénzügyiekben pedig a kancellária útmutatása alá tartozott. Hiblárt a főapáti lejáratás ellenére szépszámban érkező zarándokok, de üres pénztár és elzálogosított kincsek fogadták. Az egyházi vezetők méltatlan viszálykodásának ellenére is felvirágzó dömölki kegyhelyet viszont továbbra is tömegek látogatták, melyben bizonyosan a tiltások kontraproduktív hatásaként működő kíváncsiság is szerepet játszott. A vasi kegyhely így páratlanul rövid idő alatt nemcsak a régió egyik legjelentősebb zarándokhelyévé, hanem egyenesen Mariazell magyarországi riválisává vált a században.¹⁷² Ebben pedig elvülhetetlen érdemeket szerzett a jó szervező, tudós és tehetség Koptik Odó apát, aki a Mária-kultusz ausztriai tapasztalatait kiválóan ültette át Dömölkre.

1755-ben a kegytemplom keleti végéhez közel kálvária épült Liptay János adományából.¹⁷³ A kálvária Krisztus szenvedésének emlékét idézi, míg az alatta létesített kápolna¹⁷⁴ Krisztus sírját jeleníti meg, melynek háttal miséző oltárát a Piéta faszobra díszíti.¹⁷⁵ Liptay ezredes később Kismartonba költözött, viszont végrendeletében Krisztus Keresztjének egy darabját a templomnak ajándékozta.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Tüskés–Knapp 2004, 242.

¹⁷¹ Egészen Sajghó Benedek 1768-as haláláig nem működhetett Dömölkön saját apát.

¹⁷² Tüskés–Knapp 2004, 240.

¹⁷³ A nyugalmazott baranyai ezredes nyugalomba vonulásakor Kiscellben telepedett le, és a bencés rend iránti hálóját fejezte ki a barokk stílusú épület felépíttetésével, amiért a szerzetesek fiatalként embert neveltek belőle. Nagy 1995, 10.

¹⁷⁴ A Szentsír-kápolna befogadóképessége körülbelül 40-50 fő, oldalhomlokzatai barlangot utánoz. A bejárata a keleti oldalon van, nagyobb ünnepek, keresztelők alkalmával megnyitják az altemplomot, illetve a nagyheti keresztutat is itt fejezik be a hívek. A nyugati fal tövében a háttal miséző oltár, alatta pedig Jézus sírja üresen, szobor nélkül látható. A bejárati ajtó felett Mózeszt látjuk a tízparancsolat tábláival. Az altemplom két oldalán lépcső vezet a Kálvária nyitott részére, ahol a megfeszített Krisztus szobra látható oldalán a két latorral. Barna 1990, 46.

¹⁷⁵ Hoósné 2015, 31.

¹⁷⁶ Díszes ereklyetartója a 19. században készült, valódiságát igazoló egyházi tanúsítványa is ebben látható. Az ereklye ma is a tárház legféltettebb kincsei között található. Nagy 1996, 10.

Koptik száműzése ellenére is tömegesen jelentkeztek a hálásan adakozó zarándokok és gazdag mecénások. Mai szemmel talán felfoghatatlan az a mennyiségű pénz, kegytárgy, ékszer és egyéb értékes kincs, amit a templom és a rendház építésére, díszítésére adományoztak. Ezeknek köszönhető az apátság új, Ság hegyi bazaltból készülő monostorának felépítése is, melyhez az Árpád-kori templom köveit is felhasználták.¹⁷⁷ Az új barokk monostor építésének főbb lépéseit és a műemléki kutatás közelmúltbeli eredményeit a függelék között külön fejezetben tárgyalom (*lásd Függelék, 3. sz.*).

3.1. Búcsújárás

A katolikus hit egyik alappillére a Mária-tisztelet, amely megnyilvánulhat a szent közbenjárását kérő imádságban, illetve a különböző ünnepek, liturgiák kapcsán. A tisztelet kifejezésének egyik fő formája a középkorban megjelenő Mária-kegyhelyekre induló zarándoklatok voltak. A 12. században Európa-szerte jelentős kultuszhelyeket alapítottak (Mariazell, Czestochowa), ahol különböző kegyelmi tulajdonságokkal bíró festmények és szobrok képében tisztelték Isten anyját.¹⁷⁸ A barokk korban újjáéledő búcsújárás némiképp eltért a középkorban megszokottól. Míg korábban távoli szent helyek (Santiago de Compostela, Szentföld, Róma) voltak a fő úticélok, addig a tárgyalt korszakban felértékelődtek a helyi jelentőségű, közeli kegyhelyek, mint az ausztriai Mariazell,¹⁷⁹ melynek hazai hatása abban is kiemelkedik, hogy kegyszobrának másolatai körül kisebb filiák, zarándokhelyek sora létesült (Óbuda-Kiscell, Celldömölk).¹⁸⁰ Ezt a törekvést az egyházpolitika különösen is támogatta, hiszen a protestantizmus elleni harc markáns eleme volt a több tízezer zarándokot vonzó új kultuszhelyek megerősödése. A zarándokhelyek mint egyfajta korabeli idegenforgalmi központok gazdasági értelmében is jelentékenyek voltak, elég csak megnéznünk azt a felbecsülhetetlen mennyiségű és értékű fogadalmi ajándékot, amit ezekre a helyekre a hálás búcsúsok adományoztak, vagy a vendéglátásukra, kegytárgyaikra a településeken elköltöttek. Ezt a potenciált Koptik Odó felismerve jó gazdaként csatornáztatta be a búcsújárást az évszázadok viharai alatt szétzilálódott dömölki

¹⁷⁷ Nagy 1996, 9.

¹⁷⁸ A könnyebb fizikai kapcsolódásban segíthetnek a különféle tárgyak: képek, szobrok, csodás érmék. Ezeknek azért is van hiánypótló szerepük, mivel a katolikus egyház tanítása szerint Mária testestül felvétellett a mennybe, így földi maradványait a többi szenttel ellentétben nem lehet ereklyeként tisztelni. Soós–Soósné 2012, 21.

¹⁷⁹ Mariazell magyarság életében különösen jelentős helyet foglal el, mivel egyfajta nemzeti kegyhelyként, magyarok ezreit fogadja a középkor óta. Nagy Lajos királyunk ráadásul hálából a Balkánon vívott győzelméért 1369-ben a korábbi kápolna helyett egy gótikus templomot emeltetett, ami a ma látható bazilika alapjául szolgált. További kapcsolódási pont, hogy 1975-ben a száműzött Mindszenty József bíborost is itt temették el. Uo. 22.

¹⁸⁰ Uo. 22.

apátság újjászervezésébe.¹⁸¹ A kismáriacelli búcsújárás virágkorát 1744–1773 között élte, amikor bizonyítottan 520 felett volt azon települések száma, ahonnan hívek zarándokoltak ide.¹⁸² A kegyhely barokk kori vonzáskörzetének magterületeként az Észak-Dunántúlt állapíthatjuk meg (lásd *Függelék, 4.1. sz.*), de szép számmal érkeztek az ország más részeiről, vagy éppen ausztriai területekről is (lásd *Függelék, 4.2. sz.*).¹⁸³ Tüskés Gábor kutatásai nyomán sikerült külön társadalmi csoportokra levetítve rekonstruálni és tematikus térképeken ábrázolni a kiscelli zarándokok társadalmi rétegződését, földrajzi megoszlását,¹⁸⁴ melynek eredményeit (lásd *Függelék, 4.4. sz.*) részletesen bemutatom.

Az egyházi becslések 1748-ban 300000-re, míg 1749-ben már 400000 tették a zarándokok számát, mellyel Mariazell legjelentősebb magyarországi filiációjává emelkedett a vasi kegyhely. A pannonhalmi főapát lejáratása ellenére is Dömölkre érkező búcsúsok évi száma a szakirodalom szerint meghaladhatta még ezt az értéket is, mivel a zarándokokat rögzítő jegyzőkönyveknek egy része a századvégi feloszlással nyoma veszett. Sokan adományait letéve nem adták írásba a velük történt rendkívüli eseményeket a kegyhely személyzetének.¹⁸⁵ A felekezetek viszonyairól árulkodik, hogy császári rendelet biztosította a katolikusok zavartalan működését, bár a kölcsönös gyanakvás mindennapos maradt.¹⁸⁶ A kegyhelyen történtek a protestánsokra is nagy hatással lehettek, ezért számottevő a Dömölkön áttértek száma. A jegyzékekben fellelhető hívek mindenféle szükséghelyzetben érkeztek a szentélyhez, így helyspecifikus patronátusról nem beszélhetünk.¹⁸⁷ Egyszerre látunk testi és lelki bajokkal küzdőket, akiktől rengeteg fogadalmi emlékkép (11. kép), votív

11. kép: Fogadalmi kép (1830 körül) Böhm János és felesége megmenekül a Rábából. Kegyetemplom-kincstár. (saját fotó)

12. kép: Kincstár freskó. (saját fotó)

¹⁸¹ Kelényi 2004, 251.

¹⁸² Tüskés 1993, 355.

¹⁸³ Uo. 348–349.

¹⁸⁴ Tüskés 1993, 374–375.

¹⁸⁵ Soós–Soósné 2012, 63.

¹⁸⁶ Tüskés 1993, 301.

¹⁸⁷ Tüskés–Knapp 2004, 245.

tárgy és nemesfémből készült hálaajándék érkezett a kegyhelyre (47. kép), melyből ma is szépszámmal találunk a templomi kincstárban (lásd Függelék, 5. sz.).¹⁸⁸ Az oratóriumnak készült terem mennyezetét Schweichard bécsi festő 1774-es freskói díszítik. Mária mennybevételét, illetve megkoronázását ábrázolja a két 450 cm átmérőjű kupolakép, melynek első sarokmezőiben a kegyhelyalapítás főbb csodáit láthatjuk – a kútásó életre keltését, a karakói süket-néma lány meggyógyulását (12. kép), a Győrnél a Rábába zuhanó sárvári zarándokok megmenekülését és a Ság hegyi bányászok omladékból való kiszabadítást, melyek felett a Kiscelli Szűzanya alakja örködik.¹⁸⁹

3.2. Kiscell születése

A búcsújárással párhuzamosan növekedett a templom körül alakuló új település, melyet kezdetben még szintén Dömölk részeként kezeltek: „*nova cella Mariana ad Dömölk*” (1749).¹⁹⁰ Az új település nevének etimológiája érdekes fejlődésre utal: Koptik nyomán egy évszázadig Klein-Maria Zell-nek (Kis-Máriacell) nevezték az ausztriai hasonlóságok után, de használatban maradt a Dömölk név is, ráadásul az 1790. évi szabadalmas levél is *oppidum Dömölk* kitételt használt. Főként későbbi levélcímzéseken a Mária Czell elnevezést olvashatjuk, mely már a település 1788-ból való pecsétnyomóján is megjelent. A Kis Mária Czell nevet az 1840-es évekig használták, amikor a Kis-Czell vált uralkodóvá. A 20. századig így találjuk meg a zarándokvárost, melyet a Nemesdömölkkel történő egyesüléskor megalkotott „Celldömölk” elnevezés váltott fel 1903-ban.¹⁹¹

A „Kiscelli Szűzanya” templomának története, mint látjuk, szorosan összefügg a hely történetével. Míg más településeken a letelepedett lakosság összefogással templomot épített az Isten dicsőségére, addig ez Kiscellben fordítva történt. Először volt a templom, majd köré épültek a vendégfogadók, boltok, majd a lakóházak. Az első fogadó a régi kápolna mellett épült fel, hogy ellássa az ideérkező zarándokok emberi szükségleteit. Tulajdonosa egy Öttinger nevezetű német úr volt, aki Koptik apát rokonaként könnyedén szerzett az apátsági birtokon építési engedélyt, melyet megszabott éves adóért később minden vállalkozó számára megadott a helyi bencés konvent.¹⁹² A kálváriától keletre feküdtek az apátsági

¹⁸⁸ Legtöbbször fából faragott vagy fémből öntött emberi testrészeket: kezeket, lábakat, szemeket, női kebleket és füleket, amik meggyógyult szerveikre utalnak. Míg mások a lelki fájdalmuk elmúlása után ezüstszíveket adományoztak a templomnak, de sokan hagyták itt immár szükségtelessé váló mankóikat is. Voltak, akik fegyvereket, késeket és lőfegyvereket hoztak, amelyek véletlenül vagy szándékosan saját kárukat okozták (lásd Függelék 4.3.). Soós–Soósné 2012, 69.

¹⁸⁹ Hoósné 2015, 35.

¹⁹⁰ Kiss 1980, 143.

¹⁹¹ Porkoláb 1927, 62.

¹⁹² Uo. 59.

kertek és szántók egészen a Marcal folyóig, ahol a dömölki apátság 718 holdnyi birtoka végződött.¹⁹³ Kismáriacell gyarapodását a földesúri jogokat bíró apátság tehát aktívan támogatta és a letelepülő lakosságnak földet, kertet és telkeket parcellázott ki új házak számára. Később a templom északi oldalával egy vonalban emelkedtek ki a kegytárgyakat, szentképeket, gyertyákat és más egyebeket árusító házai, főként a Pápára vezető országút mentén. A születő új település lakói kezdetben német származásúak voltak, de magyarok is egyre többen akadtak közöttük, akik főként vendéglősök, bábosok, kereskedők és iparosok voltak. Az 1760-as években a községgé alakuláskor mindössze két tucat ház állt a templom körül. A telepesek kezdetben bérleti, majd 1766 körül Mákóczy Imre apáttól saját, örökíthető tulajdonjogot is kaptak ingatlanjaik felett. Ezért bár éves bért és tizedet fizettek az egyháznak, de a világi uradalmakkal szemben nem voltak robotra kötelezve.¹⁹⁴ Így a lakosság, bár jogilag földesúri ellenőrzés alatt állt, mégis bizonyos polgári kiváltságokat élvezett, ami lehetővé tette a település fejlődését és virágzását. 1768-ban egyházi szerepe mellé az ideköltöző sóhivatallal fontos állami funkciót is kapott a búcsújáróhely, ami tovább növelte forgalmát és a környék életében betöltött jelentőségét.¹⁹⁵ Az egyik első és legimpozánsabb polgári épülete az úgynevezett Joachim-ház volt, amely ma a város egyik legrégebb és legértékesebb építménye. A barokk stílusú épületet 1776-ban Joachim János emeltette a rendház építőivel. Itt nyílt meg a település egyik első boltja, ahol a konventtel kötött megállapodás révén gyakorlatilag mindent be lehetett szerezni. A kereskedés jövedelmező volt és Joachim jómódú emberként évi 53 forint bért fizetett az apátságnak a házáért, boltjáért és négy holdas birtokáért.¹⁹⁶

1777-ben a település az újonnan alapított szombathelyi püspökséghez került. Az új főpásztor, Szily János 1780. szeptember 10-én Nagyboldogasszony tiszteletére hivatalosan is konszакrálta az új templomot és kiváltságokkal, feloldozási joggal halmozta el a kegyhelyet.¹⁹⁷ A plébánián sorra jöttek létre a hitbuzgalmi egyletek a koptiki Szentolvasó- és Szent Skapuláré-társaságok mellett a keresztény tanításról és az Oltáriszentségről nevezett kongregáció is alakult. Ezenkívül díszőrség és templomi ének- és zenekar emelte a századfordulón a liturgiák fényét.¹⁹⁸

¹⁹³ Borovszky 1989, 54.

¹⁹⁴ Porkoláb 1927, 93.

¹⁹⁵ Uo. 63.

¹⁹⁶ Porkoláb 1927, 94.

¹⁹⁷ Nemes 1948, 23.

¹⁹⁸ Pacher 1912, 300.

4. Felozlatástól felozlatásig

1781-re a település népessége már 345 állandó lakost számlált.¹⁹⁹ Mégis már ebben az időben hét vendéglővel, kocsmával bírt, amikre természetesen a nagyszámú zarándokok és a vasárnaponként Nemesdömölkre érkező 5-6000 protestáns kiszolgálása miatt volt kereslet. A település a zarándokhely körül kialakuló Kiscellel együtt, egymás feltételeként fejlődött, így 1787-ben már 17 különböző foglalkozású mestert találunk a templom mellett.²⁰⁰

4.1. II. József rendeleteinek hatása Kiscellre

Az egyházellenes reformokat II. Józsefhez szoktuk kötni, azonban már anyja regnálása idején történtek vallási szokásokat korlátozó rendeletek. Az uralkodók a felvilágosodás szellemében a katolikus vallást államegyházként akarták működtetni, így a magyar egyházat, amennyire csak lehet, el akarták zárni Rómától. Egy 1772. április 11-ei dekrétumban megtiltották a többnapos zarándoklatokat, majd egy évvel később a külföldi zarándoklatokat is. A körmeneteket is néhány ünnepnapra korlátozták, így Kiscellben is megszűntek a virágvasárnapi, Nagyboldogasszony-napi, sőt még az ősi dömölki apátságához és a kálváriára vezető processziók is.²⁰¹ II. József császár későbbi rendeletében az összes fogadalmi körmenetet és a búcsújárást is eltörölte. Felvilágosult eszméit az 1780-as trónra lépésével meglehetősen sajátos módon érvényesítette az egyházi ügyek terén is. Szigorúan csak azokat a szerzeteseket tolerálta, akik oktatással és betegápolással foglalkoztak. Az egyéb tevékenységet is végző szerzetesrendeket felozlatta. A türelmi rendelet (1781) paradox módon szintén negatívan érintette a helységet, hiszen Nemesdömölk így elvesztette artikuláris helyből fakadó kuriózumát. Kiscell gazdasági forgalma érezhetően visszaesett, vendéglátó- és kereskedelmi helyei kiürültek, jövedelmei már a '80-as évek elején majdnem a felére apadtak.²⁰² A gazdasági nehézségek miatt a város polgárait képviselő Joachim József 1786. november 23-án személyesen kereste fel a bécsi udvart, hogy a község számára földet és vásárjogot kérelmezzon. Azt remélte, hogy a protestánsok és a búcsúsok elmaradásával kieső bevételeket így pótolni tudja, mivel a bizonytalan politikai és gazdasági helyzetben a földesúri jogokat gyakorló bencés konvent nem nyújtott támogatást számukra. A városi követ végül nem járt sikerrel, mivel a császár 1786-ban Pannonhalmával együtt a kiscelli

¹⁹⁹ Uo. 298.

²⁰⁰ Tüskés 1993, 316.

²⁰¹ Soós–Soósné 2012, 76.

²⁰² Porkoláb 1927, 70.

bencéseket is feloszlatta. Az apátságot ekkor 7 szerzetespap és 2 barát lakta.²⁰³ 1787. január 24-én így Kemenesaljára is megérkeztek a császár által kirendelt vármegyei végrehajtók.²⁰⁴ A monostor pincéjében lévő 36 hordóban több mint 483 akó sági, somlói és tihanyi bort találtak.²⁰⁵ A számba vett ingóságok, állatok és termények értéke 3479 forintot tett ki,²⁰⁶ míg a monostor épületét 9675 Ft 37 krajcár értékűre becsülték.²⁰⁷ A feljegyzésből tudjuk, hogy összesen 1075 művet 1602 kötetben, illetve 90 kéziratot találtak az épületben. Saját levéltárral nem rendelkezett, legfontosabb iratait egy szekrényben őrizték.²⁰⁸ Horváth Sándor azonban legújabb kutatásai során ismét górcső alá vette és részletesen elemezte a fennmaradt katalógust, ami szerint némileg több kötettel bírt a monostor.²⁰⁹ Összehasonlítva az ekkor feloszlított 4249 könyvvel rendelkező pannonhalmival, megállapíthatjuk, hogy meglepően gazdag állománnyal rendelkezett. A bizottság a könyvek összeírásával 1787. március 20-ra készült el, majd a pesti Egyetemi Könyvtárba szállította őket. A legrégebbi példányt 1459-ben Nürnbergben adták ki, a 16–17. századból közel 50 mű szerepelt a jegyzőkönyvben, míg a legtöbb a 18. századból származott.²¹⁰ Döntően a bibliai témájú könyvek, valamint azokhoz kapcsolódó teológiai és kánonjogi magyarázatok voltak túlsúlyban, ezt követték a költészeti, nyelvtani és a történeti irodalmak.²¹¹ A biztosok a nyomtatott kötetek értékét 152 forintra becsülték, melyek fele latin, a többi magyar és német nyelvű volt és jelentős részük Salzburgból származott.²¹² Erre magyarázat lehet, hogy Koptik korábban az osztrák város egyetemén tanított, ahol több magyar bencés is megfordult. A leltár gazdag anyagát látva kijelenthetjük, hogy a 18. század során felvirágzó Kiscell életében nemcsak a búcsújáróhely megalapozójaként, hanem egy igazi barokk könyvtár fejlesztőjeként is tisztelettel kell adóznunk Koptik Odó munkássága előtt.

²⁰³ Nemes Gáspár apát, Maythényi Ignác, Németh Kelemen, Károly Fábián, Hári Krizológ, Herczeg János, Pausz Amand plébános. A két sekrestyés fráter: Feszt György, Vavrik Jakab. Porkoláb 1927, 74.

²⁰⁴ Porkoláb 1927, 71.

²⁰⁵ Az apátság ingóságairól április 15-én készített német nyelvű nyilvántartást a 2014-es műemléki kutatás kapcsán közölt publikációban tételesen olvashatjuk. Kelemen–Nemes 2014, 146–164.

²⁰⁶ Az apátság pénztáiraiban összesen 223 forintnyi készpénzt találtak, adóssága nem volt, csak beszállítóinak tartozott némi összeggel. Az apáttal felmérték mind a kilenc egyházi alapítvány értékét, ebből három személynek 5210 forintot adtak kölcsön évi 5 %-os kamatra. Soós–Soósné 2012, 76.

²⁰⁷ Kelemen–Nemes 2014, 123.

²⁰⁸ A klastrom könyvtárában 566 mű 727 kötetben, 46 kézirat 87 kötetben, illetve 22 darab csonka munka 24 kötetben szerepelt. Ezekon túl a szerzetesek szobáiban is bőven voltak még saját és apátsági könyvek. Pacher 1912, 334–340.

²⁰⁹ A pontosabb számítások szerint némileg több kötettel bírt a monostor, hiszen 1149 mű volt a könyvtár polcain, míg 534 darab könyvet közvetlenül a rendtagoktól koboztak el. Horváth 2012, 905.

²¹⁰ Káldos 2003, 2.

²¹¹ A rendtagoknál imakönyvek, lelkirodalmakat, több nyelven is meglévő Bibliákat találunk, akik a bencés szerzők mellett jezsuita íróktól is bőven olvastak. Horváth 2012, 909.

²¹² Faa-Lendvai 2016, 106.

A könyvtárral párhuzamosan a helyiek között árverésre bocsájtották vagy elkobozták a templom és a rendház ingóságait. Pacher Donát részletesen bemutatja a templom leltárát, amely hatalmas értékben tartalmazott arany és ezüst tárgyakat, liturgikus ruhákat, illetve a kegyszobor 14 egyedi és pótolhatatlan ruháját. A templomban talált liturgikus eszközök, az orgonák és harangok, illetve a zárandokok ajándéktárgyainak értékét 5766 forintra becsülték.²¹³ Pótolhatatlan értékű kincseinek és egyházi felszereléseinek javarészének – amit a zárandokok addig felhalmoztak – a városi „kótyavetyén” elherdálva nyoma veszett, mikor a rendházba Keszler János ispán költözött be.²¹⁴ A plébánia új kegyura az állami Vallásalap lett.²¹⁵ Szily püspök közbenjárására viszont a pozsonyi Helytartótanácsnál sikerült elérni, hogy a nagyszámú hívő sereg lelki gondozására a tervezett egy papon kívül még négy kiegészítő bencés maradjon Pausz Amand plébános mellett. Ők így mint habitusukat letett világi lelkészek továbbra is szolgálhattak, míg Nemes Gáspár (1783–1801) volt apát rendtársával egy magánházban lelt menedéket.²¹⁶ A lelkipásztorkodó öt exbencés végül maradhatott a volt monostorban, melynek egy részét ingyen, más helységeit és a visszaigényelt tárgyakat pedig a Vallásalapnak fizetett bérleti díj fejében használhatták.²¹⁷ Az istentiszteletek az új rendeletek értelmében jóval puritánabbak lettek, a híres énekkar és a hitbuzgalmi egyletek feloszlottak, a búcsújárást bár tiltották, mégis érkeztek, ha kevesebben is, zárandokok.²¹⁸ A pórdömölki romtemplom a feloszlás ezen ideje alatt vált teljesen használhatatlanná, ezután már nem tartottak benne szertartásokat, hanem a dömölki major részeként gazdasági funkciókat töltött be.²¹⁹ A rendtagok szétszóródtak és majd’ húsz évre betagozódtak az egyházmegye szervezetébe: lelkipásztorkodtak, de sokan világi munkát vállalva többé már nem tértek vissza az egyház kötelékébe.

Mindeközben, 1787-ben hivatalosan is megalapult Kiscell mint község, élén a települést vezető bíróval, akinek munkáját az esküdtek és a jegyző segítette. (Utóbbi egészen 1872-ig egyben tanítóként is működött.) A helyiek kihasználva a feloszlásból fakadó tulajdonjogi helyzetet, újra a császárhoz folyamodtak segílyt és vásárjogot kérve. II. József rendeletére a budai Helytartótanács így 1788. július 30-án végül engedélyezte a csütörtöki

²¹³ Hihetetlen gazdagságra utal az a több mint 50 miseruha, a közel félezer fehér liturgikus ruha, az apáti jelvények, arannyal és gyémánttal díszített mellkeresztek és gyűrűk. A zárandokok tárgyai közül 1794 darab különösen értékes tárgyat jegyeztek fel: ebből körülbelül másfélezer ezüst tárgy volt! Több tucat arany és ezüst gyűrűt, valamint nyakláncok, emlékérmék, keresztek és drágakövekkel kirakott ékszerek, liturgikus eszközök, ereklyetartók egész sorát vették számba. Pacher 1912, 341–343.

²¹⁴ Porkoláb 1927, 74.

²¹⁵ Vályi 1796.

²¹⁶ Nemes 1948, 27.

²¹⁷ Kelemen–Nemes 2014, 124.

²¹⁸ Nagy 1996, 6.

²¹⁹ Nemes 1948, 28.

hetivásár megtartását, ami napjainkig szokásban maradt. Ezeken felül szintén jóváhagyták négy országos vásár megtartását.²²⁰ Az 1788-as évszám ehhez kapcsolódóan azért szerepelhetett a mezőváros régi pecsétjén, mert a pozitív elbírálás ellenére, az aláírásra előkészített okmányt nem tudták átvenni, ugyanis 1790. február 19-én három celli polgár, bár megérkezett Bécsbe, de az uralkodó két nappal később meghalt, így a formálisan meglévő szabadalmas oklevelet végül 1790-ben csak tíz hónapos küzdelem után sikerült átvenniük. 1790. december 30-án II. Lipót a falut mezővárossá tette és kiváltságokkal látta el. Az oklevél a búcsújáró helyet *oppidum Dömölk* néven illeti, ebből fakadóan némelyek Nemesdömölknek igyekeztek tulajdonítani a kiscelliek számára adott mezővárosi kiváltságokat.²²¹ A szabadalom viszont csupán a vásárok tartására terjedt ki, a mezőváros továbbra is földesúri joghatóság alatt állt, neki adózott, önkormányzatisággal bíró tanáccsal ekkor még nem rendelkezett. A vásárok alkalmával keletkezett esetleges viszályok elintézésére valamelyik községi tanácstag mint vásárbíró, vagy a mai értelemben rendőrként aposztrofálható városi hadnagy volt hivatott.²²²

A politikai változásokon túl a természet sem kímélte a települést: tűzvész, járványok, dögvész és sáskajárás pusztított a század végén.²²³ Kiscellben 1800 körül tömörültek céhekbe a kézművesek és iparosok. A csizmadiák a szabókkal, míg a bognárok a kovácsokkal és lakatosokkal egyesültek, addig a mészárosok, hentesek és vendéglősök közösen alkottak egy céhet. A díszes jelképeiket felvonultató körmeneti zászlóikat ma is a kegytemplom kincstárában őrzik.²²⁴ A Szentháromság-téren tartott hetivásárokon túl a templom előtt volt az úgynevezett „Pap piac”.²²⁵ A hagyomány azonban napjainkig tovább él, hiszen a szeptemberi főbúcsú idején különböző kegytárgyárosok árulják itt portékáikat, míg a csütörtöki városi piac ruhaárusait is az utóbbi időkben itt találjuk. Az uralkodóváltás után a helyi születésű Pausz Amand plébános 1797-ben kiadta a *Kis Tzelli Szarándok* című füzetét, amelyben ismertette a búcsújáráshely történetét. Továbbá gyakorlati útmutatást adott a helyes zarándoklat végzéséhez, ezzel emelve a búcsújárás kétségbevit jelentőségét.²²⁶

²²⁰ Porkoláb 1927, 74.

²²¹ Uo. 73.

²²² Uo. 129.

²²³ Porkoláb 1927, 69.

²²⁴ Uo. 114.

²²⁵ Itt kizárólag csak gyümölcsöket, kegytárgyakat lehetett venni vásárnapokon és különböző ünnepeken. Az itt fizetett helypénz azonban a város helyett az apátság kincstárát gazdagította. Ez a vásár az 1880-as években szűnt meg, eredetét minden bizonnyal a kezdeti búcsúkhöz köthetjük. Porkoláb 1927, 95.

²²⁶ Nagy 1996, 7.

4.2. A restauráció után

Az 1802. március 12-én bekövetkező rendi restaurációt Pauszon kívül csak két dömölki rendtag élte meg, a többiek a másfél évtized viszontagságai alatt elhunytak.²²⁷ Május 24-én végül a kiscelli bencések is visszakapták a kegyhely épületeit (székház, pince, istálló, kocsiszín, kis kert) és földjeit, illetve az elkobzott, de még megmaradt kegytárgyak egy részét.²²⁸ A Vallásalap a felosztás idején elhanyagolta az apátság és a kegytemplom épületét, melynek állapota rendkívül leromlott, a kocsiszín összedőlt.²²⁹ A visszaállítás után ismét szabadon jöhettek zarándokok és újra tömérdek ajándékkal fejezték ki köszönetüket a Szűzanyának. A konkrét adományokról, annak időpontjáról és a felajánló személyről az apátság Protocollumát idézve Pacher Donát nyújt részletes beszámolót.²³⁰ Elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar bencés rend visszaállításában a szomszédos Izsákfán is birtokos Gróf Medgyesi Somogyi János alkancellár, aki a végleges pecsétet és aláírást kijárta I. Ferenc király rendeletére.²³¹ A Benedek-rendre jelentős birtokokat hagyó családot a templom alatti kriptában temették el Somogyi Dániel főapát (1768–1801) külön engedélyével. Sírjaikat a korabeli anyakönyvek vizsgálata után 1935-ben tárták fel a Szent László oltár előtt a padlóba süllyesztve.²³² Emléküket az oldalkápolna falán ma márványtábla őrzi.

I. Ferenc rendelete azonban feltételként rögzítette, hogy a lelki pásztorkodás mellett tíz gimnázium üzemeltetését és vezetését vállalják el a magyar bencések. A középkor óta monasztikus és gazdálkodó rend így innentől kezdve az „Imádkozzál és dolgozzál” jelmondat mellé, új profilként a tanítást is felvehette. Az alapvetően az emberektől távoli monostoraikból ekkor költöztek pezsgő városokban létesített új rendházakba a hazai bencések is. A tanító-nevelő munkán keresztül viszont új távlatok nyíltak. Aktív szerepet játszottak a helyi közösségek életében, de a közéleti pozíciók vállalása mellett sokan kiemelkedő tudományos munkát is folytattak, gondoljunk itt a győri bencés Jedlik Ányosra. A restauráció teljesen új gazdasági és szervezeti modell kialakítását tette szükségessé. Ebben az új rendszerben az öt visszaállított bencés apátság és azok birtokai képezték a

²²⁷ Faa-Lendvai 2018, 125.

²²⁸ A dömölki bencések visszakaptak 25 elkobzott művet és 3 kéziratot. Az alacsony szám oka, hogy a Helytartótanács a kötetek egy részét az Egyetem számára átengedte, illetve a hadiadó teljesítésének érdekében az apátság könyveinek jelentős részét el is árverezte, melyért 58 forint 72 krajcárt kapott. Faa-Lendvai 2016, 108.

²²⁹ Kelemen–Nemes 2014, 124.

²³⁰ Pacher 1912, 385.

²³¹ Nemes 1948. 46.

²³² Somogyi Ferenc generális 1775-ben, neje tolnai Festetics Viktória 1780-ban hunyt el, míg György fiuk 1803-ban halt meg. Utolsóként a restaurációt kieszközölő János követte őket 1809-ben, akit nagy pompával helyeztek örök nyugalomra a szombathelyi, veszprémi és győri püspökök, illetve sok egyházi és világi előkelő társaságában. Kemenesalja, 1935. január 20. 1.

gimnáziumok anyagi finanszírozását jelentő gazdasági háttérrel. Pannonhalma mint főmonostor irányította a hazai rendtartományt és itt folyt a novíciusok képzése is. Míg a másik négy fiókapátság (Celldömölk, Bakonybél, Tihany, majd Zalavár) neki alárendelve, általában a nyugállományba vonuló idős tanárszerzetesek számára szolgált végső pihenőhelyként.²³³ A visszaállító okmány tehát filiáris apátsággént továbbra is Pannonhalma alá rendelte Dömölköt. Vezetőjét a főapát a rendtársak meghallgatása után saját hatáskörben nevezte ki és delegálta, miután azt az uralkodó is megerősítette.²³⁴

Az elkobzott birtokokat bár 1802. május 24-én visszakapta a dömölki konvent is, de a kevés bencés miatt Novák Krizosztom főapát (1802–1828) még 30 évig nem tudott apátot delegálni Kiscellbe, helyette házfőnökök irányították a közösséget. Elsőként Pausz Amand plébános (1802–1810), aki, bár már 60 év felett járt, mégis nagy erővel látta el egyszerre a jószágkormányzói feladatokat is.²³⁵ A konvent újra birtokba vehette a Veszprém vármegyei Kisjenőn lévő kúriát és egy kisebb házat, illetve a középkor óta meglevő várdapusztai majort.²³⁶ A szomszédos Somlóvásárhelyen lévő szőlőjét is visszakapta, de a Ság hegyi három korábbi apátsági szőlőterület a kegyúri jogokat gyakorló Vallásalap döntése nyomán közben eladásra került. A kiscelli rendház szomszédságában álló gyümölcsöst és egyéb kisebb ingatlanokat is visszaszolgáltatták.²³⁷ Ezenkívül visszakapta az uradalom központi magját adó pördömölki romtemplom körüli apátsági majort.²³⁸

Pausz kifejezetten jó viszonyt ápolt a város polgárságával és a szomszédos nemesdömölki lelkésszel. A későbbi költőt és evangélikus püspököt, Kiss Jánost barátjaként sokszor ebédre is áthívta.²³⁹ A településen 1780-ban épült az első iskola, előtte a templomi kántor taníthatta a helység különben sem nagylétszámú gyermekeit. Ettől az évtől viszont bizonyítottan az apátság kántora egyben tanító is lett, javadalmáról a rend, a község és a szülők rendelkeztek. Csak a restauráció után, 1804–1813 között tudta rendezni az apátság és a község a kántor ügyét. Így a templomi szolgálatért az apát, míg a jegyző-tanítói munkájáért a településtől kapott fizetést és egy kertes szolgálati lakást, aki mellett ekkor már segédtanító

²³³ Boros 2018a, 36.

²³⁴ Borovszky 1989, 295.

²³⁵ Porkoláb 1927, 75.

²³⁶ Várdapusztán kilenc házas zsellér élt, továbbá kocsmámalom és más gazdasági épületek is kapcsolódtak hozzá. Boros 2018a, 37.

²³⁷ Az iskolamester korábbi lakását viszont közben a városnak adták át, ezekért és az eladás alatt álló lakatos- és kertészház, valamint a korábbi kocsiszín helyett anyagi kárpótlást ígértek. Boros 2012, 372.

²³⁸ A náddal fedett középkori templomot innentől csak csűrként használták, de itt állt még egy ispánlakás két cselédházzal és egy juhászlak. Az egyéb gazdasági épületek közül csak a kemencével is bíró téglavetőházat és rendszerint bérbe kiadott mézszárszéket emelném ki. Boros 2018a, 37.

²³⁹ Porkoláb 1927, 75.

is működött.²⁴⁰ 1805-ben szervezték meg a helyi közgyámihivatalt. A bírót a község lakói választották a földesúr által kijelölt három férfi közül. Jogilag ebből fakadóan a bencések földesúri hatalma alatt állt. Így a bíraskodást kisebb ügyekben a községi bíró, felette pedig az úriszék intézménye gyakorolta.²⁴¹

A napóleoni háborúk pusztításai 1809-ben érték el a települést, ami jelentősen visszavetette annak fejlődését. Pausz még megélte az utolsó nemesi inszurrekciót, de a kiscelli csata és a háború okozta szenvedést és pusztítást látva meghasadt az elméje, és egy évnyi szenvedés után 1810. május 28-án elhunyt.²⁴² A kisvárost felváltva szállták meg a francia és osztrák–magyar seregek, ami alatt a javak jelentős hányadát felélték vagy elpusztították. A katasztrofális kimenetelű győri ütközet után, 1809. június 16-án a településen három ízben is sikeresen rajtaütött báró Meskó József tábornok ötezers nemesi serege a francia csapatokon.²⁴³ A település nevezetessége, hogy Cafarelli tábornok a francia hadjárat idején a klastromban tárgyalt. Napóleon hadügyminisztereként Huguet ezredes és Labarre százados pedig Majer nyugalmazott császári őrnagy dömölki udvarházában szállt meg.²⁴⁴ A rendház a század során négy megyegyűlésnek is otthont adott. Elsőként 1809. augusztus 28-án Szombathely idegen megszállása okán tárgyalt a klastrom falai között hadisarcról és segélyről a vármegye színe java.²⁴⁵ Pausz 1810-es halála után Barbarics Bálint vette át a rendház igazgatását, míg a plébánosi funkciókat a Rosenits Lukács látta el.²⁴⁶ 1815-ben éles levélváltásba, majd 1818-ban pereskedésbe torkollott a celliek és a földesúri jogokat bíró főapátság kiújult vitája a mezővárosi jog körül.²⁴⁷ 1817-ben a Kiscell 48 házában már 427 lakost írtak össze, kizárólag római katolikusokat. 1838-tól találkozunk először elenyésző számú (19) protestáns és zsidó vallású lakossal.²⁴⁸

A rend utolsó korszakában nyolc bencés töltötte be a dömölki apáti tisztelet. Általánosságban elmondhatjuk róluk, hogy mind tanárok voltak és többségük valamelyik bencés gimnáziumban oktatott. Wagner Lőrinc és Jándi Bernardin azonban már rögtön főiskolai tanárként kezdtek Pannonhalmán. A későbbi apátok életük előrehaladtával fokozatosan lépdeltek fel a ranglétrán és szereztek különböző vezető tanári vagy gazdasági-

²⁴⁰ Uo. 96.

²⁴¹ Uo. 129.

²⁴² Uo. 76.

²⁴³ Uo. 82–83.

²⁴⁴ Uo. 86.

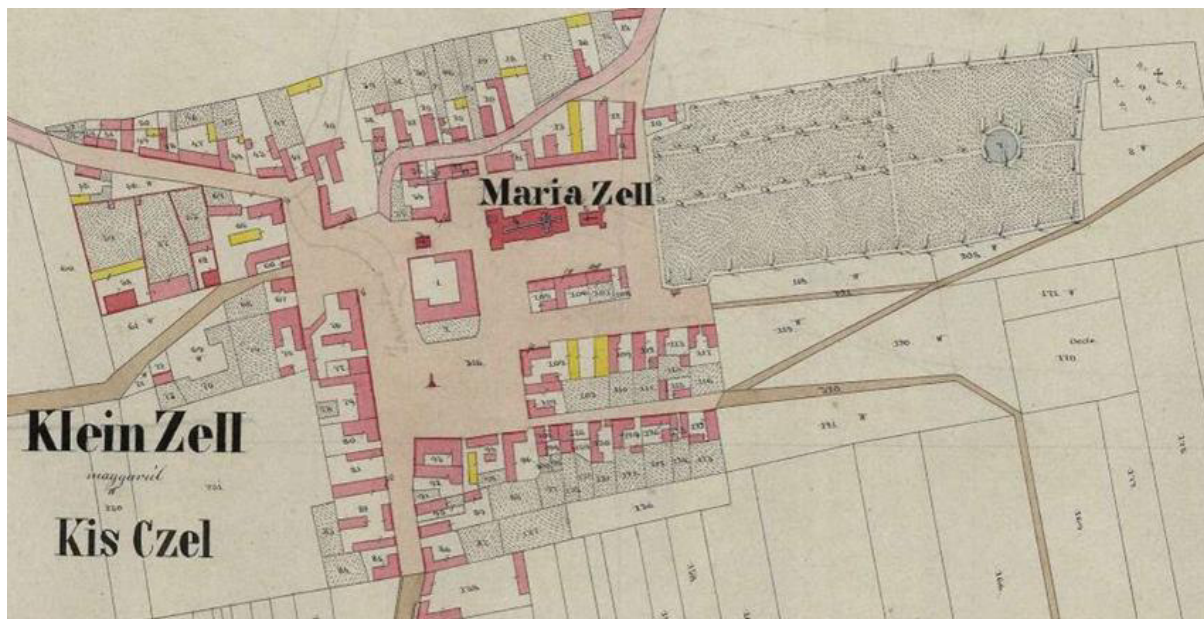
²⁴⁵ Uo. 88.

²⁴⁶ Nemes 1948, 30.

²⁴⁷ A polgárok ugyanis a vásártartáson felül további privilégiumokat akartak kiharcolni, ráadásul a dömölki apátság kormányzó mint földesúr adminisztratív úton akadályozta az éves vásár megőrzését. Részletes birtokviták: Porkoláb 1927, 90–91.

²⁴⁸ Uo. 112.

igazgatási pozíciót a hazai bencés rend életében.²⁴⁹ A közel félévszázados kihagyás után dr. Wekerle Gottfried (1832–1836) volt az első, aki – mindössze négy évre, de – újra elfoglalhatta az apáti széket. A zárdától délre eső vásártéren 1836-ban – a céhek 40 forint adományából és egy 1790-ben létrehozott pénzalap kamataiból – emeltetettek Szentháromság-szobrot a kiscelli polgárok,²⁵⁰ mely a búcsúsok kedves ájtatossági helyéül is szolgált.²⁵¹ A mezőváros egyházi és középületei, illetve lakó és kereskedőházai szép kisváros képét mutatják az 1857. évi kataszteri térképeken (13. kép).

13. kép: Kiscell 1857: <https://maps.hungaricana.hu/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 14.)

Wekerle apát utóda, Gácser Leó (1838–1856) volt, aki a viszontagságos és polgárháborús idők ellenére gondos gazdaként irányította az apátságot egészen 1856-ig.²⁵² Rögtön megválasztása után utasítást kapott a főapáttól, hogy a kőszegi bencés gimnázium és rendház ellátására negyedévente 12 mérő búzát, hat mérő takarmány gabonát, továbbá egy akó somlói pecsenyebort és évi négy vágni való sertést küldjön a tanítással foglalkozó szomszédos rendtársainak. Érdekes látni, hogy az egyes apátságok milyen organikusan kapcsolódtak gazdaságilag is egymáshoz: A főapát továbbá azt is kérte, hogy a somlói kimondottan jó minőségű borból csak bizonyos mennyiséget tartson meg, a többit szállíttassa Pannonhalmára. Ez azonban nem azt jelentette, hogy ebben az időben természeti

²⁴⁹ Boros 2012, 379.

²⁵⁰ A közel 10 méter magas szoborcsoportot Szent István, Szent László, Nepomuki Szent János és Szent Flórián alakjai övezik. Barna 1990, 46.

²⁵¹ Borovszky 1989, 54.

²⁵² Nemes 1948, 29–30.

javakban bővelkedett volna Dömölk, hiszen utána a főapát rögvest rendelkezett is a kieső mennyiség pótlásáról, amit asztali bor formájában visszaruként a főapátságból biztosított.²⁵³ A reformkori lakosság az ekkor még különálló Nemes- és Pördömölkkel együtt összesen 1374 fő (1056 katolikus, 4 ortodox, 266 evangélikus, 48 izraelita) volt 1840-ben.²⁵⁴ Ettől kezdve a kisváros egészen kozmopolita jelleget öltött, a nagyszámú beköltöző kereskedelemmel és iparossággal foglalkozó izraelita lakosság mellett egyre több evangélikus is letelepedett.²⁵⁵ Az 1848-as törvények, majd az Úrbéri Pátens végérvényesen fölszabadította az apátság földesúri hatalma alól Kiscell összes lakóját. A júniusban megtartott első népképviselési választás Kiscell első követévé választotta gróf Batthyány Lajost, aki azonban sárvári mandátumát tartotta meg.²⁵⁶ Helyette a város Békássy Imre volt alispánt delegálta a pesti országgyűlésbe.²⁵⁷ 1849 júniusában a kiscelli nemzetőrök által felgyújtott sárvári Rába-híd miatt császári csapatok érkeztek a mezőváros megbüntetésére. A rendházra irányított tüzérségi ütegek láttán a lakosság, a szerzeteseken és az idős, betegek kivül a Bakonyba menekült. Gácsér Leó apát rendtársaival Dorndorf császári őrnagy elé sietett, akit az apátsági birtokról betakarított élelmiszerrel és egyéb javakkal sikeresen kiengesztelve távozásra bírta.²⁵⁸

Kiscell gyakorlatilag a szabadságharctól kezdve járási központként működött, akárcsak napjainkban. A városban létesült császári, majd királyi járási- és szolgabírószékhelyként később a magyar alkotmányban az uralkodó is szentesítette. 1848-tól 1861-ig azonban egy bejegyzést sem találunk a város jegyzőkönyveiben. Ez a tény jól tükrözi, azt, hogy ahogy az országot, úgy Kiscell önkormányzatát is felfüggesztette az abszolutista kormányzat. Helyét szolgabírószékhelyek végrehajtói vették át. Ez idő alatt a rebellis magyarok megfékezésére úgynevezett német tanács irányította a települést 1861-ig, mikor a helyiek öröme újra magyar vezetőség kerülhetett a mezőváros élére.²⁵⁹ Kiscell lakossága a kezdetektől német nyelvű volt és ezt a karakterét az osztrák tartományokból érkező telepéseknek és kereskedőknek köszönhetően egy évszázadon át fenn is tartotta. 1836 és 1872 között Polczer Mihály volt a község nagyformátumú kántor-tanítója és jegyzője, aki a város prominens embereként elévülhetetlen érdemeket szerzett Kiscell magyarosodásában. Működése elején

²⁵³ Pacher 1912, 388.

²⁵⁴ Diós-Viczián 1996, 205.

²⁵⁵ Porkoláb 1927, 112.

²⁵⁶ A mártírrá vált első miniszterelnök emlékét a klostrom déli falán bronz emléktábla őrzi, ahol azóta is minden év március idusán a város polgársága lerója elismerő kegyeletét.

²⁵⁷ Uo. 121.

²⁵⁸ Uo. 123.

²⁵⁹ Uo. 124.

a korábban csak németül vezetett városi jegyzőkönyveket magyarul folytatta, de a templomban és az iskolában is magyarul kezdett énekelni és tanítani.²⁶⁰ Munkássága nyomán a korábban német ajkú Kiscellből, nyugdíjas korára szinte színmagyar település lett. A magyarosodás a reformkor politikájának és a szabadságküzdelmeknek is köszönhetően hamar végbement. Az 1870-es évekre gyakorlatilag eltűntek a város korábbi eredetére utaló jelek, mint például a német nyelvű istentiszteletek.²⁶¹

Gácsér Leó 1856-os halála után kilenc évig nem neveztek ki apátot Dömölk élére. A konvent vezetését ez idő alatt az itáliai származású De'la Casse Benjámín perjelre bízta. Az önkényuralom alatt a katonaság rendszeresen a város házaiban állomásozott. 1859. július 30-án zsandárok lepték el a templom padlását rejtegetett fegyverek után eredménytelenül kutatva. Egy évvel később a katolikus és evangélikus lakosság közösen akarta megünnepelni Szent István napját, ezt azonban az állami karhatalom és a kormány által utasított szombathelyi püspök és apát híján a kirendelt dömölki perjel betiltotta. Ennek ellenére 1860. augusztus 20-án egyéni úton, díszes körmenet nélkül közel 6000 kemenesaljai zarándok érkezett mindkét felekezettől, hogy a kivezényelt osztrák katonaság gyűrűjében békés némaságban hallgassa az államalapító király emlékére celebrált szentmisét.²⁶² Szintén 1860-ban Rimely Mihály pannonthalmi főapát adományából készülhetett el a szószék Szűz Mária hét örömeivel ékesített oldalának fafaragványos, domborműves díszítése.²⁶³ Ekkor készült el, ugyancsak a főapát jóvoltából a kegyoltár mögött ma látható nagyméretű oltárkép, mely Szent István király és Boldog Gizella eljegyzését egészen egyedi módon mutatja be (*lásd Függelék, 13. 1. kép*).²⁶⁴ A magyar egyháztörténetben nem ismerünk ezenkívül más ilyen témájú alkotást.²⁶⁵

A szabadságot gúzsba kötő időszak alatt egyéb jeles és mulatságos eseményekre²⁶⁶ is sor került: 1861. március 16-án végre megtartott követválasztásra kocsin, lovon és gyalogosan érkeztek az ünneplő kemenesaljai választók Kiscellbe, akik nagy többséggel a

²⁶⁰ Uo. 96.

²⁶¹ Uo. 109.

²⁶² Uo. 126.

²⁶³ Hoósné 2015, 32.

²⁶⁴ Barna 1990, 46.

²⁶⁵ Felirata: „Töled királyok származnak, általam uralkodnak, általam parancsolnak.” A festmény felső részén a Boldogságos Szűz Máriát bal karjában a Kis Jézussal látjuk. Az oltárkép jobb oldalán az idősebb Szent Istvánt ábrázolta a festő, ahogy a Kis Jézustól áldást kap, bal oldalára pedig a béke angyalát festettette, ahogy megcsókolja Szent Henriket és megkéri húga kezét István számára. Hoósné 2015, 33.

²⁶⁶ Feljegyezték, hogy: „1861 februári vásárkor az „apátsági boltos” bepálinkázott és hajbakapott egy ittas vidéki atyafival. A két ember viszályába beleavatkozott a vásárosnép s az általános verekedést a pandúroknak is nehezen sikerült megakadályozni. A következő vásárkor (május) Stettner vathi nemes duhajkodott s a klastrom földszinti ablakait verte be fokosával.” – Idézi: Porkoláb 1927, 127.

népszerű volt honvédtisztet, az ostffyasszonyfai Horváth Eleket választották meg követül. Míg 1864 szeptemberében ekeversenynek adott otthont a település, addig október 10-én már a Rába szabályozása okán értekeztek a rendházban öt vármegye követei.²⁶⁷ Pethő Demjén (1865–1873) apátsága alatt kötötte be a vasút Kemenesalját az ország és a világ vérkeringésébe. A második katonai felmérés térképein már jól látszanak az épülő vasútvonalak és a még különálló települések is (14. kép). Azzal, hogy 1871. október 1-jén megnyílt a Magyar Nyugati Vasút Győrt és Szombathelyt Kiscellen keresztül összekötő szakasza, olyan jelentőségű és új távlatok nyíltak a település fejlődésében, mint amit az előző évszázadban a búcsújárás megindulása jelentett. A kapcsolódó szárnyvonalak kiépülésével Kiscell a Dunántúl egyik fontos vasúti csomópontjává nőtte ki magát, a prosperáló település külsőleg is egyre inkább városias formát öltött. A *Vasárnapi Ujság* 1866-os cikkében egy rohamosan fejlődő, modernizálódó mezővárosként mutatta be Kiscellt (lásd Függelék, 9. sz.).²⁶⁸ A zsidóság 1870-ben alapított hitközséget, melynek neológ és ortodox irányzata is önálló felekezetté szerveződött külön zsinagógával a 20. századra.²⁶⁹ Paradox módon pont ebben az időben vesztette el a megreformált városi jog értelmében a mezővárosi kiváltságát, mikor 1871-ben nagyközséggé minősítették vissza.²⁷⁰

14. kép: Második katonai felmérés (1819–1869) <https://maps.arcantum.com/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 22.)

Az 1873. április 17-én kinevezett Jahn Mainrádnak egy esztendő sem jutott kiscelli álommáshelyén, mikor 1874. február 4-én váratlanul elhunyt. Rövid ittléte után a nagy hírű tudóstanár, Hollósy Jusztinián (1874–1900) került a monostor élére (lásd Függelék, 8.7. sz.). Az új apát 1875 nyarán közel 4000 forintnyi főapáti támogatásból egy 5000 mérő gabona

²⁶⁷ Porkoláb 1927, 127.

²⁶⁸ *Vasárnapi Ujság* 1866. augusztus 19. 398.

²⁶⁹ Porkoláb 1927, 112.

²⁷⁰ Uo. 137–138.

tárolásra alkalmas 13,2 x 11,5 méteres, 151,8 m² alapterületű, cserépfedéses magtárat építtetett a csonka nyugati szárny folytatásában. Az idevaló feljutást a nyugati tűzfalon lévő nyílás tett lehetővé melyet több korabeli fotón is láthatunk (*lásd Függelék, 13. 2. kép*).²⁷¹ 1882. szeptember 10-én Hollósy rendházban fogadta és szállásolta el a településre látogató József főherceget, aki a Cseren táborozó honvédhuszárok mustrájára érkezett Graef altábornaggyal és Nyáry gróffal együtt.²⁷² A kiscelli régi katolikus temetőben 1879-ben a Szeplőtelenül Fogantatott Szűz Mária tiszteletére kápolnát is építtetett, oltárképe az „Immaculatát” ábrázolta (*lásd Függelék, 7. sz.*). Alatta kriptát nyitott, amely a településen működő bencések temetkezőhelyéül szolgált,²⁷³ és amit a feloszlatástól egészen a 2000-es évekig a város ravatalazóként használt. Munkássága alatt a településre hívta az „Isteni Szeretet Leányai” nevét viselő női rendet 1891-ben, akiknek apácázárdát, iskolát és kisdédóvót is építtetett, melynek anyagi forrásait részben a saját megtakarított magánvagyonából biztosította.²⁷⁴ 1893–1896 között nagyszabású belső felújítás folytattak a monostorban: többek között megtörtént a szobák és a kápolna parkettázása és új előszobák kialakítása. A festésen túl új kályhákat és bútorokat szereztek be a szobákba, továbbá ekkor szerelték be a csengőket és építették ki a házi telegráf rendszerét is.²⁷⁵

A Millennium évében maga a király érkezett a rendház falai közé, aki az apáti lakosztályban szállást véve tekintette meg a kemenesaljai lovassági hadgyakorlatokat 1895. szeptember 17. és 18. között. Az 1894–1895 között a rendházon folyó renoválási munka azon kevés hazai bencés nagyberuházás egyike volt, amit Fehér Ipoly főapát engedélyezett.²⁷⁶ A királylátogatás felgyorsította a település modernizálását. A község és az apátság is jelentős fejlesztésekbe fogott, felújították az utcákat és a klostrot: Branko udvari szállásmester személyesen járta be a helyszínt és írásban utasította Thanhoffer Cirill dömölki perjelt a szükséges változtatásokra.²⁷⁷ Egyes gazdasági épületeket a kiszolgáló személyzetnek és az udvartartásnak adtak át, így a szerzetesek ez idő alatt az apácák zárdájába költöztek át. A grandiózus renoválási munkák költségei végül közel 16 ezer Ft-ra

²⁷¹ A padlás 418 m²-én még további 1000 mázsa gabonát tudtak tárolni. Kelemen–Nemes 2014, 126.

²⁷² Porkoláb 1927, 146.

²⁷³ A dömölki bencés apátság itt nyugvó tagjait lásd: Függelék, 2. sz.

²⁷⁴ Nemes 1948, 32.

²⁷⁵ Kelemen–Nemes 2014, 126–127.

²⁷⁶ Boros 2012, 373.

²⁷⁷ Az uralkodó rezidenciájául meghatározott három apáti, illetve komornyiki szobát kifessék, a berendezést miként módosítsák, illetve az érintett szobákba hét új ablakot készíttessenek. Továbbá részleges felújítást rendeltek el a homlokzaton, a lépcsőházban és a folyosókon, az utóbbiakat közel 130 m hosszú futószőnyeggel borították. Az udvart újra kavicsozták, befedték a kutat, új emésztőgödröket létesítettek, Farbesch főszakács utasítása szerint az udvaron tábori konyhát létesítettek. Kelemen–Nemes 2014, 127–128.

rúgtak.²⁷⁸ A vizitáció emlékéül díszes apáti gyűrűvel és kereszttel ajándékozta meg az uralkodó Hollósyt. Ferenc József látogatását a mai napig emlékkép jelzi a szobája felett (15. kép). Szinte minden jobbmódú család szállásadásra készült, új bútorokat

15. kép: Ferenc József emlékképe az apáti lakosztály felett. (saját fotó)

vásároltak, hogy a magas rangú vendégeiknek megfelelő környezetet biztosítsanak. A zsupp- és nádfedeles házakat cseréppel fedték be. A király nagylelkűségét mutatta, hogy pont a látogatása éjszakáján leégett üveges házának renoválására másnap 100 forintot adott. Később persze kiderült, hogy a nádfedeles házakat a helyi iparos legények gyújtogatták fel, így „ösztönözve” a település modernizálását.²⁷⁹ A 19. század végén a monostor meghiúsult északi szárnyának helyén négy földszintes üzletet alakítottak ki, melyekben a bérlők kegytárgyboltot, szabóságot, hentes és borbély üzletet, illetve lisztkereskedést nyitottak (lásd Függelék, 13. 2. kép).²⁸⁰ Az ezredforduló idején a még mindig önálló Kiscell Borovszky beszámolója szerint már 133 házból állt és mintegy 1700 lakosával²⁸¹ egy prosperáló település képét mutathatta (lásd Függelék, 10. sz.).²⁸² Hollósy Kiscell díszpolgáraként, nagy szeretetben és megbecsültségben 1900. január 24-én, 80 évesen hunyt el (lásd Függelék, 8.7. sz.).

Wagner Lőrinc (1900–1910) apátsága idején egyesült hivatalosan is az addigra már teljesen összeépült Kiscell és Nemesdömölk. A Celdömölk néven újjászülető település városi rangját viszont így sem nyerte vissza, maradt továbbra is nagyközség.²⁸³ Mai szemmel egészen elképesztőnek tűnik Rácz Endre házgondok 1906. január 12-én keltezett levele, melyben az új udvari szemétködör kérvényezése kapcsán a monostor borzalmas higiéniai szokásairól számolt be.²⁸⁴ A 20. század elején viszont modernizációs beruházásokra került

²⁷⁸ Uo. 2014, 128.

²⁷⁹ Porkoláb 1927, 147.

²⁸⁰ A fejlesztés esztétikailag és anyagilag is jelentősen gazdagította az apátságot Tomasits Odó házgondok beszámolója szerint. Tomasits a főapátnak 1896 végén küldött levele lesújtó képet ad az uralkodó látogatására sebtében rengeteg pénzért elvégzett korszerűsítési munkák silány minőségéről, melyek pár hónap alatt jórészt tönkrementek. Kelemen–Nemes 2014, 129.

²⁸¹ Borovszky 1989, 55.

²⁸² Uo. 55.

²⁸³ Az egyesüléskor Kiscellnek 2500, míg Nemesdömölknek 1200 lakosa volt. Porkoláb 1927, 146.

²⁸⁴ „(...) az inasok a szemetet, arra való helyiség hiányában, a folyosók ablakain át az udvarra szórják le, a konyhacselédek pedig az állati belrészeket és csontokat a házi kertbe vetik, hol nagyobb mennyiségben

sor, amik jelentős változást hoztak a rendház lakóinak életébe. 1909-ben Wagner apát megbízására a Ganz-féle Villamossági Rt. vezette be a villanyt 1790 korona fejében a monostorba. A gyertyák kiváltó lámpatestek felszerelésére és az elektromoshálózat kiépítésére készített tervrajz fontos forrásként szolgál ma az egyes helyiségek beazonosításához (lásd *Függelék, 3.1. sz.*).²⁸⁵ Az 1910-ben kinevezett Hollósi Rupert apát ideérkezése utáni évben a déli szárny udvar felőli oldalához egy 3,8x3,9 méter alapterületű, emeletes toldaléképületet emeltek, mely a modern, vízöblítéses árnyékszékek higiénikus kiépítésére szolgált.²⁸⁶ A szennyvíz tárolására beton pöcegödrot építtettek, míg a korábbi toalett helyiségéből fürdőszobát alakítottak ki Pilcz Károly építómester rajzai alapján.²⁸⁷ 1910-ben a már egyesült Celldömölk lakossága elérte a 4616 főt.²⁸⁸ A 19. század végétől megjelenő új oktatási és szociális intézményeknek köszönhetően a helyi bencés konvent a település lakóinak és a zarándokok lelki gondozásán túl az iskolai és a kórházi apácák gyóntatásáról is gondoskodott, továbbá aktívan bekapcsolódtak a kórházi betegek látogatásába, gyóntatásába is.²⁸⁹ Ez a profiljuk a világháború idején különösen is felértékelődött és sok munkát jelentett, melyben Hollósi Rupert (1910–1918) apát jelentős részt vállalt.²⁹⁰ A Szűzanya tiszteletére ebben az időben két új kápolna is épült.²⁹¹ Mindkét kápolna 1950-ben, a szerzetes rendek betiltásakor szűnt meg, az utóbbi helyén ma az is az állami fenntartású városi általános iskola működik. Rupert apátsága idején immáron az ötödik orgonáját kapta a kegytemplom, mely a főbejárata felett két oszlopon nyugvó kórus éke a mai napig. Bár a közösség a kezdetektől rendelkezett orgonával, ez a hangszer csak 1915-ben került a celli templomba.²⁹²

összehalmozódva, különösen a nyári hőség idején az emberekre is kártékony behatást eszközölnek.” – Idézi a házgondok levelét: Kelemen–Nemes 2014, 131.

²⁸⁵ Uo. 131.

²⁸⁶ Uo.

²⁸⁷ Az új vizesblokkokat a padlástérben lévő tartályból látták el, amit viszont az inasok töltöttek fel az udvari kútból. Mivel restségük és leterheltségük miatt ezt sokszor elmulasztották, 1912-ben egy 1,5 lóerős elektromos szivattyú váltotta ki kézi erejüket – tudjuk meg az apát levelezéséből. Kelemen–Nemes 2014, 132.

²⁸⁸ 3085 katolikus, 4 ortodox, 1081 evangélikus, 59 református, 1 unitárius, 385 izraelita, 1 egyéb vallású. KSH 1910, 51.

²⁸⁹ 1893-ban Felső Büki Nagy Sándor adományából impozáns, modern kórház épült a marhavásártér mellett. Bővebb információért lásd: Porkoláb 1927, 143–144.

²⁹⁰ Boros 2012, 374.

²⁹¹ Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére szentelték az új közkórház kápolnáját, ahol az 1923-ban Celldömölkre érkező betegápoló Annunciáta nővérek szolgáltak. A Hollósy Jusztinián által a településre hívott Isteni Szeretet Leányai pedig a Széchenyi utcai zárdájukban létesítettek kápolnát a Fájdalmas Anya tiszteletére 1926-ban. Hoósné 2015, 31.

²⁹² Eredetileg a pannonthalmi bazilika számára készítette 1833-ban König Fülöp, amit Mauracher Máté salzburgi orgonamester 1876-ban bővített, majd négy évtizeddel később került Kiscellbe. Diós–Viczián 1996, 205.

4.3. Az apátság szervezete és birtokai

A dömölki bencés konvent szervezetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy nemcsak gazdasági értelemben, de létszámát kitekintve sem volt kiemelkedő. Celldömölk mégis a kegyhely üzemeltetésén és a kisméretű birtokállomány igazgatásán túl fontos szerepet töltött be a magyar rendtartomány életében. A tanári állásukból visszavonuló idős szerzetesek sokszor itt töltötték nyugdíjas éveiket, ahol lelkiatyaként besegíthettek a búcsúsok és a betegek gyóntatásába, lelkigondozásába. Általában 6-8 barát élt a monostorban, akik rendszerint több feladatkört is elláttak. Az apát alatt a perjel állt, az ő munkáját segítette az alperjel. A majorságot és az apátság gazdasági ügyeit a jószágkormányzó irányította, míg a rendház mindennapos gazdasági vezetését a házgondnok látta el. A település egyházközségének élén végig egy bencés plébános állt, ő viszont a főapáton túl a szombathelyi egyházmegye mindenkori püspökével is kapcsolatot tartott. A nagy számú hívő és zarándok lelki gondozásában a celli plébánost általában két hitszónok szerzetes segítette. A 20. századtól megjelent a „hitelemző”, majd a hitoktató mint új munkakör a monostor életében. Ez utóbbit rendszeresen fiatal, pályakezdő szerzetesek töltötték be.²⁹³

A bencés rend gazdálkodásával Fülöp Éva foglalkozott az ezredforduló előtt. Kutatásai alapján, ha összevetjük a dömölki fiókapátságot a másik négy hazai bencés monostorral, akkor megállapíthatjuk, hogy a kemenesaljai konvent a magyarországi bencés földbirtokok egy százalékát sem tulajdonolta. Csak összehasonlításként, míg a dömölki konvent körülbelül 500 holdnyi földbirtokot bírt, addig a főapátság 30000-et, de a szintén fiókapátsággént működő tihanyi rendház is 15000 holdnyi föld felett rendelkezett.²⁹⁴ A csekély birtok, a feudális gazdálkodás és a mezőgazdaság természeti hatásoknak kitett volta miatt sokszor saját rendházát és féltucat szerzetesét sem tudta eltartani. 1804-ben példának okáért elpusztult a juhállományuk döntő része. Ráadásul nem volt állandó és könnyen mobilizálható tartaléktőkéje sem, így mindig Pannonhalma nyújtott plusz anyagi fedezetet.²⁹⁵ Mivel a fiókapátságok teljes gazdasági autonómiával sem rendelkeztek, így három havonta a dömölki apátságnak is be kellett számolnia a gazdasági tevékenységéről és a raktárakban felhalmozott terményekről leltárat kellett vezetnie. Az esetben, ha jelentős felesleg keletkezett, Kiscellnek is hozzá kellett járulnia a hazai rendtartomány központi

²⁹³ Boros 2012, 379.

²⁹⁴ Boros 2018a, 41.

²⁹⁵ Uo. 38.

költségvetéséhez.²⁹⁶ Pacher Donát az apátság működéséről így fogalmaz: „*Fönntartják ugyan magukat, de mihelyt valami nagyobb szükséglet mutatkozik, annak kielégítésére majd a híveket, majd a főapátot kéri segítségnek.*”²⁹⁷ A 20. századra Dömölk a többi filiális apátsággal együtt gyakorlatilag a főapátság gazdasági kerületévé vált. A jószágkormányzó az apáti és a házgondnoki pénztáraktól szétválasztott saját költségvetéssel rendelkezett, amibe a mezőgazdasági bevételek és bérleti díjak folytak be. Ebből a kasszából fizették az apátság olyan helyi kiadásait, mint a mezőgazdasági költségek, az alkalmazottjaik bére, a különféle adók, de az orvosi és közigazgatási díjak is ide tartoztak.²⁹⁸ Az uradalom, bár nem rendelkezett saját kocsmával, de a kor szokása szerint igényt tarthatott az italmérésekből származó bevételekre. A településre érkező zarándoktömegek miatt több tucatnyi vendéglátóhely, kocsmá, illetve otthoni csapszék is nyílt. Így az ebből fakadó földesúri illeték nem volt jelentéktelen, hiszen ennek összege az 1870-es évek végén már évi 800 forint felett járt. A levelezés és a periratok szerint azonban ezek behajtása nehézségekbe ütközött, és a helyi hívő közösség neheztelve nézett az anyagiaskodó bencésekre. A problémát a közkedvelt Hollósy apát oldotta meg, aki 12 000 forintért végül továbbadta az italmérés jogát a velejáró összes konfliktussal együtt a kiscelli zsidó kereskedők egy csoportjának.²⁹⁹ Az ingatlan és haszonvételek eladásból származó bevételt viszont nem tarthatta meg a helyi apát, hanem azt közvetlenül a főapátság központi költségvetésébe kellett tovább utalnia. Pannonhalma ezeket az összegeket értékpírokba fektetve az egyes apátságok letétbe helyezett alaptőkéjéhez rendelte.³⁰⁰ Hollósy érkezése után írt 1876-os gazdasági beszámolója szerint, apátságának közel 565 holdnyi földbirtoka volt, melynek döntő többsége a mezőváros körül terült el. Csak az uradalom 15 %-a feküdt Várdapusztán.³⁰¹ 1886-ban öt különböző gazdaságból tevődött össze a dömölki apátság uradalma, beleértve a Ság és Somló hegyi szőlőket. Az előbbit, bár korábban a Vallásalap eladta a Batthyány családnak, később a pannonhalmi főapát mégis sikeresen visszavásárolta.³⁰² Az apátság összes birtoka a Ság hegyi és somlói szőlőkkel (4 hold) együtt 569 katasztrális holdnyi volt 1898-ban.³⁰³ Érdekeség, hogy a dömölki jószágkormányzó

²⁹⁶ Sárkány Miklós bakonybéli apát például 1853-ban 500, 1864-ben pedig már 1500 forinttal támogatta celli társait. A 19. század végétől viszont a tihanyi apátság utalt ki 2000 forint évenkénti segélyt bevételeiből. Boros 2018a, 38.

²⁹⁷ Pacher 1912, 393.

²⁹⁸ Boros 2018a, 44.

²⁹⁹ Uo. 41.

³⁰⁰ Uo. 44.

³⁰¹ A Veszprém vármegyei uradalomban csak egy lakóház, egy cselédlakás, egy vízimalom molnárlakással, valamint egy rozoga tehénistálló, illetve egy akol és pajta állt. Boros 2018a, 39.

³⁰² Uo. 38.

³⁰³ Borovszky 1989, 295.

nemcsak a saját szőlőjét, hanem a főapát és a zalavári apátság birtokát is felügyelte Somló-hegyen.³⁰⁴ Az 1909-ből származó leltárak szerint a pördömölki majorban három cselédlakás, egy fafaragó és egy kovácsműhely állt. A korábban említett juhakol mellé a szabadságharc előtt egy 60 méter hosszú szarvasmarhaistállót építettek 70 jószág számára. Ezt egészítették ki a századfordulón egy sertés óllal, ami 15 fiaztatóval is rendelkezett. Valószínűleg ezeket a régi templomra merőleges hosszú épületeket láthatjuk a második és harmadik katonai felméréseken (16–18. kép) és az 1857-es kataszteri térképen is (20. kép). A takarmány tárolását a templomból kialakított csűr mellett még 2 zsúpfedeles téglapajta biztosította.³⁰⁵ 1916-ban azonban már csak két szőlőt bírtak a barátok a bányászati területté váló hegy északi lankáin. A négy holdas préházzal és pincével ellátott területet azonban ekkor már eladásra kínálta az apátság, mivel a bazaltbánya munkásai rendszeresen kárt tettek a termésben. 1917-ben viszont a helyi bencések a Wallis Gyuláné Somogyi Ilonával kötött örökösödési szerződés értelmében sikeresen megszerezték az izsákfai gazdaságot.³⁰⁶ A századforduló után feltartóztathatatlanul terebélyesedő Celldömölk miatt a pördömölki területeket házhelyekké parcellázták, így az uradalom gazdasági súlya a Marcal mentén lévő majorba tevődött át. Itt korábban juhtenyésztéssel foglalkoztak, de

16. kép: A második katonai felmérés (1819–1869)
<https://maps.arcanum.com/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 14.)

17. kép: A harmadik katonai felmérés (1869–1887)
<https://maps.arcanum.com/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 14.)

18. kép: Az 1857-es kataszteri térképen.
<https://maps.hungaricana.hu/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 14.)

³⁰⁴ Mind a somlói, mind a Ság hegyi birtokon egy-egy préház állt, az elkészült bort viszont már a kiscelli rendház ma is meglévő pincéjében tárolták, bár 1840-ben építettek egy 200 hl bor tárolására alkalmas 50 m²-es zsendelyespincét a Ság hegyre is. Boros 2018a, 40.

³⁰⁵ A hely szűkössége miatt a megtermelt gabonát ezenkívül kezdetben a kiscelli rendház padlásán, majd az épület nyugati oldalához 1875-ben hozzátoldott háromemeletes magtárban is tárolták. Ezen utóbbiak kapacitása körülbelül 2000 mázsára rúgott. Továbbá a majorságban találunk még kocsiszint, kaptárokat, bivaly patkolót, a cséplést segítő lójárgányt, kutakat és árnyékszékeket is. Boros 2018a, 39.

³⁰⁶ Boros 2012, 372.

1894-ben a kisméretű juhakolt egy közel félszáz szarvasmarha számára alkalmas ököristállóvá bővítették. A külterjes legeltetéssel felhagyva a 600 tartott birkát eladták, helyettük hízómarhákat vásároltak. Az istállózó állattartás azon kívül, hogy versenyképesebbnek bizonyult, a keletkező trágyával jó lehetőséget is biztosított a szántók talajerejének visszapótlására. Erre nagy szükség is volt, mivel a vasúti szállítás miatt korábban jövedelmezőnek számító, közel 40 holdon termelt cukorrépa hozama pont a földek kimerülése miatt esett vissza.³⁰⁷ Később itt, a kiscelli majorban egy cselédházat is felhúztak négy család részére, valamint szekérszín és borjú állás is létesült. A leltár adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a külterjes legeltető állattartásról átálltak az intenzívebb, úgynevezett belterjes istállózó marhatartásra.³⁰⁸

5. Az apátság története a rövid 20. század folyamán

1917 nyarán az idős Tamás Vazullal közösen került a plébánia élére a mindössze 24 éves dr. Kühár Flóris, hogy segítse a már koros plébános munkáját. A hittudós Kühár a plébánia vezetőjeként (1917–1922) elősegítette a nővérek vezette polgári leányiskola beindítását 1917-ben, majd annak igazgatója lett.³⁰⁹ Egy évvel később kiadta a búcsújáráhelyet bemutató rövid könyvecskéjét, ő kezdte meg a Mária-kongregációk szervezését és aktívan bekapcsolódott a kisvárosi közéletbe is.³¹⁰ Hollósi Rupert 1918. június 4-én bekövetkezett halálát követve az ország számára vészterhes hónapokban Lingl Valérián perjel irányította a közösséget. 1919 januárjában Celldömölkön is megalakult a Munkástanács, de vele párhuzamosan zajlott a keresztény és konzervatív erők szervezkedése a Katolikus Népszövetség és a Keresztényszocialista Párt vezetésével, melyet Kühár Flóris is aktívan támogatott. A plébános a *Kemenesalja* hasábjain többször is szólt az agresszív és ateista kommunista eszmék ellen, de bírálta a Károlyi-kormány agrárpolitikáját és egyházellenességét is, miközben elítélte a nagytőkések túlzott támogatását.³¹¹ A káosz Celldömölkön is úrrá lett: 1919. február 3-ának éjjelén betörve a kegytemplomba egy paténát és hat ezüstkelyhet tulajdonítottak el. A vörös terror képviselői megszállva a rendházat, minden eszközzel akadályozták a szerzetesek munkáját és átvilágították a főapátsággal folytatott levelezését.³¹² 1919. január 27-én letartóztatták Mikes János szombathelyi

³⁰⁷ Boros 2018a, 45.

³⁰⁸ Uo. 39.

³⁰⁹ Nagy 1996, 7.

³¹⁰ Boros 2021, 170.

³¹¹ Uo. 171.

³¹² Boros 2012, 374.

püspököt (1911–1935), aki királpárti nézeteit nyíltan vallva elutasította az egyházi birtokok állami felosztását. Az ellenálló püspököt február 28-án a celldömölki bencés rendházban internálták a volt győri bencés diák, Pintér Ernő miniszteri biztos vezetésével. A főpap itt-tartózkodása idején a szerzetesekhez hasonló életvitelt folytatott, a katonák által őrzött monostort nem hagyhatta el. Egy hónappal később, március 29-én éjszaka három titkosrendőr kíséretében szállították tovább a budapesti gyűjtőfogházba.³¹³ A Habsburgok trónfosztása után a szerzetesek felesküdtek a népköztársaságra, de a Tanácsköztársaság kikiáltásakor ugyanerre már nem voltak hajlandóak – vállalva, hogy ezzel elveszítik tanári nyugdíjból befolyó egyetlen jövedelmi forrásukat is.³¹⁴ A hatalomra jutó kommunisták egyik fő ellenségüknek tekintették a helyi egyházat, így 1919. március 21-én a településen is megalakuló direktórium fegyveresei éjjel házkutatást tartottak az apátság épületében. Iratokat foglaltak le, a plébánost pedig letartóztatták. Kühárt, miután megígérte, hogy nem „lázít a tanácshatalom ellen”, szabadlábra helyezték, de továbbra is aktív maradt, aminek következtében még kétszer letartóztatták. 1919. április 29-én a vármegyei kommunista direktórium a karakán és meg nem alkuvó plébános menesztését követelte a konventtől, ő azonban a vegzálások dacára hívei között maradt.³¹⁵ Júliusban a mindössze csak 26 éves szerzetest a fővárosba szállították, ahol a Lenin-fiúk terrorcsapat tagjai a Parlament Vadásztermében tartották fogva. Az itt működő Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztálya ellenforradalmisággal vádolta. A plébános elhurcolásával eluralkodó városi közhangulat megnyugtatósa miatt a celli Munkástanács küldöttséget menesztett a fővárosba, akik elérték Landler Jenő belügyi népbiztosnál Kühár szabadon bocsátását. Az elveit a diktatúra üldözöttjeként is megvalló papot kitörő örömmel fogadtak hívei, aki igazi példaképévé vált közösségének.³¹⁶ A trianoni békediktátum évében a vészterhes idők alatt is bizonyító pannonhalmi perjelt, Jándi Bernardint (1920–1950) nevezték ki a dömölki monostor élére.³¹⁷ Az 1920-as népszámlálás adatai szerint ekkor már 5528-an lakták Celldömölköt, melyből 3701-en vallották magukat katolikusnak, a magyarok száma pedig 5483 fő volt.³¹⁸ A településen kifejezett összetűzésre, felekezeti konfliktusra egyszer sem került sor, ez a békesség a reformáció és a katolikus megújulás idejére éppúgy jellemző volt, mint a dualizmus polgárosodó korszakára. Mégis ezt a nyugodt együttélést szakította félbe

³¹³ Uo. 375.

³¹⁴ Uo. 374.

³¹⁵ Boros 2021, 171.

³¹⁶ Uo. 173.

³¹⁷ Nemes 1948, 33.

³¹⁸ KSH 1920, 42.

az ellenforradalom alatt bekövetkező gyilkosság, amely 1921. augusztus 21-ének éjjelén öt izraelita polgár életét követelte.³¹⁹ A település a konszolidáció után újra dinamikus fejlődésnek indult.³²⁰ 1926-ban a református polgárok is megalakítottak leánygyülekezetüket, mely a közeli Adorjánháza alá tartozott.³²¹ Jándi Koptikhoz hasonlóan újra fel akarta éleszteni a Mária-tiszteletet, ezért nagy buzgalommal szervezett apátsága területén is Mária Kongregációkat.³²² Porkoláb István várostörténeti művében is beszámolt a '20-as évek virágzó egyházi egyesületi életéről. Celldömölkön ekkor már aktívan működött a dr. Szinek Izidor plébános által alapított Katolikus Legényegylet, mely az iparos fiatalság felekezeti és kulturális életét erősítette. A hölgyeket a Katolikus Úrleányok Mária Kongregációja fogta össze közel félszáz taggal. Vezetőjük dr. Horváth Károly (1922–1941) akkori plébános-perjel volt. A helyi egyházközség életének aktív formálója volt az a 60 férfi és 90 nő, akik harmadrendű bencés világiként a Szent Benedek Oblátusainak egyesületét képviselték.³²³ Az első világháború idején elszállított harangok pótlására a '20-as évek közepétől került sor.³²⁴ 1926-ban minisztériumi forrásból Kölber Dezső festő vezetésével sor került a refektórium kifestésére, melynek során felfedezték a korábbi barokk falképeket.³²⁵ A 1770 tájára datálható freskókat visszatakarták, de ennek a tudósításnak a nyomán 2014-ben végre létre jöhetett egy átfogó falkutatás, majd a díszítő festés helyreállítása (*lásd Függelék, 13. 6. kép*).³²⁶ 1927-ben Schiel Vince győri építész vezetésével elvégezték a régóta esedékes, teljeskörű homlokzati felújítást. A fennmaradt képeslapok tanúskodnak róla, hogy a kopott falak helyett új sarokarmírozásokkal törték meg az oromzatot (*19. kép*).³²⁷

³¹⁹ Porkoláb 1927, 111.

³²⁰ A választói névjegyzék 1525 férfit, 1791 nőt, illetve 1136 fiút és 1110 leányt jegyzett fel. A vasút jelentőségét jól kifejezi, hogy a település lakóinak fele, közel hétszáz család vasutas volt. Porkoláb 1927, 146.

³²¹ Uo. 112.

³²² A Horthy-korszakban egymás után alakultak országszerte úgynevezett „Mária-kongregációk”. Az egyletek egyszerre tömörítették a társadalom alsóbb és felsőbb katolikus rétegeit, képviselve Magyarországnak mint „Mária országának” (Regnum Marianum) eszméjét. Nemes 1948, 33.

³²³ Porkoláb 1927, 141.

³²⁴ 1924. szeptember 8-án szentelték fel a déli toronyba érkező Mária-harangot, a maga 1634 kg-os súlyával. 1927 pünkösdjén a 827 kg-os Benedek, a 485 kg-os Szent László, illetve a 337 kg-os Órangyal-harangokkal immáron újra teljessé vált a kegytemplom harangszéke. A hangszereket a fővárosi Ecclesia Harangművek Rt. szállította Kiscellbe, összesen 1 172 048 pengő értékben. Nemes 1948, 34.

³²⁵ „[...] a fal leveretése után előtűnt az eredeti festés 8 freskója nagyon-nagyon megrongált állapotban, úgyhogy alig látczott már belőlük valami. Az egész festés különben a pannonhalmi stílusa és utánezata. [...] Az ebédlöben levő freskók gipsz rétegre voltak ráföztve, az ablakközi boglárók képei mind a Bold[ogságos] Szűzre vonatkoztak.” – Idézi az apátsági naplót: Kelemen–Nemes 2014, 133.

³²⁶ A refektóriumban lemeszelt freskók az államszocializmus alatt bekövetkezett barbár átalakítási munkák miatt szinte teljesen elpusztultak, de a nagyon rossz és töredékes állapotban fennmaradt festmények bizonyos részleteit a restaurátorok sikerrel állították helyre a 2010-es évek második felében. Kelemen–Nemes 2014, 142.

³²⁷ Kelemen–Nemes 2014, 134.

A dömölki rendház a 20. század elején (Kelemen–Nemes 2014, 134.)

19. kép: A dömölki rendház az 1927-es felújítás után. (Kelemen–Nemes 2014, 135.)

1927. szeptember 7-én a néhai József főherceg fia, József királyi herceg Celldömölkön nyitotta meg a település és a Faluszövetség által rendezett gazdasági mustrát.³²⁸ 1929. június 9-én pedig a településre látogatott az egyházmegye élére visszatérő Mikes püspök társaságában Serédy Jusztinián hercegprímás, hogy részt vegyenek a Szent Benedek 1400 éves helyi jubileumi ünnepségén. A jeles alkalomról és a szorgos előkészületekről a városi újság részletesen beszámolt.³²⁹ Jándi apát megrendelésére a földszinti és emeleti folyósókon található tondókba Reich Imre celldömölki festőmester képei 1929–1936 között készültek el az elektromoshálózat modernizálásával

³²⁸ Porkoláb 1927, 146.

³²⁹ Az egykori bencés bíboros fogadtatás díszes fogadtatás, ünnepi sorfal és a város politikai, egyházi és kulturális vezetői, illetve egyesületei köszöntötték. A magyar katolikus egyház vezetője kilenc órákor szentmisét celebrált a kegytemplomban, majd ünnepi beszédek, köszöntők és kórusművek sora következett a Hollósy-téren. A klostromban elköltött díszebéd után este lampionos felvonulást rendeztek a zászlókkal és virágokkal öltöztetett városban. Kemenesalja, 1929. június 16. 3.

párhuzamosan.³³⁰ A festmények közül több a II. világháború utáni megszállás és a tanácsrendszer során csaknem végzetes károkat szenvedett, a szentek portréira például célba lőttek, arcukat szándékosan kivésték, leverték majd lemeszelték. Jándi Bernardin aktívan részt vett a városi és megyei közéletben, amiért magyar királyi kormányfő tanácsosi címet kapott, apátként pedig kiemelkedő szerepet játszott a zárda épületének növelésében, majd a polgári fiúiskola alapításában is. Dr. Horváth Károly akkori plébánossal karöltve ő szervezte meg nagy pompával az ősi dömölki apátság 800 éves alapításának jubileumi évét lezáró ünnepségét 1933. szeptember 8-án.³³¹ A díszes vendégseregben találjuk ismét a hercegprímást, dr. Serédy Jusztinián bíborost, gróf Mikes János szombathelyi püspököt, illetve a regnáló pannonhalmi főapátot, Kelemen Krizosztomot is.³³² Rajtuk kívül természetesen több apát, sok száz pap, szerzetes és apáca, valamint a korabeli becslések szerint 20000 zárándok vett részt az eseményen.³³³ Érdekes, hogy sehol sem találni pontos említést, hogy mégis milyen adatok alapján került sor a 800. évfordulóra. Az ünnepségsorozat apropóját valószínűleg az a hamis tény alapozta meg, hogy 1132-ben ült trónra II. Béla, aki a legenda szerint a Ság hegyre várát és sokak szerint a város határában monostort építtetett. Jándi apát 1934. augusztus 29-án készítette el a jelenleg is meglévő impozáns kovácsoltvas klauzúraajtót 300 pengőért Simon Sándor lakatosmesterrel.³³⁴ A kapu a földszinti bejáratától balra lévő részt zárta el a világi hívektől, hiszen oda eredendően csak a fogadalmat tett szerzetesek léphettek be. A keleti szárny jobb kéz felől eső helységeiben működő plébániahivatalt továbbra is látogathatták laikusok, melynek falán a megfeszített Jézus freskója látható. Felette az emeleten az impozáns, freskókkal díszített apáti lakosztályt alakították ki (*lásd Függelék, 13. 4. kép*).³³⁵ Az össznépszerűség a Horthy-korszak végén már 9287 főt tett ki,³³⁶ mikor a fiatalos, de nagyon határozott és tetterre kész dr. Nemes Vazul (1941–1953) lett a plébánia új vezetője. 1941 és 1942 között Borsa Antal győri iparművésszel festette ki a templom belső tereit és további felújításokat kezdeményezett (*lásd Függelék, 11. sz.*).

³³⁰ A földszinten: Pannonhalma, Subiaco, Montecassino monostorainak képeit látjuk ma is madártávlatból. A bejárat felett Szent Tóbiás alakja kapott helyet, míg az emeleten: Jézus Szíve, Szent Benedek-keresztje, Ferenc József látogatásának emléktáblája (az apáti hálószoba ajtaja felett), Szent József, Szent Mór, Szent Gertrúd, Szent Ágoston, Szent Imre és Szent Skolasztika képei jelennek meg. Kelemen–Nemes 2014, 134.

³³¹ Nagy 1996, 7.

³³² Nemes 1948, 34.

³³³ Nádasdy 2009, 32.

³³⁴ Kelemen–Nemes 2014, 137.

³³⁵ A napjainkban kápolnaként működő fő szalonjának falán és mennyezetén: Jézus születése, a keresztről levett Jézus és a feltámadt Krisztus, míg a kisebbik szalon sarkaiban magyar szentek freskóival találkozunk ma is.

³³⁶ 1940: 6019 római katolikus, 11 görögkatolikus, 7 ortodox, 2556 evangélikus, 180 református, 512 izraelita, 2 egyéb vallású. Diós–Viczián 1996, 205.

1945. február 13-án 13:20-kor a szövetséges erők 14 angol felségjelzésű repülőgépe szőnyegbombázással akarta megbénítani a hadi utánpótlásban kulcsszerepet játszó celldömölki vasúti csomópontot. Ennek során tizenkét nagyméretű bombát dobtak a templom és az apátság környékére, azonban

20. kép: A lebombázott apátsági magtár és üzletek. A Mária-kút csodásan megmenekült, mellette áll Nemes Vazul plébános. (Boros 2012, 384.)

egyik se pusztította el az épületeket. A helyiek a csodával határos megmenekülést egyértelműen a Boldogságos Szűznek tulajdonították.³³⁷ A bal oldali torony belső oldalán ma is márványtábla emlékeztet arra, hogy kettő közvetlenül a templomtorony északi és nyugati oldalára esett bomba besült és nem döntötte össze a tornyokat. A tágabb környéket viszont több mint félszáz bombatalálat érte, mely 36 fő, köztük 12 katona halálát okozta. A 70 sebesültön túl mintegy száz ház pusztult el vagy rongálódott meg.³³⁸ Többek között a templom előtti téren a kegytárgyárosok mind meghaltak és a klostrom gazdasági épületeit is jelentős kár érte a fotók és a kárfelmérések alapján, mivel az egyik bomba a monostor udvarába zuhant, míg egy másik az azt északról lezáró üzletsort találta el éppen a plébániai iroda mellett (20. kép).³³⁹ Pótolhatatlan kárt szenvedett a város történelmi városmagja is, hiszen pont a legmívesebb házak és középületek lettek az enyészeté, melyeket már csak képeslapokról ismerünk. A plébános a főapátságnak április 15-én küldött levelében beszámolt a német visszavonulásról, amely 1945. március 26-án következett be. A front még aznap, nagyhétfőn elérte a várost és a szovjet támadásokat követő tűzvész az apátság környékét is érintette. Nagykedden az orosz katonák megszállták a várost, annak házait és a monostor épületét is fosztogatni kezdték. Március 29-én pedig felszólították a rendház 28 lakóját az épület elhagyására, amit katonai kórházzá nyilvánítottak. A száműzött barátok és rokonok a kegytemplom mögött meghúzódó zsúfolt kertész ház (Király János u. 7.) négy szobájában találtak menedéket. A megszálló hadsereg április 6-án barbár módon az épületben őrzött tárgyakat, iratokat és könyveket is az utcára szórta, hogy a Németországból

³³⁷ Nemes 1948, 35.

³³⁸ Dala 1995, 2.

³³⁹ Kelemen–Nemes 2014, 137.

hazafelé indított ukrán menekülteket elhelyezze. A városba érkező menekültek száma júniusra meghaladta a 12000 főt, melyből 200 ukránt a rendházban különítettek el fertőtlenítésre.³⁴⁰ A szerzetesek 1945. augusztus 28-án térhettek vissza lakhelyükre, de eddigre a megszállást övező fejtelenségben a berendezés nagy részét széthordták, értékeit elégették és ellopták. Az apátság gazdasági javait ráadásul a kommunista érzelmű gazdatiszt hathatós közbenjárásával hordták szét saját cselédek, a magtárban lévő készleteket pedig a tanács lefoglalta.³⁴¹ Az apát 1946-ban felmérést készített a szovjet csapatok nyomán keletkezett károkról az 1938-as árak alapján, melynek értékét összesen 198498 pengőre becsülte. Itt szólnom kell az apátság értékes és jelentős könyvtárának, levéltárának szinte teljes megsemmisüléséről, mely során 1100 kötetnyi könyv vált az enyészetté.³⁴² A könyvtár megmaradt kötetei 1950-ig az apátságban maradtak, amikor egy teherautónyi könyvet Pannohalmára irányítottak – bár annak útközben nyoma veszett.³⁴³ A monostor irattárában a gazdálkodásra és a búcsújárásra vonatkozó dokumentumok is szinte mind egy szálíggal ekkor égtek el, melyek nagyban megnehezítik az apátság történetének mai kutatását. Vazul plébános visszatérésekor a főapátnak küldött leveléből valóban borzalmas kép rajzolódik ki.³⁴⁴ Arról, hogy tételesen mi minden pusztulhatott el 1945 során, a székház 1934-ben és 1938-ban készített ingóságeltára ad hiteles képet. A szerzetesek celláinak és egyéb közösségi, illetve gazdasági helységeinek berendezését felmérő inventáriumokat Kelemen István és Nemes András teljes terjedelmében közölte a 2014-es műemléki kutatás alkalmával (*lásd Függelék, 3.1. sz.*).³⁴⁵ Az üres és lepusztult épület élhetővé tételére a hívek azonnal összefogtak, amit a főapátság szerény lehetőségeihez mérten a rohamosan növekvő infláció ellenére is igyekezett több millió pengővel támogatni.³⁴⁶ Az épület még 1946 elején is olyan rossz állapotban volt, hogy csak pár szoba volt használható és a szerzetesi életben a klauzúrát se tudták maradéktalanul betartani, mivel a fráterek az uradalom különböző ingatlanjaiban laktak. Az apáti napló 1946. február 3-ai bejegyzése siralmas viszonyokról árulkodik.³⁴⁷ Az

³⁴⁰ Uo. 137.

³⁴¹ Boros 2012, 377.

³⁴² Kelemen–Nemes 2014, 139.

³⁴³ Káldos 2003, 2.

³⁴⁴ *Némileg könnyített rajtunk az ukrán csorda távozása, mert házunk felszabadult, de hogy mikor foglalható el. Isten a tudója: nincs ablak, ajtó, kevés a bútor, de annál több a poloska és piszok meg bűz.* – Idézi: Boros 2012, 377.

³⁴⁵ Kelemen–Nemes 2014, 166–179.

³⁴⁶ Boros 2012, 377.

³⁴⁷ „a mi ebédlőnk is használhatatlan nem le- [sic!], értsd: lévő] ablak, mivel a bomba tönkretett e mind, s ami megmaradt, azt a 600 (!) ukrán nőnek a kolostorba telepítése teljesen tönkre tette; elpusztultak könyveink, bútoraink, s csak a pusztá falak maradtak meg. Ebben a pusztításban nemcsak az oroszok, hanem a csőcselék is részt vettek.” – Idézi: Kelemen–Nemes 2014, 138.

apátság mezőgazdasági eszközeinek és földjeinek kétharmadát már 1945-ben rekvirálták; mindössze 30 kataszteri hold földet, néhány gazdasági funkciójú ingatlant és üzlethelyiséget sikerült megtartaniuk. Ezek tulajdonjogát azonban még 1948-ban sem sikerült véglegesen rendezniük.³⁴⁸ A felújítást viszont a bencések sem igyekeztek elhamarkodni, mivel a Vörös Hadsereg minden rendbehozott lakást azonnal lefoglalt tisztjei számára. A renoválási munkák csak 1947-ben, főapátsági és az állami helyreállítási alapok forrásainak köszönhetően gyorsultak fel, így a rendelkezésre álló 46000 forint már biztosította a kőműves, asztalos, üveges és a főbb iparos munkákat, de a festmények restaurálására nem kerülhetett sor.³⁴⁹ A helyreállítás azonban újabb veszélyeket hordozott magában, mivel a funkció nélküli, félig üres épületet a világi hatalom akarta igénybe venni. A városi tanács az épület falai között tervezte létrehozni az újonnan létesülő Celldömölki Állami Gimnáziumot. Ezt azonban a bencés konvent elutasította, és szerencsére a hiányos felszerelésű és oktatásra kevésbé alkalmas épülethez végül a város se ragaszkodott, cserébe egyéb üzlethelyiségeket biztosított a városi lakáshiány enyhítésére.³⁵⁰ A beköltözés kiküszöbölésére zarándokok és az egyházmegye klerikusai számára lelkigyakorlatos házat, illetve az iparosnak tanuló bencés barátok szállását tervezték kialakítani.³⁵¹

A 20. század első felének egyik különleges forrása a kegyhely történetét illetően a zarándokok 1943–1970 között vezetett emlékkönyve, melyben 580 bejegyzést olvashatunk. Ezek kiindulási forrásként szolgálnak a zarándoklatok nagyságának, vonzáskörzetének, a kibocsátó települések és szándékok vizsgálatához. Az összesített adatokat vizsgálva a processziók 150-nél is több helységről indultak, de egyénileg is több mint 60 helyről érkeztek búcsúsok. A feljegyzéseket település, dátum és létszám szerint rendszerezve Soós Sándor könyvében olvashatjuk.³⁵² A '40-es évekből rengeteg bejegyzés olvasható a világháború áldozataival kapcsolatban, illetve a hadifoglyok kiszabadulásáért. 1945 után kiemelkedően sok legény és férfi zarándoklat olvasható: hálából a frontról való visszatérésért, illetve a magyarság sorsának jobbra fordulásáért, az egyházért és a kereszténységért, amik a fokozódó kommunista üldöztetésre utalnak.³⁵³ A mindennapossá váló fizikai és lelki terror az egyházi ünnepekre igyekvő híveket minden adminisztratív

³⁴⁸ Boros 2012, 377.

³⁴⁹ Kelemen–Nemes 2014, 139.

³⁵⁰ Boros 2018b, 97.

³⁵¹ Boros 2012, 377.

³⁵² Soós–Soósné 2012, 103–122.

³⁵³ Uo. 98–101.

és karhatalmi erővel igyekezett ellehetetleníteni. A vészterhes időkről Mindszenty József is beszámolt emlékirataiban.³⁵⁴

1948. szeptember 11–12-én, a Kisboldogasszony-napi búcsú keretében ünnepelték meg a templom építésének 200-adik évfordulóját;³⁵⁵ ez volt a dömölki apátság történetének utolsó nagyszabású eseménye. Az állami szervek bár kezdetben engedték a búcsú megtartását és a zarándokok fogadását, később politikai okokból ennek minden eszközzel való ellehetetlenítésére törekedtek. Celldömölköt karantén alá helyezték, a településre irányuló utakat „száj és körömfájás” járványra hivatkozva hatóságilag lezárták, és már a szomszédos településekről hazairányították a nagy számú zarándoksereget. Minden adminisztratív intézkedés dacára hívek ezrei valósággal beszkötek a szántóföldeken, kerteken keresztül a településre. A szombat előesti istentiszteletre teljesen megtelt a kegytemplom és környéke. Jándi apát fogadta az ideérkező pannonthalmi és zalavári apátokat, akik az idezarándokló bencés barátokkal és a kerületi papsággal együtt mutattak be ünnepi szentmisét. Az éjszaka folyamán másfélezer rendőr és tankok lepték el a várost. Az állandósult vegzálások miatt sokan az udvaron, a folyosókon vagy a templomba zárkózva töltötték az éjszakát,³⁵⁶ ahol folyamatosan követték egymást az imaórák és a szentmisék.³⁵⁷ Erre az ünnepére fejeződött be a hívek nagylelkű, önkéntes adakozásaiból a szőnyegbombázás okozta károk kijavítása, több mint 130 000 akkori forint értékében. Hálából készítette el Palka József aranykoszorús üvegfestő mester 24 000 forintért a máig tündöklő mozaikszerű üvegfestményt, mely a második világháborús bombázáskor lesodort, régi toronyóra helyére került (*lásd Függelék, 12. sz.*).³⁵⁸ A műremeket a vasárnap délelőtti főmisét celebráló Mindszenty József bíboros, Magyarország utolsó hercegprímása avatta fel, az ország főpapjainak jelenlétében.³⁵⁹ A korabeli sajtót és Nemes Vazul ekkor kiadott zarándokfüzetét³⁶⁰ vizsgálva szembetűnő, hogy minden tudósítás csak az üvegmozaik részleteit taglalja hosszasan és az atrocitásokról és Mindszentyről teljes a hallgatás, ami egyértelműen (ön)cenzúrára utal. A búcsúra az esztergomi érsek csak nagy nehézségek árán

³⁵⁴ Sokszor még vasúti jegyet sem adtak ki a búcsúsoknak és csökkentették a vagonok számát, illetve járványokra hivatkozva hatóságilag lezárták a településeket, megtiltották a közlekedést. Az ünnepségek helyszínén megszüntették az áram- és vízellátást, betiltották mikrofonok és hangszórók felállítását, valamint traktorok zajával igyekeztek megzavarni a szentbeszédet és liturgiák méltóságát. Mindszenty 1974, 199.

³⁵⁵ Nemes 1948, 37.

³⁵⁶ Boros 2012, 377.

³⁵⁷ Hajnali egy óraker a hadifoglyokért mondtak rózsafüzért, majd háromkor szentmisét, míg négykor a fogságból már hazatértek miséje volt. Soós–Soósné 2012, 89.

³⁵⁸ Hoósné 2015, 38.

³⁵⁹ Megjelent még: Grósz József kalocsai érsek, Svoy Lajos székesfehérvári, Kovács Sándor szombathelyi, Papp Kálmán győri püspök és dr. Sárközi Pál pannonthalmi kormányzó főapát. Nemes 1948, 37.

³⁶⁰ Uo. 39–40.

jutott be a városba, a karhatalmi erők mindent megtettek a befolyásos érsek elhallgattatására, aki végül nagyhatású szentbeszédet intézett a sokezres tömeghez.³⁶¹ A miséről körmenetben a klostomba vonuló főpapságot és híveket a kirendelt ÁVO-s osztagok trágyalével locsolták, miközben a katonaság három tankja szegeződött a templomra.³⁶² Mindszenty emlékirataiban így írt a megaláztatásról: „*Celldömölkön szeptember 12-én karhatalom felvonultatásával tartottak távol a zarándokokat a várostól. Csak a templomban tarthattunk szentmisét, miközben a tűzoltók sárga folyadékot fecskendezve kocsival járták körül a templom környékét.*”³⁶³

5.1. Üldöztetés – Felosztatás – Államosítás

A világháború dacára 1948-ra 12679 főre nőtt a népesség, melyből 4049 vallotta magát római katolikusnak és a felosztatás előtt 691 diák tanult a helyi katolikus iskolákban.³⁶⁴ A kiépülő diktatúra egyházellenes támadásai 1948-ban állandósultak, amikor az ország többi iskolájával együtt Celldömölk egyházi intézményeit is államosították. A bencés rend ez időben négy gimnáziummal rendelkezett, a megyében például Kőszegen, ahonnan az elbocsájtott tanárok közül néhányan ide vonultak nyugállományba. Az atrocitások ellenére továbbra is a helyiek és a zarándokok pasztorálása maradt az bencések fő profilja a településen. A közösség tagjai a mindennapokban továbbra is törekedtek a szerzetesi fegyelem és napirend megtartására, havonta tartották az előírt házi konferenciákat, melyeken a hitélet, a papság és az aszketikus életmód kérdéseiről tanácskoztak a környező három esperesi kerület klerikusaival együtt.³⁶⁵

1950 tavaszán az egyre fokozódó egyházellenes támadások ellenére is optimistán tekintettek az apátság jövőjére, ezt bizonyítja a házi kápolna felújítása és új oltárkép beszerzése. Március 31-én a celldömölki kórházban szolgáló 11 Annunciáta nővért kilakoltatták, akiket a barátok fogadtak be, és a rendház körüli munkákban való segítség fejében a volt refektóriumban szállásoltak el.³⁶⁶ 1950 nyarán a plébánia még kijavíttatta a világháborús bombázásokban elpusztított bencés kriptá oltárképét.³⁶⁷ A szerzetesrendek üldöztetése nyáron már a bencéseket is elérte, bár más konventekkel ellentétben a celli bencéseket (*21. kép*) nem internálták, de a kormányzóapát számukra is a szombathelyi

³⁶¹ A szentbeszéd teljes szövegét lásd: Soós–Soósné 2012, 89–92.

³⁶² Uo. 92.

³⁶³ Mindszenty 2015, 216.

³⁶⁴ Diós–Viczián 1996, 205.

³⁶⁵ Boros 2018b, 97.

³⁶⁶ Kelemen–Nemes 2014, 140.

³⁶⁷ A dr. Haranghy Jenő tervei nyomán a kegytemplomon is dolgozó Palka József aranykoszorús mester által 4181 Ft-ért pótolni új üvegfestményt Magyarok Nagyasszonya-ünnepén áldották meg. Hoósné 2015, 37.

egyházmegye területén keresett új szolgálati helyet, mivel az apátság épületét az állam 1950. október 10-én kártalanítás nélkül lefoglalta. Az egyház és az állam kényszerű egyezménye értelmében a bencés rendet teljesen nem tiltották be, két gimnáziumot a tanáraival és a rendi vezetés egy részével megtarthatta. Jándi Bernardin idős kora ellenére még a háborús viszontagságok alatt sem volt hajlandó elhagyni celli őrhelyét, azonban 1950. szeptember 20-án László Dániel dömölki perjellel együtt végleg Pannonhalmára költözött. A száműzött utolsó dömölki apát itt is hunyt el 1952. augusztus 28-án. Emlékét az oldalfalakon márványtábla őrzi.³⁶⁸ A dömölki apátság naplójának utolsó bejegyzése 1950. június 4-éről származik, ezzel végleg lezárva a bencés rend dömölki jelenlétének 800 évét.³⁶⁹

A rendfeloszlatást követően a rendházat államosították, mely először járási, majd városi tanácsházaként működött tovább.³⁷⁰ Nemes Vazul plébánosként Celldömölkön maradhatott Szomor Felicián, Lőrinczi Rabán és Szalay Albert volt rendtársakkal, akik segédlelkészként szolgálhattak tovább. Kovács Tóbiás „irodistaként” intézhette tovább a plébánia ügyeit, míg a Kőszegről érkező Sümegh Lothárt másodkántorként alkalmazták.³⁷¹ Nemes pályája hátralévő részében a szombathelyi egyházmegye híveit szolgálta és 1953-ig maradhatott a településen, amikor az állampárt eltávolította (*lásd Függelék, 8.12. sz.*).³⁷²

21. kép: A dömölki konvent tagjai a feloszlatás előtt (1950) (Boros 2012, 384.)

³⁶⁸ 1994. október 15-én Várszegi Asztrik főapát engedélyével, a celli hívek kérésére „hazahozták” Jándi Bernardin utolsó dömölki apát és dr. Nemes Vazul plébános hamvait Pannonhalmáról. A templom déli oldalán a Szent Benedek mellékoltáránál létesített kriptában temették újra őket. Nagy 1996, 9.

³⁶⁹ Boros 2018b, 102.

³⁷⁰ 1975–1976-ban homlokzatát felújították, belső renoválást 1983–1985 között végeztek. A korszerűsítés során előkerült néhány barokk és 20. századi falfestés, melyből 1986-ra párat restauráltak. Kelemen–Nemes 2014, 141.

³⁷¹ Boros 2018b, 103.

³⁷² Uo. 111.

A főbb egyházi ünnepeken viszont továbbra is sokan látogatták a celli templomot főleg a szomszéd településekről.³⁷³ A környék hívei nem nyugodtak bele több százéves fogadalmuk és hagyományaik megtagadásába, erről szólnak az '50-es évek bejegyzései. Döntően egyénileg érkeztek, mivel a közösségi búcsújárás gyakorlatilag teljesen ellehetetlenült. A forradalom leverése után a diktatúra minden eszközzel le akart számolni a belső ellenállásnak titulált „klerikális reakcióval”. Szomorú mementója az egyházmegye ma már boldoggá avatott vértanújának, a 26 éves Brenner János káplánnak 1957-es kegyetlen meggyilkolása. Az elnyomás ellenére 1983-ban még mindig 4500 fő vallotta magát római katolikusnak.³⁷⁴

5.2. A rendszerváltás után

A rendszerváltás után újra felpezsdülhetett az élet a kegyhelyen. Különböző települések (pl.: Székesfehérvár, Mór, Rábapaty...stb.) lakói őseik hagyományát hűségesen folytatva fogadalmi zarándoklatra érkeznek ma is. Legtöbbször szeptemberben a Kisboldogasszonyhoz kapcsolódó kétnapos főbúcsú alkalmával keresik fel a kegyhelyet elsősorban a szombathelyi, győri és veszprémi egyházmegyékből. Celldömölk napjainkban fontos állomása az 1330 km hosszú Mária útnak, amin rendszeresen érkeznek gyalogos és kerékpáros zarándokok a városba. Közép-Európa legnagyobb zarándokútja a magyar kegyhelyeket felfűzve köti össze az ausztriai Mariazellt az erdélyi Csíksomlyóval. Minden év augusztus közepén a Mária út teljes szakaszán az „1Úton” nemzetközi zarándoknap alkalmával ezrek indulnak gyalogszerrel útnak, hogy az éppen aktuális egyéni vagy közösségi szándékért egy napot zarándokoljanak.

A kilencvenes években újból felvirágzó katolikus egyházközség kihasználva a politikai rendszer változásából fakadó lehetőségeket, elhatározta, hogy újra katolikus iskolát létesít az 1948-ban államosított intézmény helyett. Nagy József plébános (1988–1997) és néhány keresztény szülő munkájának hála 1994 szeptemberében elindulhatott a város bencés múltja előtt tisztelegve a Szent Benedekről elnevezett általános iskola első osztálya a Koptik úti óvoda egyik szobájában. Az intézmény a kétezres évek elejére kapott saját új épületet a József Attila utcában, majd a folyamatosan növekvő gyereklétszám miatt az elmúlt két évtizedben (2009, 2017) sorra modern tantermekkel és új épületekkel bővült.

³⁷³ 1949 pünkösdjén több faluból is száz fős zarándokcsoportok érkeztek általában egyházi vezető nélkül. A szónokok ügyeltek rá, hogy a prédikációk vallási jellegűek legyenek, így küszöbölve ki az ürügyre váró hatóságok beavatkozását. A helyi népművelőket külön felkészítette a pártvezetés és a rendőrség, hogy milyen ellenpropagandát kell hangoztatniuk. Boros 2018b, 97.

³⁷⁴ Diós–Viczián 1996, 205.

A kegytemplom tetőszerkezetének állapota az ezredfordulóra kritikussá vált, homlokzata lepusztult, ezért Nagy Péter plébános (1997–2011) kezdeményezésére a 2000-es évek elején sor kerülhetett a tető részleges cseréjére, illetve a templom külső színezésére is. Belseje viszont a háború óta nem kapott új festést, a 2010-es évek derekán csak részleges felújításokat végeztek Kirner Antal Zoltán plébános (2011–2017) kezdeményezésére.³⁷⁵ A volt apátsági épületet a rendszerváltás után az önkormányzat használta, míg 2010-ben fel nem épült az új polgármesteri hivatal. A pannonhalmi bencések 2010. szeptember 1-jén 60 év után kaphatták vissza a rendházat, de amíg nem tudnak a városba újra szerzeteseket küldeni, 99 évre a Szombathelyi Egyházmegye fenntartására bízták az épületet, így először a Szent Benedek Katolikus Iskola két osztálya (2012–2013) működött az épület délnyugati sarkában. A leromlott állapotú épület azonban teljeskörű felújításra szorult, ezért 2013-ban Veres András szombathelyi püspök (2006–2016) és Kirner Zoltán plébános kezdeményezte a tatarozási munkálatok elindítását.³⁷⁶ 2015. november 22-én szentelte fel Kirner plébános a padlásról előkerült kettős keresztet, ami ma újra aranyozva a főbejárati timpanon csúcsát ékesíti. Az elhúzódó felújítás befejeztével,³⁷⁷ végül 2021. augusztus 17-én ünnepélyes szentmise után adta át Székely János megyéspüspök, Hortobágyi Cirill pannonhalmi főapát, Várszegi Asztrik nyugalmazott főapát (1991–2018), Celldömölk díszpolgára, Németh Zoltán plébános, illetve Soltész Miklós államtitkár és Ágh Péter országgyűlési képviselő a megújult barokk épületet. A földszinten a Plébánia Hivatal, a Mária Rádió, a Karitás, a kórus és plébániai közösségek irodái kaptak helyet. A klastrom napjainkban a lelkipásztorok lakhelyéül szolgál, valamint különböző egyházi és kulturális rendezvényeknek is otthont biztosít. Az emelet pedig az egyházmegye gondozásában zárandokszállásként és lelkigyakorlatos házként működik, mely közösségi tereivel, kápolnájával és 12 darab 3-7 ágyas szobájával közel 60 fő számára nyújt testi-lelki feltöltődést (*lásd Függelék, 13.5.kép*).

³⁷⁵ Ekkor restaurálták az egész kegykápolnát, melyben az eredeti csillagos mennyezetet állították vissza a megkopott freskók helyett. Utána került sor a liturgikus tér mai korhoz jobban illeszkedő kialakítására, ezért a mariazelli mintára készült két főangyaliszobrot és a kápolnát záró rácsszerkezetet elhelyezték, illetve új hőszigetelt faablakokat szereltek be.

³⁷⁶ A celldömölki plébánia két részletben 500 millió forint állami támogatást kapott a rendház teljeskörű felújítására, melyből megtörtént a klastrom külső-belső renoválása, a nyílászárók cseréje, illetve a volt refektórium gyönyörű díszítőfestésének restaurálása. Kelemen–Nemes 2014, 141.

³⁷⁷ A 2014-ben végbemenő falkutatás során megtalált emeleti tondókban lemeszelt falképek közül végül csak Szent Mór és Szent József képének helyreállítására jutott forrás. Az épületben sikerült néhány 18–19. századból fennmaradt ajtón a legkorábbi festést is feltárni. Továbbá sikeresen lokalizáltak számos nyílásáthelyezést, hiszen az éppen aktuális igények miatt rendszeresen nyitottak, helyeztek át, vagy falaztak el ajtókat. Például a déli oromzat sarokszobáinak déli irányban sosem volt ablakuk. A vakablakokról egyébként fotók is tanúskodnak, így a mai nyílászárókat csak a 20. század második felében építettek be a szimmetria kedvéért. Beazonosították az épület konyháját és kamráját, valamint a Szentháromság tér felőli, fallal körülvett gyümölcsöskertbe nyíló ajtót is, valamint a folyosóról nyíló fűtőnyílásokat. Uo. 144.

6. A Dömölki apátság történetének adaptálása a közoktatásba

Feltehetjük a kérdést, hogy miért is van relevanciája a helytörténetnek, miért érdeklődnek utána annyian? Kézenfekvő magyarázat lehet, hogy az ember legközvetlenebbül egy szűk helyhez kapcsolódik, amelyről szeretne többet megtudni, hiszen nap mint nap ebben a közegben forog vagy ott élt korábban. Ilyen lehet a szülőföld, a lakó- és munkahely, de egy nagyhatású volt iskola is. Jóval szorosabb érzelmi-értelmi kötődés alakulhat ki a szűkebb haza múltjához, mint egy távolabbi táj, ország vagy nép történetéhez főleg, ha van személyes vagy családi érintettség, kötődés valamilyen múltbéli eseményhez. Hasonlóan fontos indíték lehet az a tudományos felismerés, hogy egy nemzet, ország múltja és az abból következő jelene tekintélyes részben a helyi folyamatokból épül fel.³⁷⁸ A mikrotörténelem alapos tanulmányozásával nemcsak árnyalni, részletezni tudjuk a nagy rendszerek sokszor általánosító törvényszerűségeit, hanem egy-egy mélyfúrással rengeteg múltbéli érdekesség is felszínre kerülhet.

Fontosnak tartom, hogy rögtön fejtegetésem elején tisztázzam a helytörténet fogalmát, így talán elkerülhetőek a későbbi félreértések. Gyakran a helytörténetet a honismeret szinonimájaként használjuk a mindennapokban, pedig a két definíció nem fed teljesen egymást. A helytörténet azon túl, hogy jelöli az adott hely (egy település, vármegye, táj) vagy esetünkben egy apátság és kegyhely múltját érintő információkat, a történettudomány azon irányának megnevezésére is szolgál, mely a vizsgált hely múltját, valamint a hozzá kapcsolódó személyek életét és szerepét kutatja a rendelkezésre álló források segítségével. Továbbá kitér még a köztörténeti események és jelenségek helyi tényezőire és sajátosságaira is.³⁷⁹

A mindenkori Nemzeti Alaptantervek különösen fontos szerepet szánnak a nemzeti hagyományoknak, a nemzeti azonosságtudat fejlesztésének, illetve a nemzeti önismeret és hazaszeretet elmélyítésének.³⁸⁰ A különböző tantervi útmutatásokat rendre tankönyvek is követték, melyekben több, a helytörténethez is használható kreatív feladat jelent meg.³⁸¹

³⁷⁸ Bényei 2004.

³⁷⁹ Rigó 2013, 1.

³⁸⁰ Ezen elvek legkoncentráltabban a választható tantárgyként megjelenő hon- és népismeretben jelennek meg. Rigó 2013, 16.

³⁸¹ Tanulók által végzett: minikutatás, forráselemzés, helyszínbejárás, tanulmányi kirándulás (várostörténeti séta), kreatív szövegalkotás, dráma- és élménypedagógiai megoldások (zene, kézművesség). Böszéné 2013, 23.

Földrajzból szintén beépíthető a helytörténet, például a lakóhelyünk környezeténél, társadalom- és gazdaságföldrajzánál kitérhetünk a bencések és a búcsújárás városformáló tevékenységére.³⁸² A modern oktatás homlokterébe napjainkban egyre inkább a tantárgyi integráción alapuló tanulói tevékenységek kerülnek. A 2020-as történelem kerettantervben külön kiemelik a kompetenciák együttes fejlesztésében és a kooperatív tanulási technikák alkalmazásában különösen nagy szerepet játszó helytörténeti témák tanmenetbe való beépítését. A gyakorlati megvalósításra olyan speciális foglalkozások szervezését ajánlják, mint a helyi könyvtárlátogatási és múzeumpedagógiai órák, illetve az interdiszciplinaritást fejlesztő tantárgyközi projektek szervezése.³⁸³ Véleményem szerint ez sikeresen megalapozhatja a nemzeti öntudat növelését, hiszen a hazafias nevelés szintén fontos célkitűzése a magyar oktatáspolitikának. A kulcskompetenciák közül kettő erősítésére különösen alkalmas a helyi egyháztörténet oktatásba történő beépítése. A hatékony tanulást fejleszti a rendelkezésünkre álló források feltárása, majd felhasználása az ismeretgyűjtésen át az összefüggések feltárásáig. Fontos, hogy a primer és szekunder forrásokat, illetve a szakirodalmakat meg tudják különböztetni egymástól, majd azokat elemezve értékelni tudják az eseményeket. Legalább ennyire lényeges, hogy a helyi személyek, intézmények megismerése által erősödjenek a tanulók szociális és állampolgári kompetenciái, így nyitottabbá váljanak a korábbi generációk vagy más kulturális-vallási háttérrel rendelkező polgárok irányába.³⁸⁴ A helyi hagyományok és értékek feltárása a 2020-as NAT-ban az opcionálisan választható hon- és népismeret tantárgy oktatásában deklaráltan is megjelenik,³⁸⁵ melybe véleményem szerint jól beilleszthető a helyi búcsújárás és a kegyhely történetének ismertetése.

Celldömölkön született és érettségiző diákként, lelkes lokálpatrióta polgárként és persze pedagógusként talán adja magát, hogy szívügyemnek tekintem a helytörténet kutatásán túl annak megismertetését is a jövő generációjával. Általános és középiskolámban is aktívan megjelent a szűkebb környezetünk történelmi, társadalmi, kulturális és természeti kincseinek megismertetése az oktatási folyamat során. Már alsó tagozatban nagy hatást gyakorolt rám egy helytörténeti projekthét, ahol személyesen én is gyűjtőmunkát végeztem

³⁸² Ezek egyszerre ötvözik a település-, kulturális és politikaiföldrajz részdiszciplínáit, illetve a történeti földrajz eredményeit. A vallási turizmus városi idegenforgalomra gyakorolt hatását pedig a zárandoklatok vizsgálatával tudjuk leginkább bemutatni.

³⁸³ Történelem Kerettanterv 2020, 5.

³⁸⁴ Debrődiné 2014.

³⁸⁵ Főbb témakörei között szerepel: „Az én világom: Családunk története; Szomszédság, rokonság; Az én városom, falum; A hazai táj. Helytörténet, helyi hagyományok, nevezetességek; Jeles napok, hagyományos népi és vallási ünnepi szokások; Hitélet és közösségi élet falun és városban” – NAT 2020, 357–358.

pont a romtemplomhoz kapcsolódóan. Később a gimnáziumban is fontos részét képezte a tantervnek a helytörténet. Itt egy rendhagyó művészetek órán tettünk látogatást a kegytemplomban, ahol egy interaktív idegenvezetés keretében megismerkedhettünk a zarándokhely fordultatos történetével, illetve megtekinthettük a templom és a kincstár főbb értékeit. Követendő gyakorlatnak tartom, hogy a köztörténet mindig kontextusban jelent meg, hiszen helyi példákon keresztül sajátíthattuk el például a barokk építészet főbb stílusjegyeit, jellemzőit.

Az oktatásban ezért nemcsak elképzelhetőnek tartom, hanem, ha lehetőségem lesz rá, személy szerint szeretnék én is mindent megtenni, hogy a településünk eme izgalmas története beépüljön a helyi iskolák tantervébe. A kitűzött célok véleményem szerint leginkább egy projektnap vagy -hét keretei között valósulnának meg maradéktalanul, melyet mind általános iskolában, mind pedig gimnáziumban relevánsnak tartok. Ettől függetlenül pedig fontos, hogy a helytörténet megjelenjen a kötelező tantárgyak oktatása során, így a helyi kultúra jól összekapcsolható lesz az egyetemes és magyar kultúrával, mely lehetővé teszi egyfajta interdiszciplináris tudás átadását a diákoknak. Napjaink fiatalságának különösen is fontos, hogy a sokszor elvontnak és túl távolinak tűnő ismereteket közelebb hozzuk hozzájuk és lokális példákon keresztül kézzelfoghatóbbá tegyük. Célom, hogy ebbe a munkába az iskola tanári karán kívül a település többi oktatási és kulturális intézményét (helyi múzeumok, művelődési központ, Kresznerics Ferenc Könyvtár, történelmi egyházak) is bevonjam. Különös tekintettel számítok ötletek és a gyakorlati megvalósítás során – például előadások, kiállítások szervezésében – a Honismereti Munkaközösség tapasztalt tagjaira is. Fontosnak tartom, hogy a diákokkal közösen megvalósított projektek nyomán a klub tagsága is idővel megfiatalodjon.

6.1. Helyismereti feladatok és játékok

Az alábbiakban különféle interaktív, kreatív, modern és hagyományos eszközöket egyaránt használó tanítási módszerekre, illetve helytörténettel kapcsolatos tanulói tevékenységekre szeretnék példákat hozni, amikből később az adott célcsoportra, annak korosztályos és tantárgyi jellemzőire szabva egy tanóra vagy foglalkozás is építhető:

- Tanári vagy meghívott vendég által tartott előadás. Helyi források elemzése, előre feltett kérdések alapján. Például az apátság történetéből származó feljegyzésekből, különböző zarándokfüzetekben megjelenő képes irodalomból kereshetik ki a megbúvó legfontosabb információkat.

- A gamifikációnak (játékosítás) mint a történelemtanításban fontos módszernek jelen esetünkben is látom relevanciáját. Ezért a következőkben különböző játékokból adok egy ízelítőt, melyben megjelennek a hagyományos papíralapú vagy térben végzendő rejtvények, a kreatív alkotással összefüggő vagy digitális eszközök használatához kapcsolódó feladatok. Újszerű formája lehet az egyház épített és kulturális örökségével való ismerkedésnek egy a templomban és annak környékén rendezett vetélkedő, de alkothatunk egy szabadulószoza jellegű játékot is.
 - Például a templom tárházában lévő kegytárgyakhoz és kincsekhez kapcsolódó megoldásokkal sajátítanak el a diákok a legfontosabb információkat és kuriózumokat. A játék műfajából fakadóan akkor ér véget, hogyha a résztvevő diákok minden feladatra sikeresen válaszolva kijutottak a múltunk történetének szövevényes hálójából.
 - A barokk kegytemplom legfontosabb művészettörténeti értékeit, stílusjegyeit, illetve a képekhez, szobrokhoz kapcsolódó bibliai vagy vallási ismeretek elsajátítására leginkább a vetélkedőt tartom jó formának. A csoportokba szerveződő diákok egy kérdéssor alapján önállóan járják be és fedezik fel az épület különböző szegleteit, miközben válaszolnak a feltett kérdésekre, illetve begyűjtik az elrejtett képi, tárgyi információkat, vagy azokról fényképeket készítenek.
- Történelem-földrajz szakos tanárként különösen fontosnak tartom, hogy a történelmi ismereteket, eseményeket és épületeket a térben is elhelyezzük, ezért a következőkben ilyen jellegű feladatokra szeretnék pár példát hozni:
 - Celldömölk életében fontos forrásanyagnak számítanak a különféle szentképek, illetve képeslapok, melyek a templom, az apátság vagy a századfordulós patinás városka egy-egy olyan képét örökítik meg, amelyek világháborús pusztítás, illetve a kommunista várostervezés miatt ma már csak nyomokban vagy sehogy sem felismerhetők. A múltbéli állapot rekonstruálására hagyományos térkép vagy GPS-es helymeghatározás segítségével, koordináták alapján kereshetnek meg különböző pontokat a gyerekek, amiket egy térképi rajzon elhelyeznek. Ezután beazonosítják a jelenleg, illetve a korábbi korszakokban ott lévő épületeket és csatolják a hozzájuk kapcsolódó korabeli fényképeket, valamint elkészítik saját telefonjukkal az épület jelenlegi fotóját. Fontos adatbázis ehhez a Hungaricana

ingyenesen online elérhető képcsarnoka,³⁸⁶ illetve az Arcanum online térképtára,³⁸⁷ mely a katonai felmérések és egyéb kataszteri, illetve műholdas képek gyűjteményét tartalmazza.

- Érdekes lehet a város egyházi életéhez kapcsolódó személyek emlékeit a településen felkeresni. Például az ő nevüket viselő utcákat, szobrokat és emléktáblákat, illetve a templom vagy a temető kriptájában nyugvó világi és egyházi személyek hamvait. Az így felfedezett prominens személyekhez a diákoknak ezután egy rövid szócikket kell készíteniük gyűjtőmunka keretében, melyben bemutatják a legfontosabb adatokat és jellemzőket róluk. A beérkezett szöveges és képi anyagokat ezután egy minilexikonban lehet rendezni, vagy kihasználva a digitalizáció adta lehetőségeket egy Google-alapú saját térképfelületen bejelölt emlékhelyhez kapcsolni.³⁸⁸ Ez később alapja lehet egy diákok által tervezett idegenvezetésnek.
- A fenti ismeretek adaptálásának egy újabb szintjét jelentheti, ha a tanulók feladatul kapják egy testvériskolai találkozó kapcsán a városba érkező társaik idegenvezetését. Így saját maguk alakítják ki, miként mutatják be a legjelentősebb történeti vagy műemléki szempontból fontos helyeket. Ezzel helyismereten, várostörténeten túl a nyelvi kompetenciáikat is fejleszteni tudjuk, hiszen a diákoknak a részletesebb és nyilván bővebb magyar nyelvű anyagból egy „zanzásított” német vagy angol nyelvű kivonatot kell készíteniük.
- További aspektusa lehet a helytörténet még személyesebbé tételéhez az oral history módszere, mely történhet új beszélgetések rögzítésével, de a településen már korábban elkészített interjúkat is felhasználhatják, akár úgy, hogy azokat egy digitális adatbázissá alakítják.
 - A diákok felkeresnék a még élő szemtanúkat, rokonokat vagy akár idegeneket is, akik például jelen voltak a 20. század jelentős egyházi ünnepein. Az idős emberek így elmesélhetnék akár a Mária-búcsúkkal, vagy az államosítás és üldöztetéssel kapcsolatos saját történetüket vagy tapasztalataikat, melyeket a tanulók jegyeznének fel. Ennek most különösen is nagy aktualitása van, hiszen a

³⁸⁶ <https://gallery.hungaricana.hu/hu/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 22.)

³⁸⁷ <https://maps.arcanum.com/hu/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 22.)

³⁸⁸ <https://www.google.com/intl/hu/maps/about/mymaps/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 22.)

lehetséges szemtanúk egyre kevesebben vannak, így az általuk őrzött tudás rögzítése pótolhatatlanul fontos lenne.

- Ennek a helytörténeti tevékenységnek egy újszerű feldolgozási módszere lehet a digitális történetmesélés, ahol a tanuló akár valós történelmi személy (például híres apát) szerepébe bújva, egyes szám első személyben mondja el a hallgatóságnak a vele történeteket. Még izgalmasabb, ha élettelen tárgyak (romtemplom, Szentháromság-szobor stb.) szemszögéből mesélik el a diákok a megélt eseményeket, hiszen ezek az épületek akár évszázadokon keresztül végigkísérték és szemtanúi voltak a város prosperáló, de pusztulással fenyegető korszakainak is.
- A magyaros kollégák befogásával, vagy az iskolai színjátszókör tagjaival életre hívhatunk különböző kis színijeleneteket is. A rövid, egymás után felfűzött epizódok bemutatják kezdetektől napjainkig a dömölki bencés apátság fordultatos 800 évének legjelentősebb állomásait és a város egyházi életének gazdag örökségét.
- Külön csoportot alkotnak a kreatív művészi feladatok, itt a különböző képzőművészeti ágak bevonására kerül a fókusz:
 - Lehetőséget látok például egy helytörténeti rajzpályázat keretében a romtemplom lehetséges rekonstrukciós rajzának elkészítésére. Ehhez történeti forrásként felhasználhatók akár a szakdolgozatom történetei fejezetei is, de a fennmaradt századfordulós fényképek, illetve a régészeti kutatás során készített alaprajzok is elengedhetetlenek. A diákok utánajárva a hasonló templomoknak és beépítve a tanult stílusjegyeket elkészíthetik – kreativitásukat is nagyban használva – az ősi apátság képét, törekedve a minél pontosabb történelmi képre.
 - Technika órán különböző módszereket³⁸⁹ használva makett formájában kézzelfoghatóvá tudjuk tenni a városközpont vagy az említett épületek jelenlegi vagy a korábbi állapotát.
 - A 21. század tanulóját talán leginkább a virtuális világ vonzza, amiben különösen is jártas, így mindenképpen teret engednék a különböző virtuális építő programoknak – mint például a Minecraft –, amelyekben 3D-ben elkészíthetik ezeket a modelleket.

³⁸⁹ Gondolhatunk itt akár gyurmára, fára, kőre, papírra vagy fenntartható módon akár egyéb otthon összegyűjtött hulladéknak szánt anyagokra.

- A bencések településen betöltött kiemelkedő szerepét leglátványosabban és legkomplexebben talán egy kiállításban érdemes bemutatni, ahol ötvözni lehet az eddig felsorolt módszereket is. Továbbá megjelenhetnek a különböző tematikus plakátok az egyes időszakaszokhoz kapcsolódóan, ezeken grafikus és képi eszközökkel látványosan ábrázolni lehet a legfontosabb adatokat és információkat.

Akkor sem kell elkeserednünk, ha nincs lehetőségünk konkrét helytörténeti órára vagy projektnapra, hiszen a történelemórák során tanult korszakok emlékeit könnyen felkereshetjük a városban. Természetesen ennyi ötlet még egy projekthét alatt sem valósítható meg, de nem is ez volt a célom. Sokkal inkább az, hogy az ötletekkel saját magam vagy a Celldömölkön tanító kollégák számára inspirációt adjak, akik azután ezekből válogatva az éppen aktuális tanítási folyamatukba lehetőségeik szerint be tudnak építeni néhányat. Nagyon fontos, hogy az alapvető kulcsfogalmak és információk, adatok elsajátítása mellett a foglalkozás(ok) legfőbb célja a kompetenciák fejlesztése, illetve a szemléletformálás legyen. Hiszem, hogy ezzel a megközelítéssel akár a történelem tantárgy iránt eddig nem érdeklődő vagy kevésbé lelkesedő diákokat is megnyerhetem. Rendkívül fontosnak tartom, hogy a helytörténet ne egy újabb lexikális ismereteket frontálisan közlő tanóráként jelenjen meg. Helyette sokkal inkább az érdeklődésüket felkeltve a helyi kuriózumokra koncentrálni múltunk ma is velünk élő gyakorlatias feldolgozására helyezzem a hangsúlyt, és örökségünk ápolásával a településhez kötődő szeretetük kialakítására törekedjek.

7. Összegzés

Dolgozatom zárásaként visszatérnék a kiinduló problémánkhoz, hogy mikor is alapították az apátságot, és ezt vehetjük-e a mai város születési dátumának. Minden kételyt kizáró bizonyítékot, mint láttuk, nem sikerült továbbra sem feltárni, pont az elpusztult vagy talán sosem létező alapítóokirat hiánya miatt. Mégis hajlok rá, hogy a település keletkezését, a templom építését és az apátság alapítását különválasszuk, hiszen nem feltétlenül egyszerre keletkeztek, inkább egy organikus fejlődés részei lehettek. Ezt támasztják alá a régészeti és építészeti adatok is, melyek alapján a római kortól kezdve volt itt valamifajta világi vagy egyházi funkciókkal rendelkező kőépület, ami körül kialakulhatott a településkezdemény. Ennek nyomait nyilván az évszázadok természeti erői mára teljesen elpusztították. A honfoglalás után a kereszténység felvételével párhuzamosan a romokon új templom épült; ennek félköríves szentélymaradványait a régészet azonosította, ahogy a déli oldalán feltárt 11. századi sírokat is. Minden bizonnyal az apátság nem ekkor, hanem legkésőbb a tatárjárás

után alapított a meglévő templom körül, valószínűleg a már nemzeti tulajdonban lévő keskeny dömölki birtokon. Ebből az időből írásos forrás (1252) is rendelkezésünkre áll, illetve a koragótikus templombővítést is a 13. század derekára datálják a szakemberek. Arról, hogy a templom körüli monostor hol állt és miként nézett ki, mint láttuk, szintén nincs pontos információnk. Meggyőző források és a régészeti leletek hiányában a szakemberek között még abban sincs egyetértés, hogy északon vagy délen helyezkedett el, de az is felmerült, hogy sehol sem volt ilyen épület és a barátok kezdettől a templom feletti szűkös cellákban éltek. Véleményem szerint ez utóbbit kizárhatjuk, hiszen a török pusztításig három évszázadon át aktívan működött az apátság, melynek a cellákon kívül egyéb közösségi, adminisztrációs és gazdasági helységekkel is bírnia kellett. A nyom nélkül elpusztult klostrom legvalószínűbben a déli oldalon állhatott, de minden bizonnyal a templomhoz hasonlóan szerény méretű volt. Dömölk virágkorát a 14. században élte, mikor, ha csak pár évtizedig és szűk illetőségi körben, de az 1350-es évekig hiteleshelyként is funkcionált, melyről középkori okleveleink tanúskodnak. Szintén ebben az időben mint jelentős Mária-kegyhely is ismert volt. A reformáció és a török hódítás következményeként hanyatlásnak indult, birtokai jórész elvesztek, épületei lepusztultak, többször konventje se létezett.

A 17. századi rendi átszervezések után a pannonhalmi főapátok nevezték ki a mindenkori apátját, ezzel tehát Dömölk a többi hazai konventtel együtt elvesztette az önálló apátválasztás jogát és Pannonhalma fiókapátsága lett. Az országosan is kevés bencés miatt kezdetben világi papok, majd újra bencések ültek a dömölki apáti székből. A 18. századtól Koptik Odó tevékenységének hála és a csodás eseményeik miatt tömegesen érkező zarándokok köszönhetően hamvaiból támadt fel az apátság. A búcsújárás tárgyi és írásos örökségét vizsgálva és összehasonlítva más hazai Mária-kegyhelyekkel, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy mind a zarándokok számát mind a kiadott nyomtatványok és hálaajándékok alapján a magyar Máriacell a 18. század közepétől pár évtizedig hazánk legjelentősebb búcsújáróhelyévé vált. Az új barokk templom és monostor körül kialakuló kiscelli kegyhelyből pedig egy prosperáló mezőváros cseperedett fel fél évszázad leforgása alatt.

Mint láthattuk, gazdasági értelemben, bár a legjelentéktelenebb filiáris apátság volt, a búcsújárásnak köszönhetően mégis rendkívül fontos szerepet töltött be Kiscell a hazai bencés kongregáció életében. Ráadásul míg birtokai a 19. század elején csak a helyi konvent megélhetését biztosították úgy ahogy, addig a századfordulón végrehajtott gazdasági modernizáció és modellváltás a hazai bencés gazdálkodás organikus részévé tette. Így, bár a központosító intézkedések és az elvont gazdasági jogkörök csökkentették a dömölki apát finánciális autonómiáját, végsősoron mégis ennek köszönheti, hogy rentábilissá és

hosszútávon fenntarthatóvá vált az uradalom működése. Önellátó mintagazdaság helyett a fő profilja a búcsújáró kegyhely üzemeltetésére és a hívek lelki gondozására irányulhatott, miközben a végső feloszlásáig jövedelmével a helyi közösségen kívül ez egész magyar rendtartomány gazdálkodáshoz is hozzájárult. Jelentőségét már pusztán az a tény is igazolja, hogy – a kisebb 16–17. századi megszakítást leszámítva – 800 éven keresztül folyamatosan működött itt bencés konvent. Ahogy nem mehetünk el amellett a tény mellett sem, hogy egyike volt azon öt apátságnak, amelyek a 18. században újjászerveződtek. Sőt, még a jozefinista feloszlás alatt is egyházmegyei keretek között, de működött, mígnem az 1950-es kommunista hatalom valószínűleg végleg feloszlásra nem kényszerítette. Kutatásom talán elfogultság nélkül bizonyítja, hogy a magyar köztudatban méltatlanul elfelejtett dömölki apátság gazdag és egyedi múlttal rendelkezik és érdemes további mélyebb vizsgálódásokat folytatni a még fel nem tárt vagy kevésbé feldolgozott korszakai iránt.

Egy település helytörténetét, mint érzékeltetem, nemcsak megírni, hanem tanítani, a jövő generációjának átadni is nagy kihívás. Míg a kutatás során a forráshiány vagy az egymásnak ellentmondó információk okozzák a legnagyobb fejtörést, addig a tanításban a legnagyobb dilemmát a sokszor száraz tényekre szorítkozó ismeretanyag élményszerű átadása okozhatja. Érdeklődésük felkeltésével reményeim szerint esélyt teremthetek arra, hogy később önszántukból is foglalkozzanak akár helytörténettel, vagy lokálpatriótaként tegyenek a város érdekében. Például úgy, hogy a tanulmányaik elvégzése után szülőhelyükre visszatérve valamivel ők is hozzájáruljanak a közösség jövőjéhez. Bízom benne, hogy írásommal sikerült egy átfogó képet nyújtani a bencések dömölki működéséről, illetve a kismáriacelli búcsújárás településre gyakorolt hatásairól, még akkor is, ha a település igen gazdag és fordultatos, több mint 800 éves egyházi történetének minden részlete nem is fért bele egy ilyen terjedelmű és műfajú munkába.

8. Bibliográfia:

8.1. Források:

- Barna 1990:
 - *Barna Gábor*: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Bp. 1990.
- Dala 1995:
 - *Dala József*: Celldömölk gyásznapja: 1945. február 13-a. Új Kemenesalja 7. (1995). 2. sz. 2.
- Esterházy 1696:
 - *Esterházy Pál*: Az egész világon levő csudalatos Boldogságos Szüz Kepeinek Rövideden föl tett Eredeti: Mellyet sok tanuságokból öszve szerzett, és... ki bocsátott Galanthai Esteras Pál... Nagyszombat 1696. Reprint: Bp. 1994.
- Fényes Elek 1851:
 - *Fényes Elek*: Magyarország geográfiai szótára. Pest 1851.
- Kemenesalja 1929-1935
- Kühár 1918:
 - *Kühár Flóris*: A celldömölk búcsújáróhely rövid ismertetése. Celldömölk 1918.
- Mindszenty 2015:
 - *Mindszenty József*: Emlékirataim. Szerk. Kovács Attila Zoltán – Soós Viktor Attila. Bp. 2015.
- NAT 2020:
 - Nemzeti Alaptanterv: Magyar Közlöny (2020) 17. sz.
- Nemes 1948:
 - *Nemes Vazul*: A magyar Mária-Cell kegyhelyének ismertetése. Celldömölk 1948.
- Pausz 1797:
 - *Pausz Amand*: Kis Tzelli szarándok. Győr 1797.
- Szócs 2012:
 - *Szócs Tibor*: Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 51.) Bp. 2012.
- Történelem Kerettanterv 2020:
 - Történelem Kerettanterv 2020.
https://www.oktatas.hu/koznevelés/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (utolsó letöltés: 2024. 04. 14.)

- Vasárnapi Ujság 1866.
- Vályi 1796:
 - *Vályi András*: Magyar országnak leírása, mellyben minden hazánkbeli vármegyék, városok, faluk, puszták; uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, fürdoházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, földes urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbéli tulajdonságaik, a' betuknek rendgyek szerént feltaláltatnak. I. Buda 1796.
- Wekerle 1834:
 - *Wekerle Gottfried*: Kis-czelli szarándok. Győr 1834.
- ZsO:
 - *Borsa Iván*: Zsigmondkori oklevéltár IX. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 41.) Bp. 2004.

8.2. Szakirodalom:

- Berkó 1987:
 - *Berkó Pál*: A pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. Pannonhalma 1987.
- Bényei 2004:
 - *Bényei Miklós*: Helytörténet és iskolatörténet. Elektronikus Könyv és Nevelés 6. (2004) 4. <https://epa.oszk.hu/01200/01245/00024/index.htm> (utolsó letöltés: 2024. 04. 15.)
- Boros 2012:
 - *Boros Zoltán*: A dömölki apátság 1802–1950. In: Örökség és küldetés: Bencések Magyarországon I–II. Szerk. Illés Pál Attila – Juhász-Laczik Albin. Bp. 2012. 369–384.
- Boros 2018a:
 - *Boros Zoltán*: A dömölki apátság gazdálkodása a dualizmus idején. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (2018) 2. sz. 36–45.
- Boros 2018b:
 - *Boros Zoltán*: Bencések a szombathelyi egyházmegyében. In: Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején III. Szerk. Dénesi Tamás – Boros Zoltán. Pannonhalma 2018. 91–119.

- Boros 2021:
 - *Boros Zoltán*: Kúhár Flóris a Tanácsköztársaság fogságában. *Collectanea Sancti Martini – A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* 9. (2021) 169–191.
- Borovszky 1989:
 - *Borovszky Samu*: Vas vármegye. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Vende Aladár – Vészits Ferencné. Bp. 1989.
- Bőszéné 2013:
 - *Bőszéné Szatmári-Nagy Anikó*: Helyismereti-helytörténeti kiadványok élményközpontú használata az oktatásban. *Helytörténet* 41. (2013) 4. sz. 23–27.
- Csánki 1894:
 - *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. Bp. 1894.
- Debrődiné 2014:
 - *Debrődiné Dobóczy Mária*: Hely- és iskolatörténet a helyi tantervben. *Történelemtanítás Új folyam* 5. (49.) (2014) 2–4. sz. <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/debrodine-doboczy-maria-hely-es-iskolatortenet-a-helyi-tantervben-05-02-17/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 15.)
- Diós–Viczián 1996:
 - *Diós István – Viczián János*: Magyar Katolikus Lexikon II. Bp. 1996.
- F. Romhányi 2000:
 - *F. Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp. 2000.
- Faa-Lendvai 2016:
 - *Faa-Lendvai Erzsébet*: Bencés könyvtárak a 18. századi Magyarországon. *Történelem és muzeológia* 3. (2016) 1. sz. 100–110.
- Faa-Lendvai 2018:
 - *Faa-Lendvai Erzsébet*: Számkivetésben – bencés szerzeteseink sorsa az 1786-os rendfeloszlás után. In: "Politika, életrajz, divat, oktatás...": Tanulmányok Magyarország történetéből a középkortól napjainkig. Szerk. Kiss Csaba. Eger 2018. 111–128.

- Hetényi 2024:
 - *Hetényi József*: Egy tekintet Celldömölkre. Celldömölk régi képes levelezőlapokon. Szombathely 2024.
- Hoósné 2015:
 - „Mennyekbe fölvelt Királyné...” A Mária-tisztelet emlékei a Szombathelyi Egyházmegyében az 1950–51-es felmérés alapján. Szerk. Hoósné Péterffy Alexandra et al. Szombathely 2015.
- Horváth 2012:
 - *Horváth Sándor*: Elhúzódó barokk a bencéseknél. A dömölki bencés könyvtár a 18. század végén. In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. Szerk. Illés Pál Attila – Juhász-Laczik Albin. Bp. 2012. 904–940.
- Káldos 2003:
 - *Káldos Gyula*: Fejezetek Celldömölk művelődéstörténetéből a 19. századig. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (2003) 2. sz. 6–40.
- Kelemen–Nemes 2014:
 - *Kelemen István – Nemes András*: A celldömölki barokk monostor épülettörténete és műemléki kutatása. In: Collectanea Sancti Martini – A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője 2. Szerk. Dénesi Tamás - Dejcics Konrád. Pannonhalma 2014. 117–184.
- Kelényi 2004:
 - *Kelényi György*: A celldömölki bencés kolostor és templom építéstörténete. In: Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Szerk. Farbaky Péter – Serfőző Szabolcs – Prékopa Ágnes. Bp. 2004. 251–263.
- Kiss 1980:
 - *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1980.
- KSH 1910; 1920:
 - 1910. évi népszámlálás 1. a népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. In: Magyar Statisztikai Közlemények. Bp. 1912. 51.
 - 1920. évi népszámlálás 1. a népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. In: Magyar Statisztikai Közlemények. Bp. 1923. 42–43.

- Kozák 1961:
 - *Kozák Károly*: Jelentés a celldömölki középkori bencés apátsági templom feltárásáról. *Archaeologiai Értesítő* 88. (1961) 1. sz. 116–121.
- Kozák 1988:
 - *Kozák Károly*: A dömölki bencés apátság története. Celldömölk 1988.
- Kozák 2002:
 - *Kozák Károly*: Celldömölk, középkori bencés apátsági templom romjai. In: Vas megye 1. Vas megye műemlékeinek töredékei 1. Szerk. Lővei Pál. (Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 5.) Bp. 2002. 177–180.
- Kristó 2004:
 - *Kristó Gyula*: Tatárjárás előtti bencés monostorainkról. *Századok* 138. (2004) 403–411.
- Nádasdy 1992:
 - *Nádasdy Lajos*: Az ősi dömölki kegyszobor nyomában. *Dunántúli Vasi Szemle* 46. (1992) 425–430.
- Nádasdy 2009:
 - *Nádasdy Lajos*: Dömölk és apátsága az Árpád-házi uralkodók korában. Pápa 2009.
- Nagy 1996:
 - *Nagy József*: A celldömölki búcsújáróhely kialakulása. Celldömölk 1996.
- Németh 2014:
 - *Németh Tibor*: Kemenesaljai Életrajzi Lexikon. Csöngé 2014.
- Pacher 1912:
 - *Pacher Donát*: A dömölki apátság története. In: A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. XII/a. Szerk. Sörös Pongrácz. Bp. 1912.
- Porkoláb 1927:
 - *Porkoláb István*: Celldömölk Kismáriacell szabadalmas mezőváros története. Celldömölk 1927.

- Rigó 2013:
 - *Rigó Balázs: Tegnap és ma. Az alsófokú helytörténeti oktatás múltja és jelene. Új folyam 4. (2013) 1. sz.*
<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/4/rigo-balazs-tegnap-es-ma-az-alsofoku-helytortenetioktatas-multja-es-jelene-04-01-02/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 18.)
- Rómer 1874:
 - *Rómer Ferencz Flóris: Régi falképek Magyarországon. Bp. 1874.*
- Ševčíková 1996:
 - *Zuzana Ševčíková: 13. századi trónoló Madonna-szobor Dunajská Lužná: a "misérdi Madonna" újrafelfedezése. Művészettörténeti Értesítő 45. (1996) 3–4. sz. 267–272.*
- Soós–Soósné 2012:
 - *Soós Sándor – Soósné Veres Rózsa: Kismáriacell. Celldömölk búcsújáróhelye. Celldömölk 2012.*
- Szakács 2021:
 - *Szakács Béla Zsolt: Árpád-kori építészet a Dunántúlon. Bp. 2021.*
- Szenthelyi 1971:
 - *Szenthelyi-Molnár István: A Boldogságos Szűz Mária kegyhelyei Magyarországon. Bp. 1971.*
- Szovák 2001:
 - *Szovák Kornél: Bencés hiteleshelyek a középkori Magyarországon. In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Benedictine Monasteries in Medieval Hungary. Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 2001. 80–96.*
- Takács 2001:
 - *Takács Imre: A bencés apátságok, az apátos monostorok és a pusztai monostorok története. In: Paradisum plantavit i. m. Pannonhalma 2001. 476–547.*
- Tüskés 1993:
 - *Tüskés Gábor: Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a miráculumirodalom tükrében. Bp. 1993.*

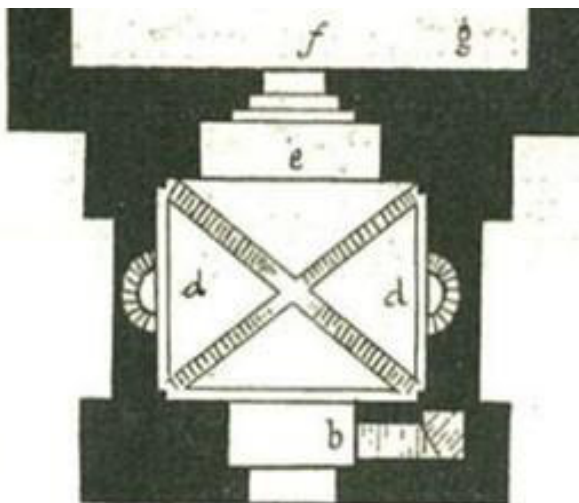
- Tüskés–Knapp 2004:
 - *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Máriacell magyarországi filiációi a 18. században. In: *Mariacell és Magyarország: Egy zarándokhely emlékezete*. Szerk. Farbaký Péter – Serfőző Szabolcs – Prékopa Ágnes. Bp. 2004. 240–247.
- Vozár–Szógyéni 2000:
 - *Vozár Jozef – Szógyéni František*: *Madonna Žitného ostrova*. Dunajská Lužná 2000.

9. Függelék

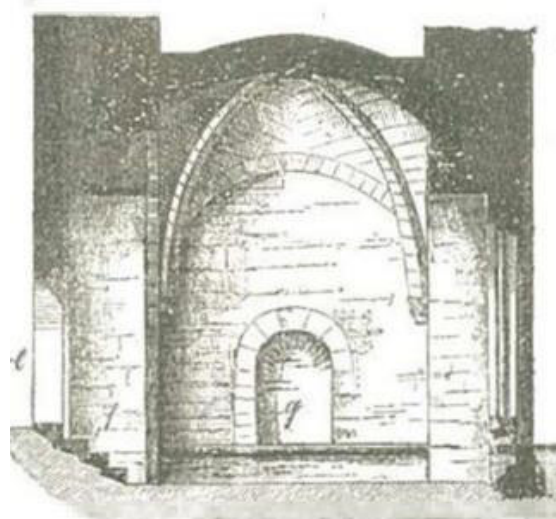
1. Árpád-kori romtemplom építési fázisai:

Az első templom, mely a mainál kisebb alapterületű volt, felhasználta a korábban itt feltételezett római épület kőfalát, illetve annak tégladarabjait, melyek ma szabadszemmel is láthatóak. Az egyhajós templom szentélyéhez az ásások szerint elég szokatlan módon két szimmetrikus kápolna is csatlakozott északról és délről. Építésének datálására nem sikerült döntő bizonyítékot találni, ami azért is különösen szomorú, mert egy ekkora templom a 10–11. században jelentős lett volna, és bizonyíték lehetne a királyi alapításra. A 13–14. században ugyanez viszont már kifejezetten szerény méretűnek számított.³⁹⁰ A hajó falait két nagyméretű kvádersor közti öntött falazat adja; ez az építési mód ritkaságszámba ment a korban. A hajó eredeti kapujából alig maradt ránk valami, az eredeti félköríves mezőt fűrészfogas tagozat keretezte, melyet valószínűleg dombormű díszített.³⁹¹ Az 1960–1965 közötti műemléki kutatás viszont feltárta, hogy a ma látható szentély elődje szabályos félköríves szentély volt, mely a hazai építészeti kurzusban is egyedi zöldes bazalttufa lapok közé öntött falazattal készült. A román kori szentély belső oldalán a fülkék alatt egy 30 cm széles, 1,10 méter magas kőpadka futott körbe, melynek ma csak nyomai láthatók.³⁹²

A második periódusban a templomhajó nyugati végéhez egy 5,5x7 méter alapterületű tornyot építettek a 13. század derekán, melynek szélessége alig maradt el a hajótesttől (22. kép)³⁹³ A torony földszintjén az úgynevezett előcsarnok kétoldalán ülőpadok húzódnak a félköríves záródású fülkékben (23. kép). A torony alja szalagbordás keresztboltozatban zárul,

23. kép: A torony alaprajza. (Rómer 1874, 12.)

22. kép: A torony rajza, ülőfülkék. (Rómer 1874, 10.)

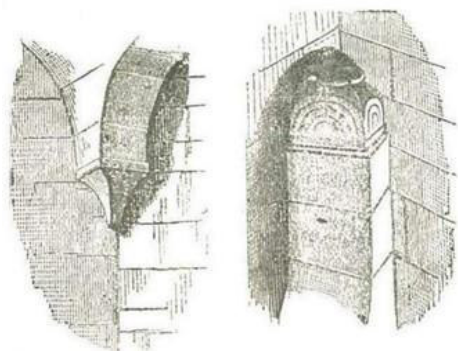
³⁹⁰ Kozák 1988, 35.

³⁹¹ Kozák 1961, 120.

³⁹² Kozák 2002, 178.

³⁹³ Rómer 1874, 10.

melynek négyszögidomú gerincei és a sarkokban álló háromnegyedes oszlopok gyámköveinek tiszta román stílusa bizonyítja a torony 13. századi építését (24. kép).³⁹⁴ Ebben az építési periódusban már jól látszik a tatárjárást követően IV. Béla által elvárt védelmi funkciók megjelenése. A zömök és alacsony torony nyugati kapuját belülről záró vaskos gerenda a templom erődjellegét is hivatott érzékeltetni. Jobb oldalán vezet a torony emeletére a 60 cm széles, szűk falba épített lépcsője,³⁹⁵ mely szintén a védelmet és a menekülést szolgálta.³⁹⁶ A szűk lépcsőből egy később elfalazott, de a főbejárattal egykorú ajtó is nyílt a járószinttől 1,5 méterrel magasabban a nyugati homlokzatra (25. kép).³⁹⁷ Szintén ekkor építették a torony első emeletéről nyíló két négyzetes pilléren nyugvó, három boltszakaszos kegyúri vagy apáti karzatot a hajó nyugati végén.³⁹⁸ Innen felfelé haladva közelíthették meg a fráterek és zarándokok a boltozat felett létesített cellákat és egy esetleges második emeleti kápolnát.³⁹⁹ Mivel az ősi templom északi oldalán feltételezett egyemeletes monostor már a 18. század elején is csak romjaiban létezett – melynek pusztulási idejét nem ismerjük –, a templomhajó boltívei fölött kialakított cellák az ideérkező lelkigyakorlatosok és az elvonuló barátok lakhelyéül szolgáltak.⁴⁰⁰ Az emeleti cellák a dömölki apátság egyik építészettörténeti kuriózumát jelentették. Kialakításuk felkeltette a kutatók érdeklődését is, de kézzelfogható vagy dokumentált emlékek nélkül nehéz biztos képet alkotnunk róluk. Ipolyi Arnold a felvidéki Deáki 1228-ban felszentelt kétszintes templomához hasonlóan képzelte el a főhajó feletti helységeket. Czobor Béla

25. kép: Faragott gyámkövek. (Rómer 1874, 10.)

24. kép: A torony nyugati bejárata (jobbra fent az elfalazott bejárat) (Kozák 1961, 120.)

³⁹⁴ Szakács 2021, 178.

³⁹⁵ Kozák 1988, 29.

³⁹⁶ Ugyanilyen falba épített menekülő folyosót találunk az egyidős győri püspöki palota épületében, melyet ráadásul ugyanebből a Ság hegyi bazalttufából építettek. Kozák 1961, 121.

³⁹⁷ A rejtélyes nyílás funkcióját nem sikerült bizonyítani, akár a kegyúri karzat, akár az emeleti cellák templomon kívüli megközelítésére szolgálhatott, melyre Prágában és Freibergben is akad példa. Kozák 2002, 180.

³⁹⁸ Kozák 1988, 37.

³⁹⁹ Uo. 30.

⁴⁰⁰ A rendtagok a viszontagságos helyzetből kifolyólag még 1731-ben is a padlástéri piciny szobákat használták lakóhelyül, míg a kismáriacelli barokk apátság meg nem épült. A romok anyagát a 18. század derekán ezen új rendház építéséhez szállították el. Borovszky 1989, 291.

művészettörténész 1901-es jelentése szerint 1844-ben a roskadozó épület boltozatán lévő téglaráépítést elbontották, ami az itt létesített öt szobát jelentette.⁴⁰¹ A datálást erősíti a toronyboltozat szerkezete és formája, illetve a déli külső homlokzatán ma is jól látható lizénás, ívsoros párkánnyal zárt homlokzat.⁴⁰² A torony stílusjegyei nagyfokú hasonlóságot mutatnak a Dunántúl többi 12–13. századi bencés építkezéssel (Lébény, Pannonhalma, Ják).⁴⁰³ A 13. század végén, de még a második építkezési szakaszban a korábbi félköríves szentély poligonális átépítésével bővítették a templomot. Az ötoldalú kékesszürke, bazalttufa kváderköves szentélyt kívülről még ma is jól látható, négy hatalmas támpillérrel erősítették meg, melyek a gótikus boltíveket tartották.⁴⁰⁴ Az öt méter hosszú gótikus apszis külső keleti és déli oldalán az ablakok alsó kávainak, könyöklőinek maradványai még ma is megtalálhatók.⁴⁰⁵ A Borovszky-féle vármegyei leírás szerint csak egy főoltárral rendelkezett és a tabernákulum valószínűleg a szentély északi oldalfalában volt kialakítva.⁴⁰⁶ Ezt a Kozák Károly vezette 1960-as régészeti kutatás azzal cáfolja, hogy a 14–15. században – már a második gótikus átalakítás után – további két mellékoltárt is állítottak az apszis két oldalán. Ennek alapjai a főoltáréval együtt szintén előkerültek.⁴⁰⁷ Rómer Flóris ezen északi mellékoltár feletti freskót láthatta, amin kerek vonal között egy szent kezével kelyhet és ostyát áld meg (26. kép).⁴⁰⁸ A szentélyt belülről csúcsíves gótikus vakárkádok tagolták, melyeket freskókkal díszítettek. Kúhár Flóris celli plébános (1917–1922) még látta a képek nyomait, az északi fülke bal felső sarkában ma is látható festménydarab kivételével a többi képet védőtető nélkül, a múlt század során a természeti hatások elpusztították, de volt, amit a vakolattal együtt emberi kezek vertek le teljesen. A 13–14. századi freskók kutatására Rómer Flóris, a

26. kép: Ismeretlen szent kehellyel. (Rómer 1874, 13.)

⁴⁰¹ Kozák 1988, 26.

⁴⁰² Kozák 2002, 179.

⁴⁰³ Kozák 1961, 121.

⁴⁰⁴ Ekkor kerülhetett sor a hajó beboltozására is, így létrehozva az imént tárgyalt emeleti cellákkal rendelkező kétszintes második templomot. Kozák 1961, 121.

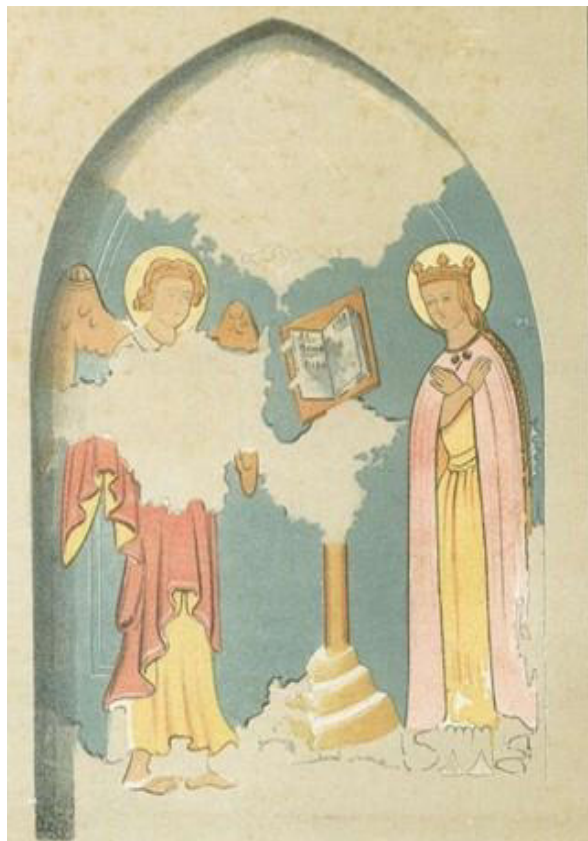
⁴⁰⁵ Kozák 1988, 29.

⁴⁰⁶ Borovszky 1989, 291.

⁴⁰⁷ Kozák 1988, 39.

⁴⁰⁸ Rómer 1874, 12.

magyar régészet egyik atyja 1861. szeptember 18-án érkezett a településre Bergh Károly építésmérnök társaságában.⁴⁰⁹ Egyik gótikus keretű falfestménye az „Annuntiatiót”, azaz Isten Fiának Mária szüzi méhében történt fogantatását ábrázolta, mely részleteiben még a 19. század végén is felismerhető volt.⁴¹⁰ A sötétkék háttérű kép jobb oldalán állt a mezítlábas kitárt szárnyú Gábrriel angyal, mellette pedig a rózsaszín paláستtal és királynői koronával ábrázolt Szűzanya (31. kép).⁴¹¹

27. kép: Angyali üdvözlés (Rómer 1874, 13.)

Az angyali üdvözlés után az északi fülkében az úgynevezett „Köppenyes Madonnát” örökítették meg a bencés atyák. Korábban még megfigyelhető volt Mária palástjának széle és az alatta oltalmat kereső hívek arcai is. Az északi oldal egy másik képtöredékét, melyen Szent Bertalan saját lenyúzott bőrét botra akasztva viszi,⁴¹² ezt 1913-ban Szabó László is rögzítette.⁴¹³ Ezek alapján biztosak lehetünk benne, hogy a Bartholomeus szó alatt Szent Bertalant akarta ábrázolni ritka naturalista módon a művész (32. kép), amire szintén kevés korabeli példát látunk. 1901-es jelentésében Czobor Béla is szót ejt ezekről a falképekről, de a szentély keleti és délkeleti

28. kép: Szent Bertalan (Rómer 1874, 13.)

⁴⁰⁹ Uo. 9.

⁴¹⁰ Porkoláb 1927, 27.

⁴¹¹ A freskó különlegessége, hogy az „Úr szolgálóleányát” mint mennyei királynét örökítette meg. Ez a fajta ábrázolás több száz korabeli munkával összevetve különösen nagy ritkaságnak számított. A középen meredő fatáblán lévő kapcsos zsolozsmás könyv oldalain pedig a „Magnificat anima mea Dominum” szavai voltak olvashatóak. Rómer 1874, 11.

⁴¹² „Sárga négyszögű keretben, egészen mezítelen szent fényű alak balra halad, s egy cifra nyelvű dorunon emberbőrt visz, melynek keze- és lábavégei még megláthatók. A szentnek fejetetején három vágás, teste egyéb részein még több is látható. A keret szögletéből a nimbus alakú felhőből az isteni kéz áldását osztja, míg a megnyúzott alak fölött e csonka szó: art.lomeus olvasható, ...)” – Rómer 1874, 12.

⁴¹³ Kozák 1988, 28.

fülkéjében már ő sem találta festésnek nyomát.⁴¹⁴ A szentély középső fülkéje feletti bélietes ablakának festett keretének Rómer által feltárt motívumai (33. kép)⁴¹⁵ véleményem szerint arra engednek következtetni, hogy

29. kép: Díszítőfestés (Rómer 1874, 13.)

nemcsak a fülkék, de a templom vagy legalábbis a szentély egy része gazdagon festve volt.

A templomépítés harmadik fázisa a 16. század utolsó harmadára tehető, amikor az állandósult török portyázások miatt a templomot kis cölöpökkel, sáncokkal övezett erőddé alakították.⁴¹⁶ Ebben az időben a szerzetesség az országos tendenciát követve válságát élte Dömölkön is. A piciny erőd a néhányházas faluval alacsony dombon állva emelkedett ki a környező hatalmas ingoványos, lápos rétek közül, melyek valójában a természetes védőrendszerét biztosították a „várnak”. A régészeti feltárások némi képet adnak, hogyan is festhettek a forrásokban csak „kicsiny erősségként” illetet templom-vár. Kozák Károly szerint a 16. században két részből állt. Az északi rész adta a megerősített középkori templomával és tornyával a központi magot, mely jó megfigyelőpozícióként is szolgált.⁴¹⁷ A vár déli egységét az udvarbíró „várkapitány” háza, illetve a lovas és gyalogos katonák szerény kis épületei adhatták, a fából készült istállóval, raktárral kiegészülve.⁴¹⁸ A megváltozott funkcióra utal Zarka Pál urának, Nádasdy Tamás nádornak Sárvárra küldött levele.⁴¹⁹ Nádasdy Lajos Kozákkal szemben cáfolja a várrá alakítás tényét, mivel szerinte a Szarka Pál Dömölkéről mint „kicsin erősségről” írt levele valójában nem a pördömölki apátságra utal, mivel Nádasdy Tamásnak a szomszédos Nemesdömölkön volt birtoka.⁴²⁰

A 18. század közepétől az új nagytemplom felépülésével és Kiscell létrejöttével végkép elárvult az ősi templom is. Falai egyre omladoztak, csak kivételes estekben ünnepeltek benne szentmisét. 1788 után egészen a 21. századig istentiszteleteket nem tartottak itt, ami így végső pusztulásnak indult. Maga a templom hajója már 1803 óta gazdasági épület volt, ekkor falazták be a toronyból a templomba nyíló kaput is. A templom

⁴¹⁴ Uo. 28.

⁴¹⁵ Rómer 1874, 11.

⁴¹⁶ Szakács 2021, 178.

⁴¹⁷ Az erődítési munkák során a román kori toronyhoz északról egy új tornyot is emeltek, mely az előkerült falmaradványok szerint 2,5x2,5 méter alapterületű lehetett. A két torony egyfajta „öregtoronyként” a kis vár központi egységét adta. Felső részében helyezték el az írásos források által említett szakállas puskákat, illetve a stratégiai élelmiszertartalékokat. Kozák 1988, 18.

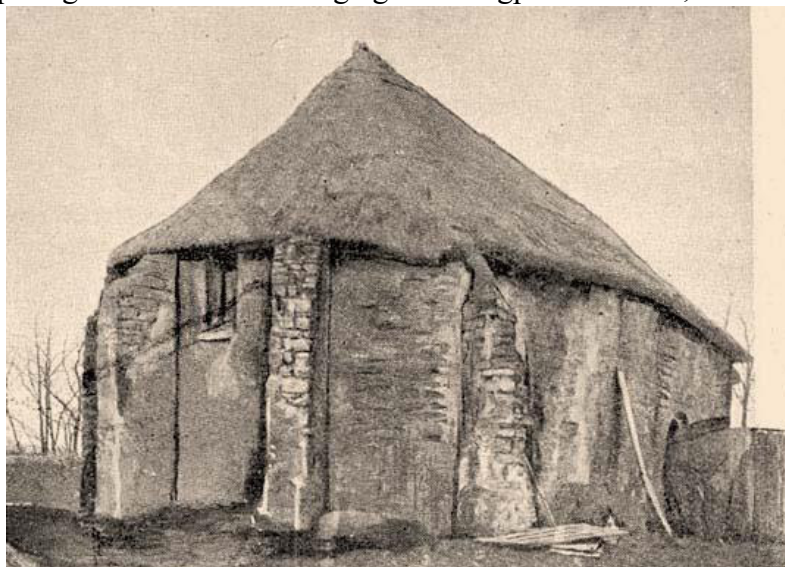
⁴¹⁸ A déli rész északkeleti sarkán állhatott egy felvonóhidás várkapu, melynek csaknem minden kőből készült darabját az 1960-as években Kozákék meg is találták egy szomszédos ház udvarán. Kozák 1988, 18.

⁴¹⁹ Az 1561. augusztus 3-án Dömölkön keltezett üzenetben az udvarbíró leírta a palánkvár siralmas helyzetét, ezért a jobb védelem és híradás miatt négy szakállas puskát kért. Kozák 1988, 13.

⁴²⁰ Nádasdy 2009, 54.

előterét az úgynevezett „szegények házát” 1787–1834 között temetkezési helyül hasznosították. A torony alatt létesített sírbolt észak–déli irányban 5,9 méter, míg szélessége 4,3 méter, magassága pedig 4 méter volt.⁴²¹ A sírboltból a század közepén exhumáltak és Kiscellbe vitték át a barátok maradványait, amit ezután krumpliveremnek használtak.⁴²² Az 1960-as évek ásatásai során azonban a torony déli részén két sírt mégis feltártak, ahol az egyik férfi mellett egy rózsafüzér maradványai feküdtek.⁴²³ A lelet tehát megerősíti a Borovszky által az imént említettek, miszerint még a 19. század folyamán is temettek ide szerzeteseket. A középkori apátság sorsa 1860-ban véglegesen megpecsételődött, amikor

Polgár László jószágkormányzó a cellákat tartó omladozó boltíveket elbonttatta. A templomteret ezután zsúptetővel fedték be és szakrális tevékenységek helyett gazdasági célokra, pajtának használták (30. kép).⁴²⁴ Minden bizonnyal ekkor vágták a templomhajó két falába a nagyméretű

30. kép: A „templompajta” (Borovszky 1989, 291.)

félköríves kapukat, ezt az állapotot mutatják az 1880 körül készült fotográfiák (35.kép) és a Lux Kálmán építész által 1936-ban készített alaprajz és metszetek is (31. kép).⁴²⁵

31. kép: Takács 2001, 488.

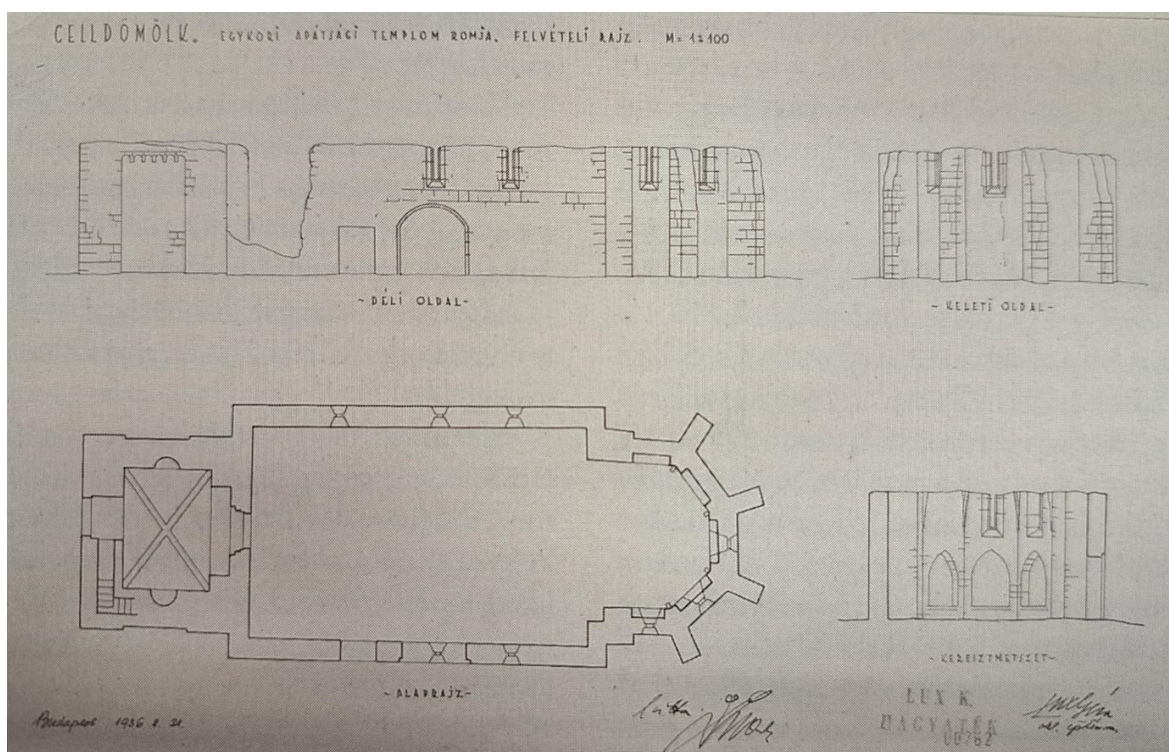
⁴²¹ Borovszky 1989, 291.

⁴²² Vasárnapi Ujság 1866. augusztus 19. 397.

⁴²³ Kozák 1988, 8.

⁴²⁴ Borovszky 1989, 291.

⁴²⁵ Takács 2001, 488.

33. kép: Takács 2001, 488.

A 19. század végi méltatlan állapotáról Borovszky Samu is sajnálattal számolt be.⁴²⁶ A leromlott és lomtárként használt épület végső elbontása is felmerült a városi tanács részéről a 20. század elején, de 1938-ban Schulek Jánosnak hála megmenekült. A Pápai Református Kollégium tanárainak meghívására érkező műépítész kiemelte a templom országban egyedülálló bazalttufa felépítését.⁴²⁷ 800 év viszontagságait kibírta, de a

32. kép: A templomrom és szentélyének maradványa 1960-ban. (Kozák 1961, 117.)

⁴²⁶ „ (...) ősrégi templom, melyet már csak az itt-ott még ép pillérek tartanak össze. Falai belül kopottak, kopaszak; még a szentély híres „Annuntiato”-képe is kivehetetlen s csak néhány színes ruhaszegély, pár kitűnő gothikus betű jelzi a törmelékek között a hajdani oltár helyét.” – Borovszky 1989, 73.

⁴²⁷ Nádasy 2009, 51.

világháború utáni évet már nem. Bár 1930 óta műemlék volt, 1946. január 1-jén kézigránátok robbantása következtében megsemmisült az északi és déli fala is.⁴²⁸ 1948-ban tornyát a helyiek lefedték, de a korábban Lux Géza által megálmodott rekonstrukciós terv nem valósult meg (33. kép).⁴²⁹ A végső pusztulást megelőzendő az 1960-as években a műemléki felügyelőség némi állagmegóvást végzett rajta, így a nyugati végén található toronyra védőtető került, a maradék falrészeket lebetonozták, illetve a boltívek helyéig részben visszafalazták. Ekkor derült ki, hogy a Rómer által feltárt és általam is közölt díszes vállköveket korábban egy francia műgyűjtő kivájta és magával vitte. A romokon legutóbb 2000-ben végeztek konzerváló, állagmegóvó munkákat az Árpád-kori templomok millenniumi helyreállítási programja keretében. A zömök nyugati torony megmaradt torzóját azóta egy újabb tető védi (34. kép). *34. kép: A romtemplom ma. (saját fotó)*

2. A barokk Nagybaldogasszony-templom építési fázisai:

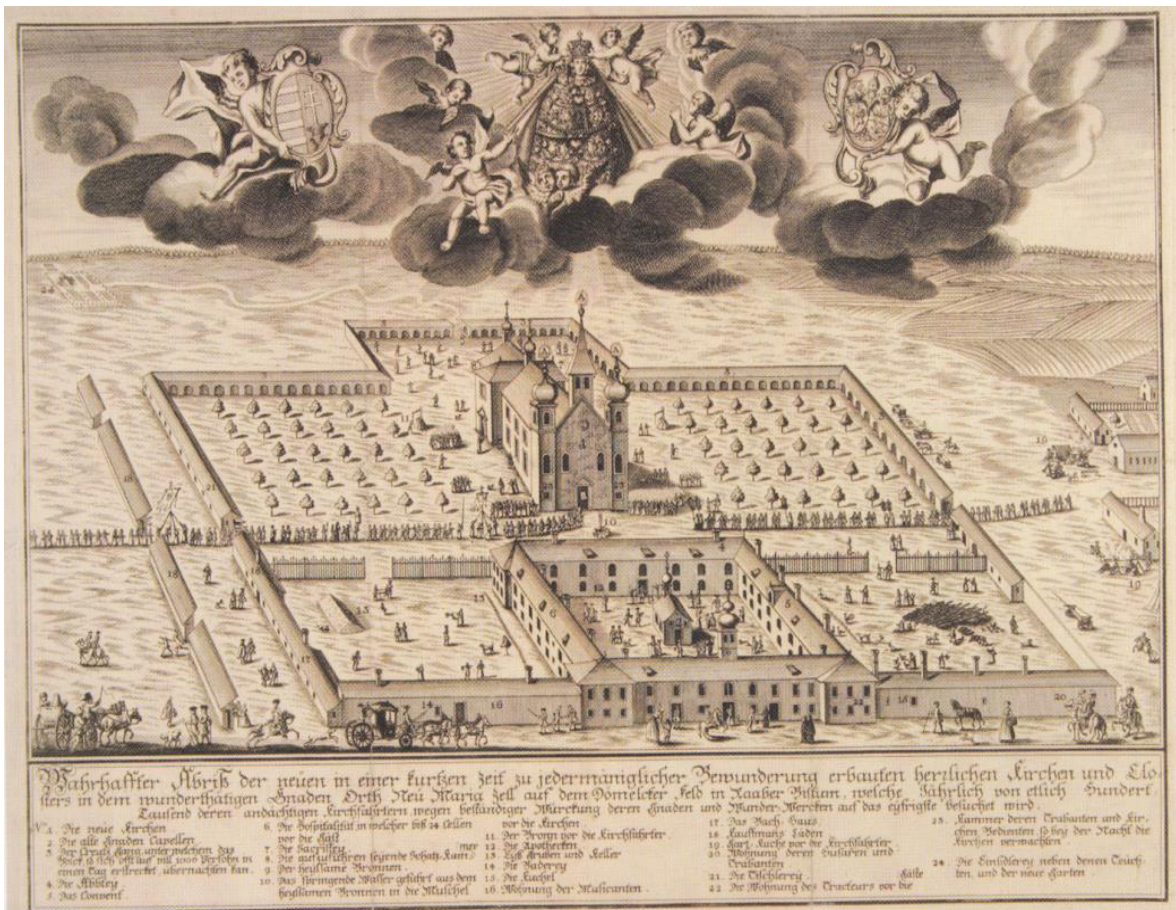
Koptik apát az építkezés és 15 gyóntató pap, valamint a zarándokok ellátása miatt állandó pénziánnyal küzdött, 3000 forint adósságot halmozott fel, ráadásul a bencés rendtől sem várhatott segítséget. Végül ismét az Erdődyekre támaszkodhatott, akik átadták a középkorban már amúgy is bírt sági plébániát, Eszterházy Terézia pedig 1000 forintjával támogatta a templom tetőzetét.⁴³⁰ A templomépítést összesen 1000 forinttal támogatta a szomszédos földbirtokos, gróf Erdődy György kamarai elnök és neje.⁴³¹ A megkezdett építkezéstről konkrét tervrajzok nem maradtak ránk, egyedül Thomas Bohacz 1752. márciusi látogatásakor készült rézmetszete datálható erre az időre (35. kép). A kép feltehetően Koptik koncepcióját ábrázolta, az ő hagyatékában maradt fenn, bár ő maga akkor már nem tartózkodott Dömölkön. A kiépülő apátsági kegyhelynek rendelkeznie kellett a korabeli osztrák társaihoz hasonlóan minden fontos vallási, kereskedelmi, idegenforgalmi és vendéglátó funkcióval (kegytárgyboltok, sütőház, konyha, remetesség, asztalosműhely, pince, fürdő, ispotály, huszárok és az őrség, illetve a zenészek lakhelyei).

⁴²⁸ Hoósne 2015, 28.

⁴²⁹ Szakács 2021, 178.

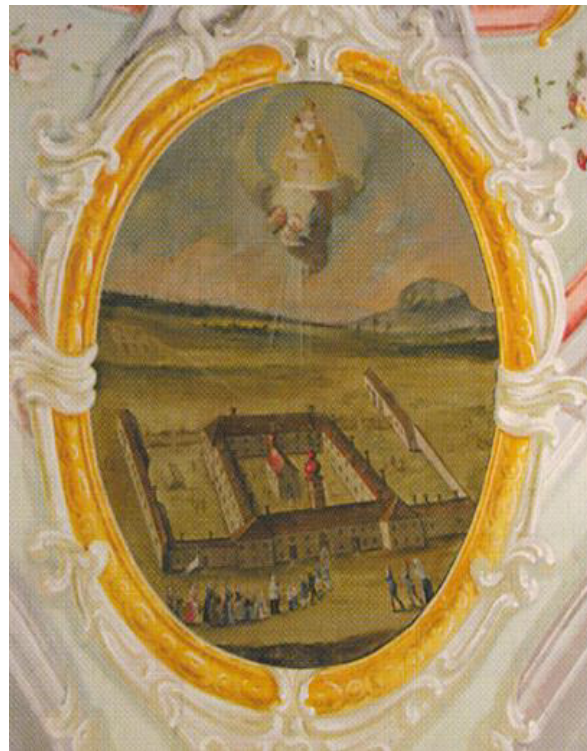
⁴³⁰ Soós–Soósne 2012, 52.

⁴³¹ Nemes 1948, 20.

35. kép: A kegyhely (idealizált) látképe Thomas Bohacz rézmetszében. (1752) (Kelényi 2004, 255.)

Észerint a mariazelli minta alapján felépült három tornyú templom előtti eredeti kápolnát négyzet alakú kétszintes rendház vette körül. A belsőudvaros épület északi részén 24 szobás kórházat tervezett, differenciálva a jómódú és szegénysorsú zarándokokat. Nyugati és déli szárnyába lakásokat, míg keleti felébe gyógyszertárat álmodott. A zarándokvárost övező udvarokat hosszú árkádsoros épületek övezték, amik a búcsúsok pihenését szolgálták.⁴³² Ezen ábrázolás több, a kegyhely népszerűsítését szolgáló szentképen is felismerhető, illetve a tárház freskóin is visszaköszön (36. kép).⁴³³

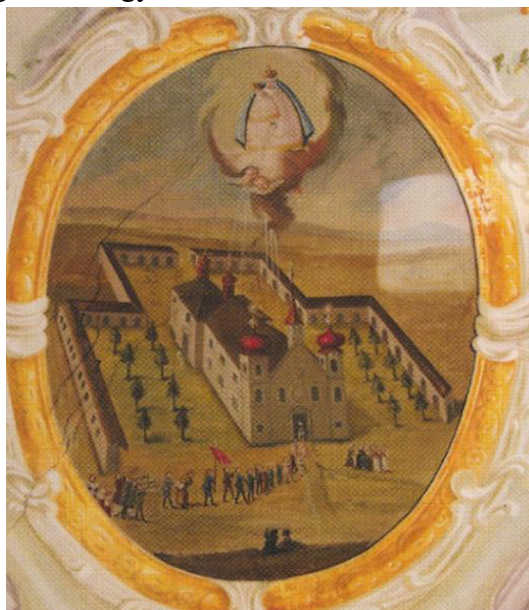
36. kép: Az ideiglenes új rendház, udvarán a kegykápolna. (Kelényi 2004, 256.)

⁴³² Kelényi 2004, 255.

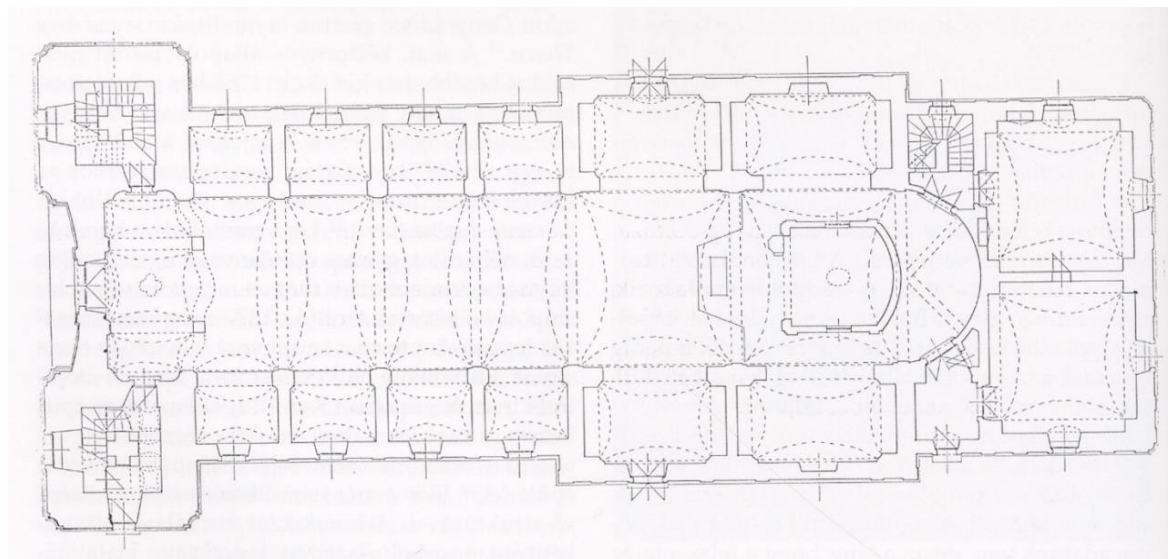
⁴³³ Uo. 256.

Nem tudni, hogy a 18. század közepén ténylegesen az épületek mekkora hányada állt, feltehetően csak egy ideáltervet jelenített meg. A tervekből valószínűleg az ideiglenes fa klostrom épülhetett meg a kápolna körül. Viszont a templom akkori tömegét és a mai formáját összevetve aránylag hiteles ábrázolásnak tekinthetjük.

A kegytemplomot kezdetben egytornyúra és egyhajósra tervezték, de már az építkezés első szakaszában kiderült, hogy nagyobbat kell építeni a rengeteg zarándok miatt. Így „Nagy-Mariazell” mintájára két oldalra egy-egy tornyot és két oldalhajót építettek, melyek 6-6 részből állnak.⁴³⁴ A kegyhely kiszolgálására egyre több szerzetes érkezett az ő együttes misézésüket tette lehetővé a templom oldalhajóiban emelt tizenegy mellékoltár.⁴³⁵ A főhajót hét szakaszra tagolták, amit csehsüveg-boltozattal fedtek. Ez a fajta alaprajzi elrendezés kuriózumnak számít a korabeli hazai templomok között.⁴³⁶ Az oldalsó tornyokat, amelyek eredendően magasabbak voltak a jelenleginél, de 1764-ben statikai okok miatt vissza kellett bontani. A rézmetszeten és tárház freskóin ábrázolt középső torony (37. kép) ma már szintén nem látható, mert szerkezeti okok miatt azt is elbontották.

37. kép: A még három tornyú templom (Kelényi 2004, 257.)

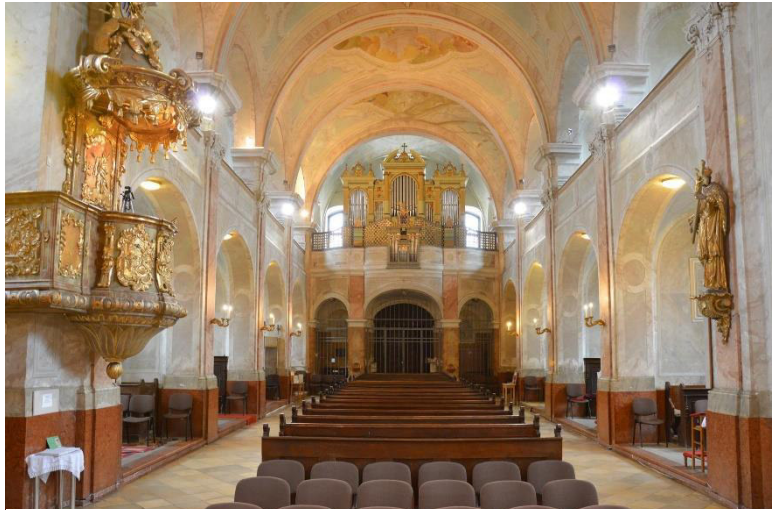
38. kép: A kegytemplom alaprajza (Kelényi 2004, 258.)

⁴³⁴ Kelemen–Nemes 2014, 119.

⁴³⁵ Ma is látható eredeti oltárképei közül: Nepomuki Szent Jánost 1767-ben Dorfmeister István, míg Mária tanítását és Szent Imre alakját 1778-ban Schaller István festette meg. Diós–Viczián 1996, 205.

⁴³⁶ Kelényi 2004, 259.

A homlokzat mostani állapotát az 1770-es évek végére nyerte el. A templom tornyainak magassága 45 méter, fészülettel együtt 50. Hossza ötven, míg szélessége tizenegy méter. (38. kép). Legszelebb a latin kereszt két merőleges száránál, itt 22 méter (39. kép). A kor szokásának megfelelően ezt a

40. kép: Kegyetemplom főhajó <https://www.martinus.hu/nev-es-cimtar/plebaniak/19/celldomolk-nagyboldogasszony-plebania> (utolsó letöltés: 2024. 04. 21.)

templomot is keletelték.⁴³⁷ A fő és kereszthajók találkozásánál alakították ki a csodatévő szobor „lakhelyéül” szolgáló kegykápolnát (40. kép) eredendően fából, majd kőből, amit 1825-ben és 1859-ben is némileg átalakítottak. A kápolna kosáríves bejárata feletti timpanonon helyezték el az Erdődy és Eszterházy család címerét, akik – mint láttuk – jelentős összeggel támogatták a születendő kegyhelyet.⁴³⁸ Boltívének tetejére később kis kupolás kápolnát, úgynevezett tholoszt építettek melyet az új oltárral együtt 1859. szeptember 11-én szentelték fel.⁴³⁹ A timpanon csúcsán álló

39. kép: A kegykápolna ma. <https://www.martinus.hu/nev-es-cimtar/plebaniak/19/celldomolk-nagyboldogasszony-plebania> (utolsó letöltés: 2024. 04. 21.)

angyal tartja az ég felé a templom jelképéül szolgáló Mária monogramot, míg kétoldalt arannyal futtatott angyalok térdelve kürtöt fújnak. A kápolnát az ausztriai minta alapján ezüstözött rács zárta egészen a közelmúltig. A kegyiszobor a kor barokk szokását máig tartva öltöztetős, első aranyból szőtt csodálatos ékkövekkel elkészített ruháját herceg Eszterházy Terézia adta neki, azzal a koronapárral, ami a kis Jézus és a Szűzanya fejét ékesíti. A kápolna előtt szintén mariazeili mintára a két főangyal szobrát helyezték el, kezükben díszes

⁴³⁷ Nemes 1948, 39.

⁴³⁸ Uo. 43.

⁴³⁹ Kelényi 2004, 260.

füstölővel. A Szűzanya szobor alatt egy egyedi, magasított tabernákulum helyezkedik el (41. kép). Alsó részében találhatóak az áldoztatáshoz használt cibóriumok, melyet egy kelyhet mintázó domborműves ajtó rejt. A felső, magasított rész három egyenlő részre oszlik, mely körbeforgatható. Az előlapin a korpusz látható, a második és a harmadik fülkében egy-egy ékkövekkel díszített monstrancia található, mindkettő ötvösremekmű. Kétoldalt aranyozott angyalok fordulnak a tabernákulum felé.⁴⁴⁰ Kétoldalt a fali tározókban a Szűzanyának hozott arany és ezüst kezek, lábak, szemek, medálok, gyűrűk láthatók.⁴⁴¹ Ilyen votív tárgyakból a tárházban még rengeteg szép példány található. A templom keleti végében található a sekrestye, melynek bútorzata 1865-ben készült. Belőle nyílik a korábban gyóntató szobának,⁴⁴² ma pedig télikápolnának használt terem.

41. kép: A kegykápolna ma. <https://www.martinus.hu/nev-es-cimtar/plebaniak/19/cellodomolk-nagyboldogasszony-plebania> (utolsó letöltés: 2024. 04. 21.)

⁴⁴⁰ Nemes 1948, 44.

⁴⁴¹ Uo. 44.

⁴⁴² Uo. 49.

3. A barokk monostorépület

Első információinkat az 1758–1759. évi számadásokban találjuk, melyben az építkezéshez szükséges kő kibányászására és helybeszállítására fizetett kiadásokat összegzik.⁴⁴³ Az alapkövet 1760. március 14-én Vajda Sámuel apátsági kormányzó (1757–1760) tette le, a munkálatokat utóda, Mákóczy Imre jószágkormányzó (1760–1766) folytatta. Az épület külsőleg három év alatt elkészült, de egyes belső munkálatok 1770-ig elhúzódtak. 1763-ban még csak négy földszinti és ugyanennyi emeleti cella volt lakható állapotba az északi oldaltól a kapuig húzódó részben.⁴⁴⁴ Az épület keleti oldala hangsúlyos lizénákkal tagolt homlokzattal készült. Ezen az oldalán öt lépcsőfok vezet a kökeretezésű rizalitos és szobrokkal díszített főbejárati kapuhoz, ami fölé 1763. október 5-én ünnepi keretek között egy 56 kg-os aranyozott kettős keresztet helyeztek fel.⁴⁴⁵ A rendház főkapuja fölötti szoborfülkében látható a kiscelli kegyhely és a dömölki apátság pártfogójának, a Mennyecke felvett Szűzanya kőszobra, melyet 1764. június 30-án ünnepi harang- és harsonaszó kíséretében helyeztek fel. Az embermagasságú szobor a világhírű spanyol piktor, Murillo Assumpta festménye nyomán készült.⁴⁴⁶ 1764-ben már ide költözhetett az apátság és a

plébánia minden funkciója Pördömölkről.⁴⁴⁷ Az 1774-ben készült tárházi freskó negyedik képe a tervezett kétszintes ideát örökítette meg (42. kép), ami a koptiki tervekkel szemben kissé délre valósult meg, valószínűleg azért, hogy a templom előtt legyen elegendő tér a zarándokok számára. Eredetileg négyszög alakúra és végig emeletesre tervezték, viszont a források csökkenése miatt végül a nyugati szárny egy része és az egész északi oldal földszintes maradt, amibe gazdasági funkciójú helységek (magtár, boltok...) kerültek. A korabeli terveket

42. kép: A rendház tervezett képe. (Kelényi 2004, 257.)

⁴⁴³ Kelemen–Nemes 2014. 119.

⁴⁴⁴ Uo. 119.

⁴⁴⁵ Kelényi 2004, 262.

⁴⁴⁶ Hoósne 2015, 40.

⁴⁴⁷ Borovszky 1989, 54.

bizonyosan ismerő művész már említett templomi freskóján felfigyelhetünk a monostor nyugati szárnyának földszintjén lévő öt félköríves árkádívre, melyből a középsőt szánhatták a szekérrel is átjárható főkapunak.⁴⁴⁸ Az árkádívekből végül csak a déli első épült meg, amit az építkezés félbemaradása miatt be is falaztak. Ezt a 2014-ben végzett műemléki falkutatás bizonyította is (43. kép).⁴⁴⁹ Az épületről 1787-ben is mint még befejezetlen torzóról írtak a kortársak, ami azóta sem készült el és ma is csak U-alakját látjuk. Az épület déli timpanonján lévő napóra az 1700-as évek végétől mutatja a téli és nyári időszámítás szerinti aktuális időt.

Szintén a felosztatás előtt készülhettek el az apát emeleti előszobájában, szalonjában és a földszinti kápolnában lévő falképek.⁴⁵⁰ A felosztatási jegyzőkönyv és a műemléki feltárás nyomán 2014-ben sikerült rekonstruálni és a rendház alaprajzán feltüntetni az egyes helységeket és berendezésüket (lásd 44–45. kép).⁴⁵¹

43. kép: A félbemaradt árkádsor megtalált befalazott boltíve. (Kelemen–Nemes 2014, 144.)

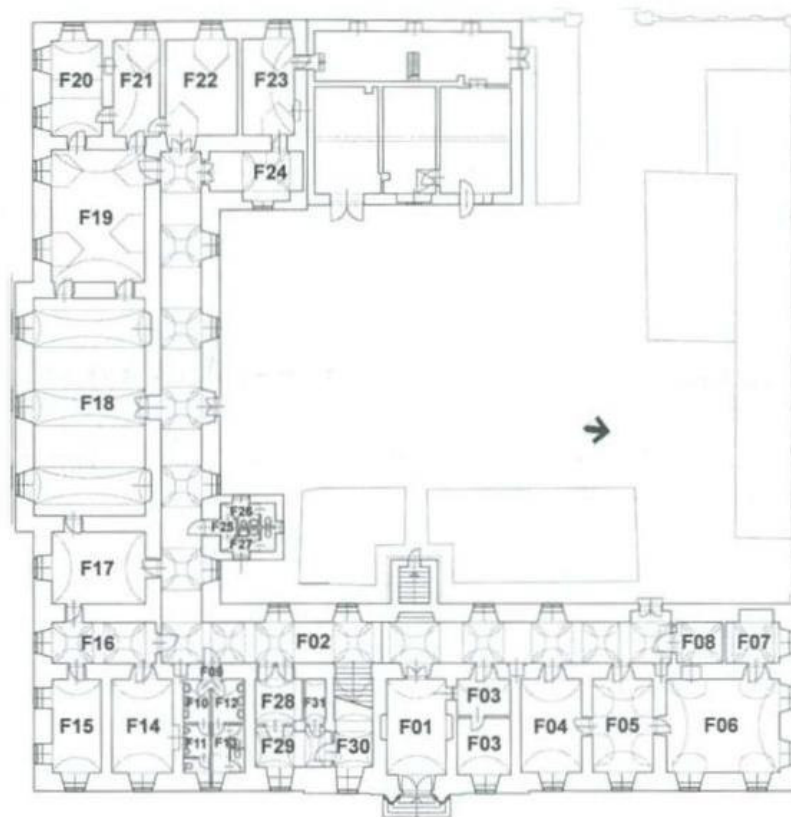
⁴⁴⁸ Kelemen–Nemes 2014, 120.

⁴⁴⁹ Uo. 144.

⁴⁵⁰ Uo. 120.

⁴⁵¹ Ez időben a földszinten hét kályhás szoba és három anélküli helyiség, illetve egy konyha éléskamrával és árnyékszékek voltak, míg a déli oldalon a nagyméretű refektórium kapott helyet. A keleti szárny alatt tágas, dongaboltozatos pince húzódott. Az emeleten a házikápolna, tizenegy kályhás és hat kályha nélküli szoba, továbbá egy kis kamra és az illemhelyek helyezkedtek el. Kelemen–Nemes 2014, 123.

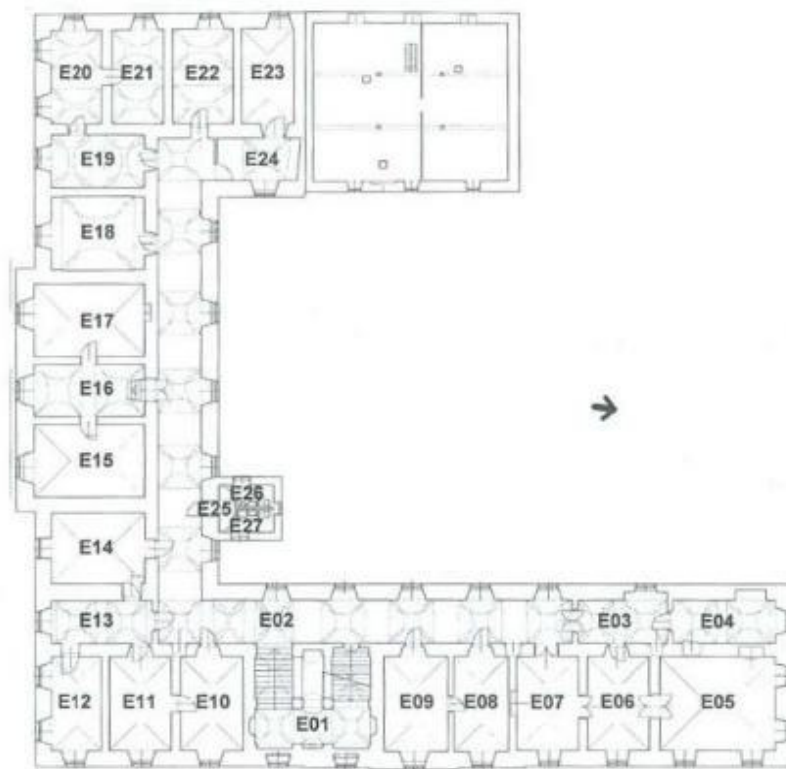
3.1. A rendház földszinti és emeleti rajza a különböző korokban (1787;1909;1934;1938) beazonosított helyiségekkel.

9. kép: Földszinti alaprajz, helyiség számozással. Készült a Látkei Építésziroda Kft. felmérési és átalakítási rajza alapján

mn	konyha	1787	1909	1934	1938
F01		előcsarnok	előcsarnok	előcsarnok	előcsarnok
F02		folyosó	folyosó	folyosó	folyosó
F03	1	szereztes	lnas	?	portás
F04	1	szereztes	szoba/külső	11. szoba	13. szoba kormányzó
F05	1	szereztes	szoba/belső	12. szoba	12. szoba vendég
F06	?	kápolna	kormányzó/nagyszoba		
F07		még a folyosó része	kormányzó/elsőszoba	ptébánia	ptébánia
F08		még a folyosó része			
F09-11	1	szereztes	wendég	10. szoba	14. szoba vendég
F14	1	szereztes	szoba/külső	13. szoba	15. szoba
F15			szoba/belső		
F16		még a folyosó része	elsőszoba		
F17		árvékszek?	WC	F. m. és k. harca a kertbe	fürdő
F18	2	refektórium	ebédlő	ebédlő	ebédlő
F19		konyha	konyha	konyha	konyha
F20		konyhaasszony	szolgálok	konyhalányok	konyhalányok
F21		élekkamra	szobáasszony	szobáasszony	szobáasszony
F22	1	szereztes	élekkamra	élekkamra	élekkamra
F23	1	szereztes			
F24		még a folyosó része	küldő	mosókonyha	mosókonyha
F25-27		még nem épült meg	még nem épült meg	WC (1911-19)	WC
F28-31		lépcső alatti tárló	lépcső alatti tárló	lépcső alatti tárló	lépcső alatti tárló

44. kép: A rendház földszinti alaprajza különböző korokban (1787;1909;1934;1938) beazonosított helyiségekkel. (Kelemen-Nemes 2014, 180.)

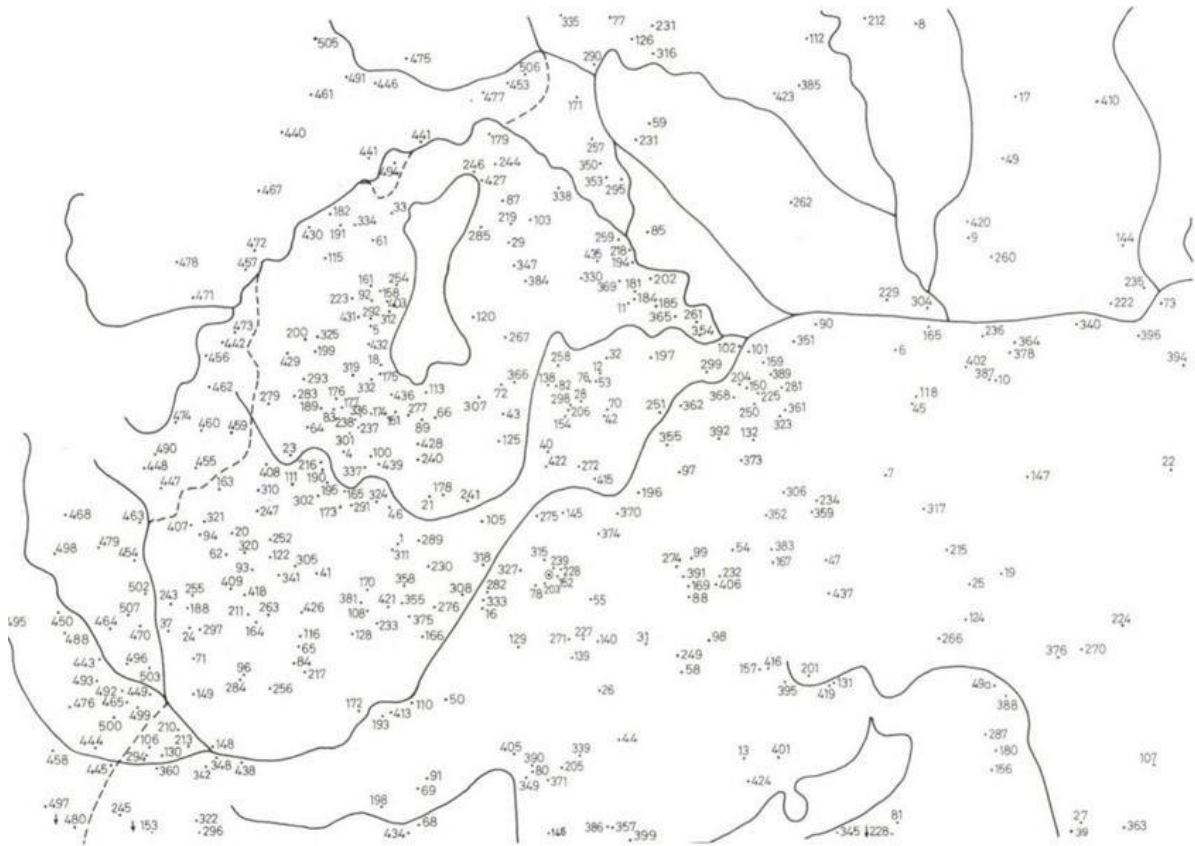
10. kép. Emeleti alaprajz, helyiség számozással. Készült a Litkei Építésziroda Kft. felmérési és átalakítási rajza alapján

ma	kályha	1787	1909	1934	1938
E01		lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház
E02		folyosó	folyosó	folyosó	folyosó
E03		még a folyosó része	apáti előszoba	apáti lakosztály	apáti lakosztály
E04		apát kamrája	apát huzárja		
E05	1		apát szalonja		
E06	1	apát szobái	apát középső szobája		
E07			apát hálója		
E08	1	vendégszoba 1	díszes vendégszoba 1	2. sz. szoba/1	2. sz. szoba
E09	1	vendégszoba 2	díszes vendégszoba 2	2. sz. szoba/2	3. sz. szoba
E10	1	vendégszoba 3	szoba	3. sz. szoba	4. sz. szoba
E11	1	vendégszoba 4	prelátúra/külső	4. sz. szoba	5. sz. szoba
E12		vendégszoba 5	prelátúra/belső		
E13		még a folyosó része	prelátúra/előszoba		
E14		ágyékszék	WC	5. sz. szoba	6. sz. szoba
E15	1	könyvtár	könyvtár	könyvtár	könyvtár
E16		vendégszoba 6	könyvtár előszobája	könyvtár előszobája	könyvtár előszobája
E17	1	vendégszoba 7	kápolna	kápolna	kápolna
E18	1	vendégszoba 8	szoba	6. sz. szoba	7. sz. szoba
E19		vendégszoba 9	perjel/külső	7. sz. szoba	8. sz. szoba
E20		vendégszoba 10	perjel/belső		
E21		vendégszoba 11	alperjel/belső	8. sz. szoba	9. sz. szoba [perjel]
E22	1	vendégszoba 12	alperjel/külső		
E23	1	vendégszoba 13	még a folyosó része	9. sz. szoba	10. sz. szoba/vendég
E24		még a folyosó része	még a folyosó része	még a folyosó része	még a folyosó része
E25-27		még nem épült meg	még nem épült meg	WC (1911-től)	WC

45. kép: A rendház emeleti alaprajza különböző korokban (1787; 1909; 1934; 1938) beazonosított helyiségekkel. (Kelemen-Nemes 2014, 181.)

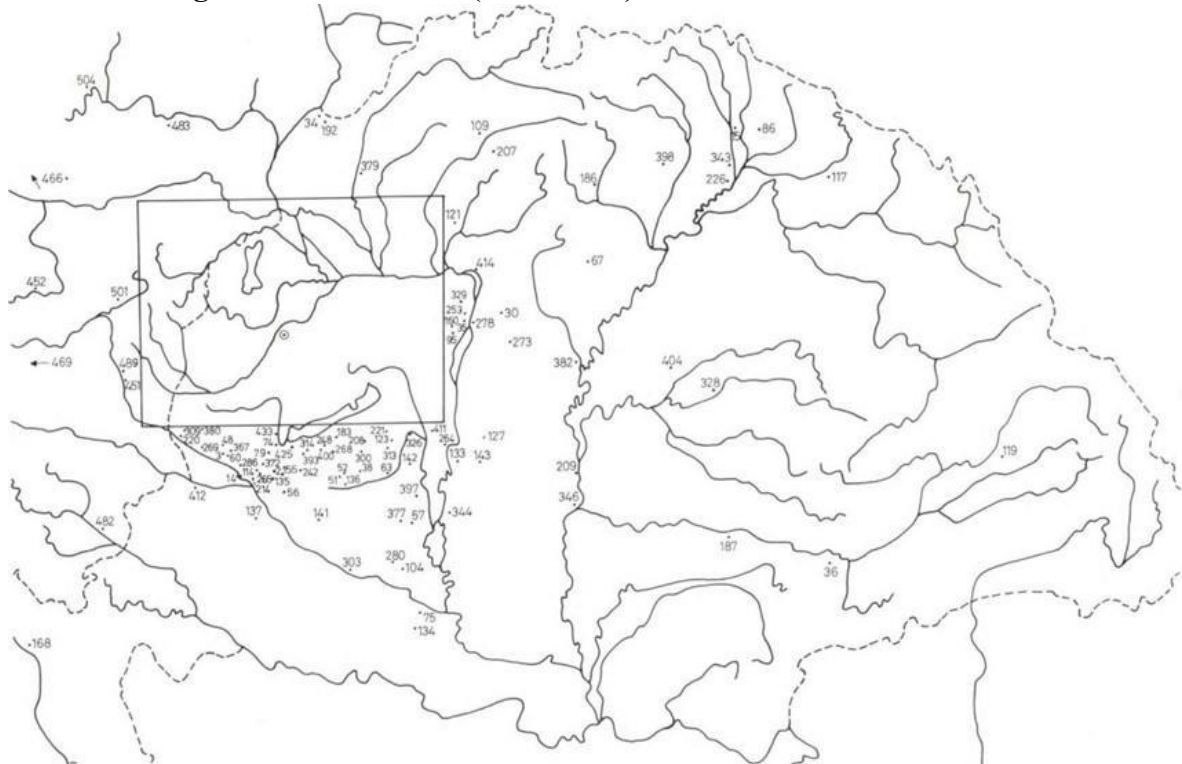
4. Búcsújárás

4.1. Kiscell vonzáskörzetének dunántúli magterülete (1744–1773)

A települések neveiért lásd: Függelék, 4.3. sz. (Tüskés 1993, 348.)

4.2. Kiscell tágabb vonzáskörzete (1744–1773)

A települések neveiért lásd: Függelék, 4.3. sz. (Tüskés 1993, 349.)

4.4. A kiscelli zarándokok társadalmi rétegződésének és földrajzi megoszlása.

Rendkívül izgalmas képet ad a kiscelli zarándokok társadalmi rétegződésének és földrajzi megoszlásának időbeli változásának vizsgálata. Tüskés Gábor kutatásai alapján megállapíthatjuk, hogy az állatokkal kapcsolatos fohászok alapján jelentős volt a parasztság jelenléte, mely a hívek közel 50%-át adta. Feltűnően nagy számban képviseltették magukat viszont különböző iparosok, akik a zarándokok 28%-át tették ki. Több mint 50 különböző mesterséget sikerült azonosítani a plébániai jegyzőkönyvek és az fohászok, imameghallgatások alapján.⁴⁵³ Először a jobbágyok érkeztek tömegével, de 1860 után hirtelen csökkenni kezdett az arányuk, mivel a korábban csekély számú iparos zarándokok aránya 1752–1760 között a korábbi évtized négyszeresére növekedett.⁴⁵⁴ A kézművesek és iparosok döntően az Észak-Dunántúlról jöttek (*Lásd Függelék, 4.4.1.*), míg a tehetősebb nemes és egyházi személyek az ország más pontjaiból is érkeztek (*Lásd Függelék, 4.4.2.*).⁴⁵⁵

A nemek arányát tekintve közel kiegyenlített viszonyokkal találkozunk (férfi: 33%, nő: 30%, fiú: 18%, lány: 14%, kisgyerekek: 1%, nem értékelhető adat: 4%). A férfi zarándokok átlag életkora 35,3 év, míg a nőké 34,6 év volt (*46. kép*).⁴⁵⁶ A 18. század vége felé a földműves és pásztornépek aránya ismét növekedni kezdett, míg az egyháziak, nemesek és katonák aránya lassú csökkenésbe váltott át. A hivatalnokok és polgárok száma először növekedett, majd csökkenő tendenciát mutatott.⁴⁵⁷

Korcsoport (év)	1744–51				
	Férfi	Nő	Fiú	Lány	Gyerekek
0–4			25,39	4,76	3,17
5–10			17,46	14,28	
11–18	1,58	1,58	9,52	6,34	
19–40	9,52	3,17			
41–	1,58	1,58			

Korcsoport (év)	1752–60				
	Férfi	Nő	Fiú	Lány	Gyerekek
0–4			20,51	12,39	
5–10			11,96	12,39	
11–18		0,85	9,40	11,11	
19–40	5,98	4,27	1,70	4,27	
41–	2,99	2,13			

Korcsoport (év)	1761–70				
	Férfi	Nő	Fiú	Lány	Gyerekek
0–4			12,42	9,93	
5–10			8,69	11,18	
11–18		1,86	8,07	5,59	
19–40	13,04	9,31	1,86	1,86	
41–	7,45	8,69			

Nem	1744–51	1752–60	1761–70	1771–73
Férfi	30,37	37,10	36,24	37,50
Nő	33,00	32,94	37,87	
Fiú	6,14	6,73	7,74	7,33
Lány	8,31	7,73	8,00	7,25

Korcsoport (év)	1771–73				
	Férfi	Nő	Fiú	Lány	Gyerekek
0–4			15,38	7,69	
5–10			7,69	26,92	
11–18			11,53	11,53	
19–40	11,53	3,84			
41–	3,84				

46. kép: A nemenkénti átlagéletkor időbeli alakulása Kiscellnél (évben) (Tüskés 1993, 285–285.)

⁴⁵³ Soós–Soósné 2012, 67.

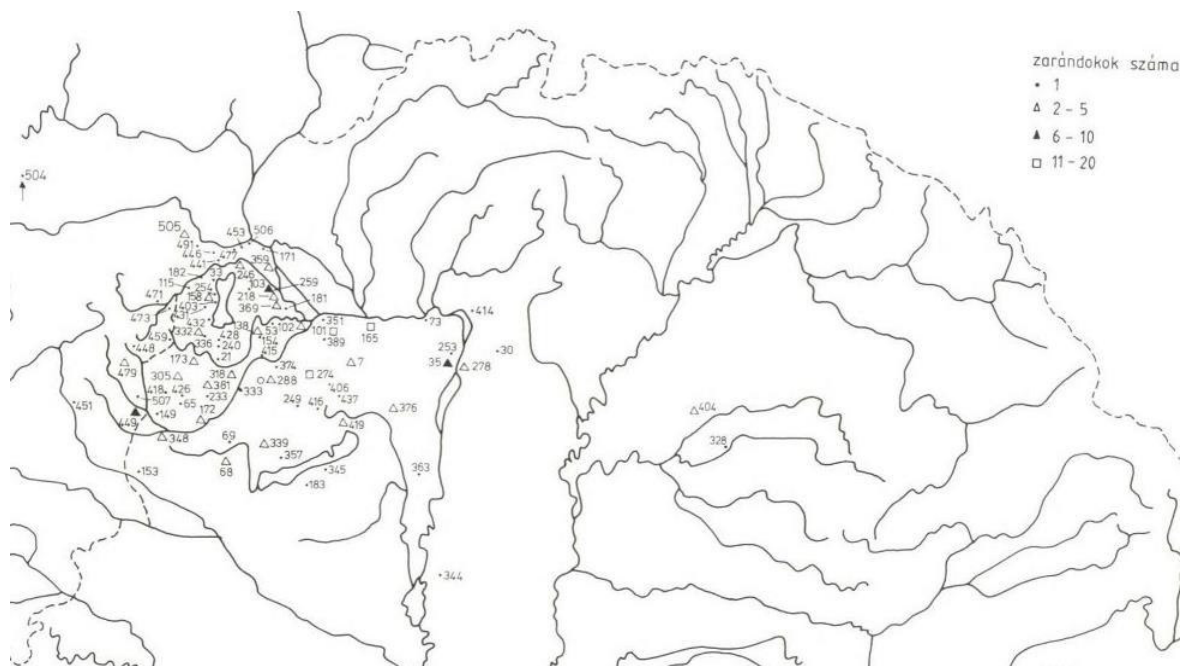
⁴⁵⁴ Tüskés–Knapp 2004, 244.

⁴⁵⁵ Tüskés 1993, 374–375.

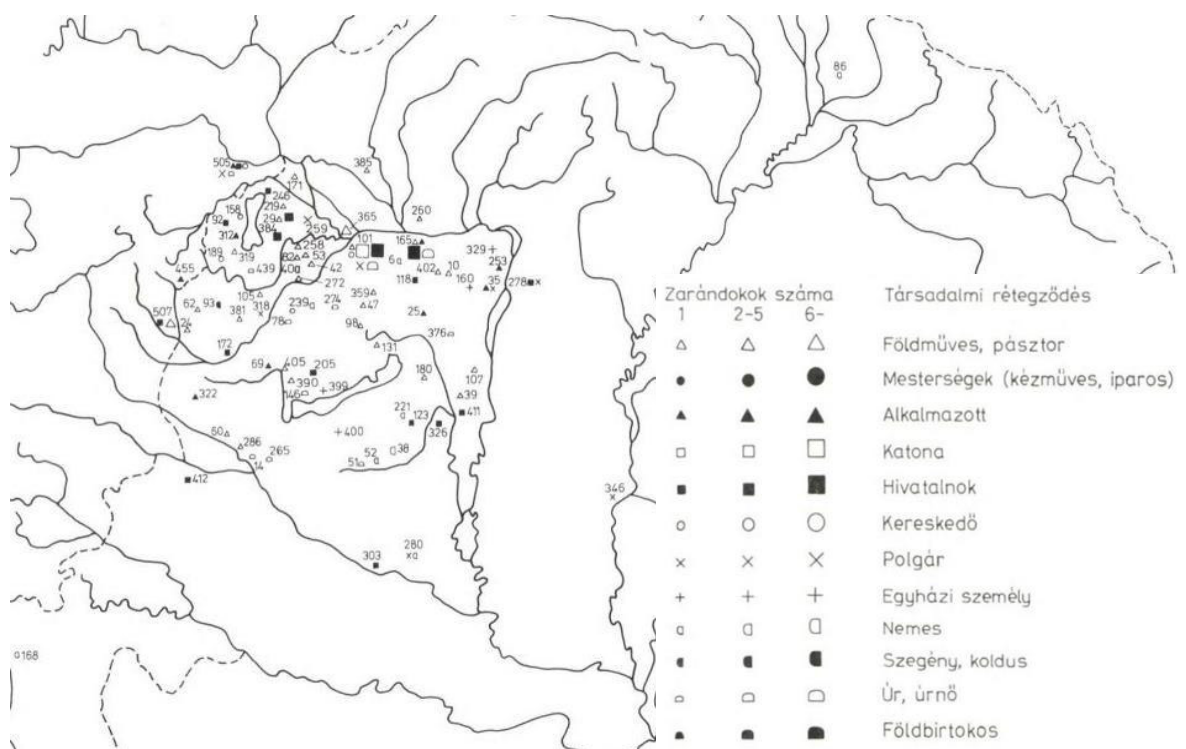
⁴⁵⁶ Uo. 283.

⁴⁵⁷ Tüskés–Knapp 2004, 244.

4.4.1. Mesterember (kézműves, iparos) réteg (Tüskés 1993, 374.):

4.4.2. Mesterember réteg kivételével (Tüskés 1993, 375.):

5. A búcsúsok hálaajándékai

A nemesasszonyok általában hálájuk jeleként a kegyszoborra feltehető különböző drága ruhákat, ékszereket, fehér és igaz gyöngyből készült aranyozott és ezüst nyakékeket adományoztak, melyekről Pacher Donát részletesen, nevekkel és pontos dátumokkal be is számol.⁴⁵⁸ Ezek egy része a mai napig megtekinthető. Gyakori volt még különböző liturgikus eszközök és ruhák, oltárterítők, gyertyatartók, de kisebb-nagyobb pénzüsszegek végrendeleti adományozása is. Dömölkön különösen jellemző volt a koldusoknak adandó alamizna, amiért rózsafüzérimádságot kértek, illetve ajándékok mellett sokszor különböző jó cselekedetek, fogadalmak megtartására tettek ígéretet.⁴⁵⁹ A processziókban a kápolnához járuló búcsúsok, térden csúszták körbe a kegykápolnát és az oltár elé hajították ajándékaikat (47. kép). Az előbbi hagyománya egészen a közelmúltig fennmaradt. Voltak, akik festett képeken vagy hímezett vásznakon ábrázolták a betegségüket, válságos helyzetből való megmenekülésüket vagy az őket ért kegyelmeket. A hozott ajándékok 31% ilyen kép volt, ami országos összehasonlításban is kiemelkedő. A nagy igény miatt a 18. században bizonyítottan két festő (Wilfing Kristóf, Biedermann Miklós) háza is a kegytemplom környékén állt, akik a búcsúsok számára készítettek különböző fogadalmi képeket.⁴⁶⁰

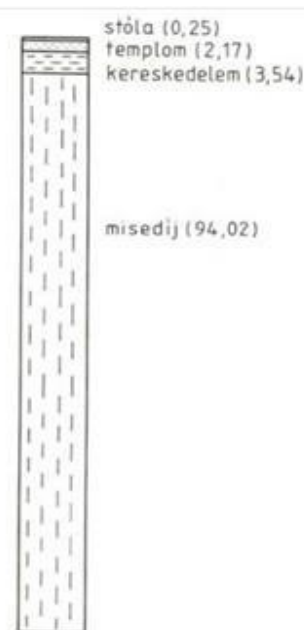
47. kép: Fogadalmi ajándékok (18–20. század) Kegytemplom-kincstár. (saját fotó)

⁴⁵⁸ Pacher 1912, 293.

⁴⁵⁹ Soós–Soósné 2012, 74.

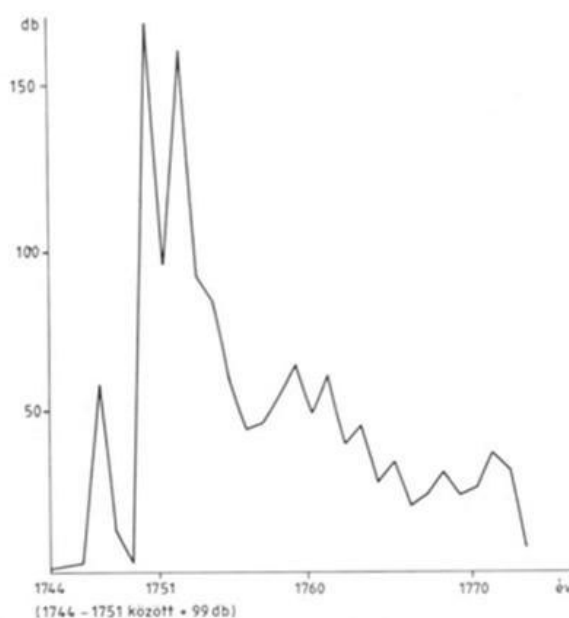
⁴⁶⁰ Uo. 69.

Különösen is fájó és pótolhatatlan veszteség, hogy ezen festmények szinte teljes gyűjteménye az 1780-as és 1950-es években megsemmisült. A kevés kivételt adó, 17–18. századból származó hátatárgyakat és képeket, melyek az imameghallgatásokról tanúskodnak, ma a templom kincstárban őrzik (51. kép). Például a Visen lakó Horváth János fiát 1759-ben a Szűzanya szerencsésen kimentette Gyümölcsoltó Boldogasszony Fogantatása napján a vízből. Egy 1817-ben festett képen a krumbachi Böhm Jánost látni feleségével, amint „Kis-Mária-Czellbe” utazva Sárvárnál a Rábába estek, de háromnegyed óra küzdelem után a Kiscelli Szűzanya közbenjárását kérve kimenekültek és még betegségükből is meggyógyultak (11. kép).⁴⁶¹

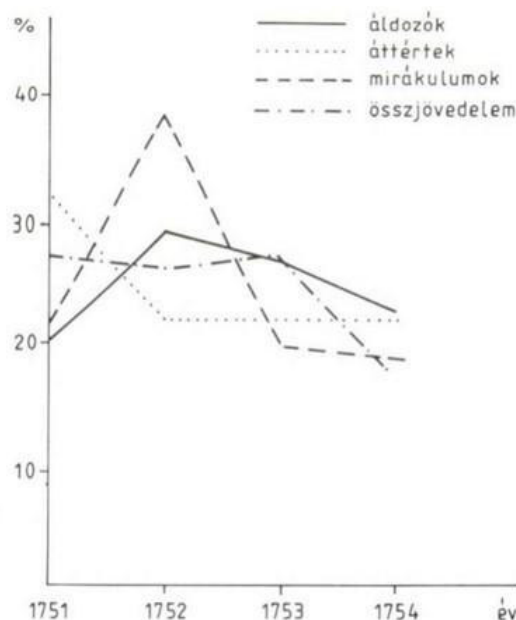

48. kép: A dömölki összbevétel megoszlása a bevételtípusok szerint 1751–1754 között (százalékban). (Tüskés 1993, 318.)

A Koptik távozása utáni évtizedekben lassan a zarándokok, az áldozók és a csodás események száma is alábbhagyni kezdett (49. kép), ami magával hozta a kegyhely bevételeinek csökkenését is (50. kép). Ezek megoszlásáról szintén Tüskés Gábor kutatásai nyomán alapos képet kaphatunk, aki a Hiblár kormányzó által feljegyzett éves plébániai bevételek eloszlásáról részletes kimutatásokat készített (48. kép).⁴⁶²

50. kép: A dömölki zarándoklatok intenzitásának időbeli alakulása a mirákulumfeljegyzések tükrében 1744–1773 között. (Tüskés 1993, 317.)

49. kép: A dömölki összbevétel, az áldozók, mirákulumok és áttértek arányának alakulása 1751–1754 között (százalékban). (Tüskés 1993, 319.)

⁴⁶¹ Nagy 1996, 9.

⁴⁶² Tüskés 1993, 318.

51. kép: Fogadalmi képek (18–19. század) Kegyetemplom-kincstár: (saját fotó)

6. Oklevélben említett dömölki apátok:

Jakab (1252), Miklós (1315), János (1321), György (1334–1338), Mór (1338), Miklós (1339–48), Tamás (1351), András (1357), Sebestény (1409–1410), Miklós (1339–48), János (1457–1459), Lőrincz (1488), Bálint (1538) Ludbregi Péter (1556)

7. A dömölki apátság temetői kriptájában nyugvó tagjai:

Dr. Wekerle Gotfried apát: 1788–1836. Dr. Gácsér Leo apát: 1787–1856. Pethő Demjén apát: 1805–1873. Jahn Mainrad apát 1813–1874. Kollár Amand: 1802–1878. Intai Vazul: 1806–1884. Penner Román: 1812–1884. Wendler László: 1858–1885. Witzmann Gyula: 1820–1890. Tavasy Móricz: 1812–1893. Hunfalvi Bónis: 1846–1896. Dr. Hollósy Jusztinián apát: 1819–1900. Serédi Marczell: 1867–1902. Labach Berthold: 1846–1905. Vincze Paulin: 1814–1906. Gulyás Elek: 1831–1906. Szentimrei Márton: 1843–1909. Wagner Lőrincz apát: 1841–1910. Pető Menyhért: 1851–1910. Jagicza Lajos: 1833–1911. Rácz Endre: 1843–1914. Horváth Mátyás: 1848–1915. Bálint Venánt: 1854–1915. Hollósi Ruppert apát: 1845–1918. Ruzsicska Aurél: 1871–1919. Récsei Farkas: 1860–1922. Lingl Valerián: 1846–1922. Lendvai Hugó: 1863–1922. Luncz Alajos: 1848–1928. Kemény Fülöp: 1862–1929. Mórocz Emilián: 1861–1930. Schurmann Szörény: 1846–1932. Tomasits Odó: 1851–1933. Perényi Otmar: 1864–1940. Dr. Boros Alán 1873–1943.

52. kép: Bencés kriptá és kápolna a temetőben. (saját fotó)

8. Jelentősebb dömölki apátok és rendtagok:

8.1. Lancsics Bonifác jószágkormányzó (1725–1732)

Lancsics 1674-ben született Szombathelyen ősi magyar családban. Tanulmányait Grazban, Nagyszombaton és Pannonhalmán végezte, majd 1693-ban belépett a bencés rend kötelékébe, ahol hitszónokként, novíciusmesterként, gazdasági tisztségviselőként, majd főmonostori perjelként is tevékenykedett. 1710. október 3-án szentelték pappá.⁴⁶³ Lancsics áldásos tevékenységét mindössze 12 évig kamatoztathatta Dömölkön, mivel hirtelen betegség áldozata lett és bár rendtársai mindent megtettek érte, 1737. április 25-én 63 éves korában megtért Teremtőjéhez. Pacher Donát így emlékezett meg munkásságáról: „Amilyen nagy tisztességben élt, olyan nagy becsületben halt meg [...] Vele szállt sírba az apátság fölébresztőinek legkiválóbbika.”⁴⁶⁴ Testét a mai romtemplom alatt húzódó sírboltban helyezték el. Lancsics Bonifác emlékére a barokk kegytemplom Nepomuki Szent Jánosnak szentelt mellékkápolnájának falára 1999. június 6-án a fiatalon elhunyt Csoma János veszprémi érseki helynök szülei készíttettek márvány emléktáblát, melyen az általa írt *Boldogasszony Anyánk...* című himnusz pár sora olvasható. Emlékét a Honismereti Munkaközösség jóvoltából a pördömölki monostorrom nyugati falán is márványtábla őrzi, melyet 2012. augusztus 15-én, a Nagyboldogasszony-búcsú zárásaként áldott meg Kirner Antal Zoltán plébános.

8.2. Koptik Odó apát (1639–1750)

Koptik Odó 1692-ben Iván néven született polgári családba a csehországi Klattau városában. Egyetemi tanulmányait Salzburgban folytatta, ahol teológiai és bölcsész tudományi doktorátust szerzett. Itt később tanári állást is vállalt, több tudományos munka is kapcsolható személyéhez. Ezután a bencés rend Sankt Lambrecht-i monostorába lépett be 1713-ban, majd 1717-ben Grazban szentelték pappá. Lelkipásztori munkásságát az ausztriai Mariazellben folytatta, ahol a gyóntatás mellett kincstárnokként aktív kutatója lett a Mária-tisztelet történetének. 1736-ban adománygyűjtő útja során magyar földre lépve, Győrben találkozott a kuruc tisztból lett pannonthalmi főapáttal. Sajghó Benedek a hazánkban végül letelepedő Koptikot 1739. március 31-én dömölki apáttá nevezte ki.⁴⁶⁵ Koptik Odó 11 éves Dömölki apátsága alatt fokozatosan kibékíthetetlen konfliktusba került a főapáttal, aki a püspöki engedély nélkül kiadott zarándokirodalom ürügyén panaszával egészen az udvarhoz folyamodott. Bécs ezért a győri püspök és a

⁴⁶³ Németh 2014, 115.

⁴⁶⁴ Pacher 1912, 103.

⁴⁶⁵ Nemes 1948, 9.

Kamara bevonásával vizsgálatot rendelt el Koptik ellen. A folyamatos támadások viszont végül a bencés főapát győzelmével zárultak, így a királynő Odó méltatlannak ítélte viselkedése miatt megrovásban részesítette és eltiltotta az apátot minden Dömölkkel kapcsolatos üggyől. Sajghó Benedek jó kapcsolatainak köszönhetően azt is elérte Mária Teréziánál, hogy 1750. október 13-án a göttweigi monostorba száműzze Koptikot és az apátság anyagi helyzetének tisztázására királyi rendelettel kötelezze. Számadása szerint a templom és a monostor építése közel 30000 forintba került, míg az adósság 14 000 forint körül alakult. Ennek okát a nemvárt költségek és a tőle független dömölki uradalom kezelésében látta, míg a főapát Odót a pénzek egyszerű ellopásával vádolta. Az anyagi és jogi huzavona egészen odáig jutott, hogy a királynő megtiltotta Sajghónak és Koptiknak egymás gyalázását, és kötelezte a főapátot, hogy évi négyszáz forintot fizessen Odó ausztriai tartózkodására. Ő ezt rendre elszabotálta, Koptik pedig továbbra is szegénysége miatt panaszkodott az udvarnak, mivel a pannonhalmi pénzt szerinte a göttweigi apát rakta el.⁴⁶⁶ A csodák, a kiadványok és maga védelmében 1752-ben egy terjedelmes kéziratban foglalta össze a kegyhelyen történeteket, melyet Pannonhalmára is elküldött. A sorozatos háborúskodásnak végül Odó 1755. október 24-én száműzetésben bekövetkezett halála vetett véget.⁴⁶⁷ Hamvait 1994-ben szerették volna Celldömölkön újratemetni, de maradványait hosszú kutatás után sem sikerült beazonosítani, mert idővel azok közös sírba kerültek.⁴⁶⁸ A templomban márványtábla, míg a városközpontban szobor állít neki emléket. A templom északi falára, a Szent Anna oltártól balra, 1995. június 25-én a templomalapító Koptik Odó emlékére a celldömölki születésű Csoma János apostoli protonotárius fekete márványtáblát emeltetett. Rajta a kiscelli kegyhely himnuszának pár sora olvasható, melynek verssorait Székely László írta a 20. század hajnalán, máig énekelt zenéjét pedig Uhlár Gyula celldömölki karnagy-kántortanító szerezte.⁴⁶⁹

*„1. Ó Kiscelli szent Szűz, ó szép
Boldogasszony!
Engedd, hogy jóságod bennünk dalt
fakasszon.
Téged dicsőítünk, Téged áldva áldunk.*

*Téged királynénkká újból kikiáltunk.
Refr.: Ó Kiscelli Szűz Mária,
édesanyánk, pátrónánk.
Oltárodrol kegyes szemmel nézz le ránk.*

⁴⁶⁶ Soós 2012, 62.

⁴⁶⁷ Tüskés–Knapp 2004, 242.

⁴⁶⁸ Soós–Soósné 2012, 62.

⁴⁶⁹ Uo. 164.

2. Kedves kegyhelyedre hoztuk el
szívünket.

Jajjal-bajjal küzdő harcos életünket.
Tekintsd meg sorsunkat, lásd meg baját-
búját.

Változtasd békére, belső háborúját.

Refr.: Ó Kiscelli Szűz Mária...

3. Irgalmaid hatalmát, sokszor
megmutattad.

Az elmerülőknék szent kezed nyújtottad.
Minket mélység szédít, minket örvény
rángat.

Emeld fel a vézből süllyedő hazánkat.

Refr.: Ó Kiscelli Szűz Mária... ”⁴⁷⁰

8.3. Dr. Wekerle Gottfried apát (1832–1836)

8.4. Dr. Gácsér Leo apát (1833–1856)

8.5. Pethő Demjén apát (1865–1873)

8.6. Jahn Mainrád apát (1873–1874)

Dr. Gácsér Leo apát (1833–1856) ; Jahn Mainrád apát (1873–1874)
(Boros 2012, 381.)

8.7. Dr. Hollósy Jusztinián apát (1874–1900)

1818. december 26-án Hollósy Ernő néven született Nagyszombaton. Pozsonyban, Győrben és Pannonhalmán is tanult, majd szépművészetekből és bölcsészetből Pesten doktorált. 1835-ben belépve a bencés rendbe a Jusztinián nevet vette fel, 1843-ban szentelték pappá. Kiemelkedő csillagászati kutatásaiért 1863-ban az MTA levelező tagjának választották. Három évtizednyi tanári és tudományos munka után, 1874-ben lett a dömölki apátság vezetője.⁴⁷¹

Aranymiséjét 1893. október 8-án Kiscellben mondta szeretett hívei körében, akik egy aranymellkeresztet fejezték ki hálájukat. Szintén

Dr. Hollósy Jusztinián apát (1874–1900)
<https://muzeum.osb.hu/hu/hollosy-jusztinian-celldomolki-apat-portreja> (utolsó letöltés: 2024. 04. 14.)

⁴⁷⁰ Uo. 164.

⁴⁷¹ Németh 2014, 76.

ebben az évben tüntette ki Hollósyt Ferenc József király a Vaskorona-rend III. osztályával. 1899-ben dömölki apátságának 25 éves évfordulójára portrét készítettek róla.⁴⁷² Hollósy Kiscell díszpolgáraként, nagy szeretetben és megbecsültségben 1900. január 24-én, 80 évesen hunyt el. Temetését Fehér Ipoly főapát végezte az általa emelt temetői kápolnában hatalmas hívő sereg jelenlétében. A főapát később így számolt be akadémiai emlékbeszédében Hollósyról: „Életének nagy részét, 27 évét, az iskola szolgálatában töltötte el; csoda-e, ha szorosan hozzáforgott leikéhez az oktatás magasztos ügye. Mint tanár szellemi tőkáját áldozta az iskolának; mint apát gyűjtögette megtakarított filléreit, hogy iskolát állíthasson a vallásos nevelésnek. És nemes célját meg is valósította 1891-ben, midőn főleg a saját pénzéből, Kiscell város számára szerzetes nővérek vezetése alatt leányiskolát és kisdédóvót létesített mintaszerű épülettel és berendezéssel. Ez az intézet, mint saját alkotása, képezte élete alkonyán gondoskodásának dédelgetett tárgyát, szívének örömét”⁴⁷³ Hollósy emlékére – némiképp szembe állva a puritán bencés életével – sokáig minden nyár elején pazar majálist rendezett a település az apátság Marcal-menti majorjában. Rendkívüli népszerűségnek és szeretetnek örvendett már életében, hiszen Porkoláb István még egy generációval később is jó szívvel emlékezett vissza a tudós apátra, akinek tetteit és kedves személyét anekdotákban ápolták a celliek.⁴⁷⁴ Emlékét és nevét máig hűen őrzi a nagytemplomot övező fás tér. A volt klostrom falán pedig halálának 100. évfordulóján emléktáblát is avatott a helyi Honismereti Munkaközösség 2000-ben. 2007. március 21-én sírját a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánították.

8.8. Kühár Flóris plébános (1917–1922)

8.9. Wagner Lőrinc apát (1900–1910)

8.10. Hollósi Rupert apát (1910–1918)

8.11. Jándi Bernardin apát (1920–1952)

Kühár Flóris plébános (1917–1922) <https://arsnaturae.hu/hu/kuhar-floris> (utolsó letöltés: 2024. 04. 22.)

⁴⁷² Nemes 1948, 32–33.

⁴⁷³ Idézi: Porkoláb 1927, 150.

⁴⁷⁴ Pacher 1912, 152.

*Wagner Lőrinc apát (1900–1910)
(Boros 2012, 381–382.)*

Hollósi Rupert apát (1910–1918)

Jándi Bernardin apát (1920–1952)

8.12. Nemes Vazul plébános (1943–1953)

1953-tól „erősen reakciónak és ellenségesnek” ítélve politikai nyomásra Nemeskoltára helyezték át, ahonnan az ’56-os forradalom napjaiban a celldömölki nemzeti bizottság küldöttsége személyesen hívta haza, de ez az oroszok bevonulása miatt végül meghiúsult. Kovács püspök ennek ellenére a celli plébánia adminisztrátorává nevezte ki decemberben, viszont 1957 elején politikai nyomásra újra el kellett hagynia a plébániát – immáron végleg. Nemes Vazult 1958-tól Ivánra helyezték, majd 1972-ben – utolsó bencésként hagyva el az egyházmegye kötelékét – a főapátság szociális otthonába költözött. 1979. március 22-én hunyt el a győri kórházban, hamvait Pannonhalmán a Boldogasszony Kápolnában helyezték örök nyugalomra.⁴⁷⁵

*Nemes Vazul plébános (1943–1953)
(Boros 2012, 383.)*

⁴⁷⁵ Boros 2018b, 111.

9. Kiscell a kiegyezés idején:

„(...) KisCzell, mezőváros, s hazánk legnevezetesebb búcsújáró helyeinek egyike. A város igen kicsiny, s házainak nagy része bolt, vendéglő nagy középület, — de mint a vidék központja, sokszor igen élénk, kivált vásárok s más összejövetelek alkalmával. E tekintetben sokkal elhagyja a szomszédos Ság mezővárost, melytől alig ½ órányira fekszik. Van rendes heti- és 4 országos vásárja. Itt a főbírói hivatal, postaállomás, itt tartatnak a követválasztások, gazdasági egylet ülései, mely múlt éven itt próbaszántást és ekeversenyt is tartott. Télen rendszeren táncvigalmakat tartatnak, nyáron pedig többnyire vándorszínészek látogatják, kik más vidékhez képest, bizonyosan nem panasszal távoznak a kemenesaljai közönségtől” – Vasárnapi Ujság 1866. augusztus 19. 398.

10. Kiscell a millennium idején:

„A város a győri és a székesfehérvári vasúti vonal mentén fekszik, összeköttetésben állva így Gráczzal és Győrön, Székesfehérváron, Szombathelyen át Budapesttel. A közelmúltban épültek ki a zalai vonalak, mint a sümegi, szt.-gróti és szt.-iváni pályatestek, melyek szintén Kis-Czell-ben folynak a főközlekedési érbe s most van munkában a kis-czell-párndorfi vonal is. Szerencsés fekvése emelte kereskedelmét és teremtette meg iparvállalatait. Mindkettőre befolytak az időközben felállított pénzügyintézetek, melyeknek száma ma már három. Iparvállalatai sorában egy nagy gőzmalom, három téglagyár és egy cement-lapokat előállító ipartelep áll. Nevezetes épülete Kis-Czellnek a „Kemenesaljái közkórház”. Ennek alapját néhai id Nagy Sándor 50,000 frtnyi hagyományával vetette meg 1882-ben. A kórház előtt nagy tér terül el, ezen túl van a tűzoltó-liget, melynek északkeleti szélén van a kőkerítéssel körülvett temető. Itt pihen egy jelesünk: Virághalmi Ferencz. Sírkövét a kis-czelli kaszinó állította. A társadalmi élet elég élénk. A járásbíróság, szolgabíróság, adóhivatal, telekkönyv, vasút, posta, távírda és telefon hivatalnokai, ügyvédek, orvosok, gyógyszerész és kereskedők képezik a már 1848 előtt fennállott, de időközönként megszűnt „Casinó” tagjait. A kisebb kereskedők, iparosok stb. a „Polgári kör”-ben gyűlnek össze. Alakult tűzoltó-egylet és dalárda is” – Borovszky 1989, 55.

53. kép: Az egyesülés előtt álló települések a harmadik katonai felmérés térképén (1869 – 1887). <https://maps.arcanum.com/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 22.)

11. Kegyetemplom felújítása 1941–1943

A mennyezet hat kupolájának freskói Mária életének főbb jeleneteit ábrázolják.⁴⁷⁶ Borsa Antal 16 000 pengőt kapott a pannonhalmi főapáttól, de ez nem volt elég a hat kupolára, de egy özvegyasszony, Tóth Istvánné 4000 pengős, nagylelkű adományának köszönhetően a teljes freskósorozat elkészülhetett.⁴⁷⁷ A kórustól befelé haladva a következő freskókat látjuk: Angyali üdvözlet, Szűz Mária látogatása Erzsébetnél, Jézus bemutatása a jeruzsálemi templomban, a gyermek Jézus tanítja az írástudókat, Szűz Mária mennybemenetele, majd Szűz Mária égi megkoronázása. A kegykápolna feletti két kupolában a Boldogasszony anyánk himnuszából és a kiscelli himnuszából is olvashatunk pár sort. A jobboldali kereszthajó felett látható Szent Benedek és Kapisztrán Szent János, míg a baloldali mennyezetén Árpád-házi Szent Margit és Árpád-házi Szent Erzsébet. Az utóbbi freskó azért is különleges, mert rózsák helyett menekülő gyermekeivel ábrázolta Borsa a királylányt, valamint ezen a boltozaton olvashatjuk a festő nevét és alkotásának idejét. Ezt a két-két mennyezeti képet Jándi Bernárdin apát, Gasztonyi Nándor jószágkormányzó, Szabó Károly országgyűlési képviselő és a Jézus Szíve Szövetség adományából festették ki.⁴⁷⁸ Borsa Antal keze munkáját dicséri még a főbejárat felett található, Szent Annát ábrázoló faszobor,

⁴⁷⁶ Nemes 1948, 43.

⁴⁷⁷ Uo. 42.

⁴⁷⁸ Nemes 1948, 43.

ahogy a templom oldalhajóinak 1942-ben műköből készült keresztúti képeit is ő készítette. Egy évvel később pedig süttöi márványlabazatot kapott a templom és új küszöbököt, mert a zarándokok 200 esztendő alatt a korábbiakat elkoptatták.⁴⁷⁹

12. Jubileumi emlékkép

Az emlékkép a Jelenések Könyvének napfénybe öltözött asszonyát ábrázolja, miként a Föld felett állva a lába alatt félhold, és a kígyó fején tapos, fején pedig a 12 csillagból álló korona. Feje felett az alábbi feliratot olvashatjuk „Máriát dicsérni hívek jöjjetek 1748, 1948”. Bal oldalán egy magyar munkás gabonakévével, előtte egy imádkozó asszony és egy térdeplő fiú tekint a Szűzanyára. Jobb kezénél a regnáló Jándi Bernádin gyémántmisés apát urat látjuk. A jubileumi emlékkép magassága 320 cm, szélessége pedig 258 cm.⁴⁸⁰

Jubileumi emlékkép (saját fotó)

⁴⁷⁹ Uo. 44–45.

⁴⁸⁰ Hoósné 2015, 38.

13. Fényképtár

13. 1. Főoltárkép Szent István eljegyzése. (saját fotó)

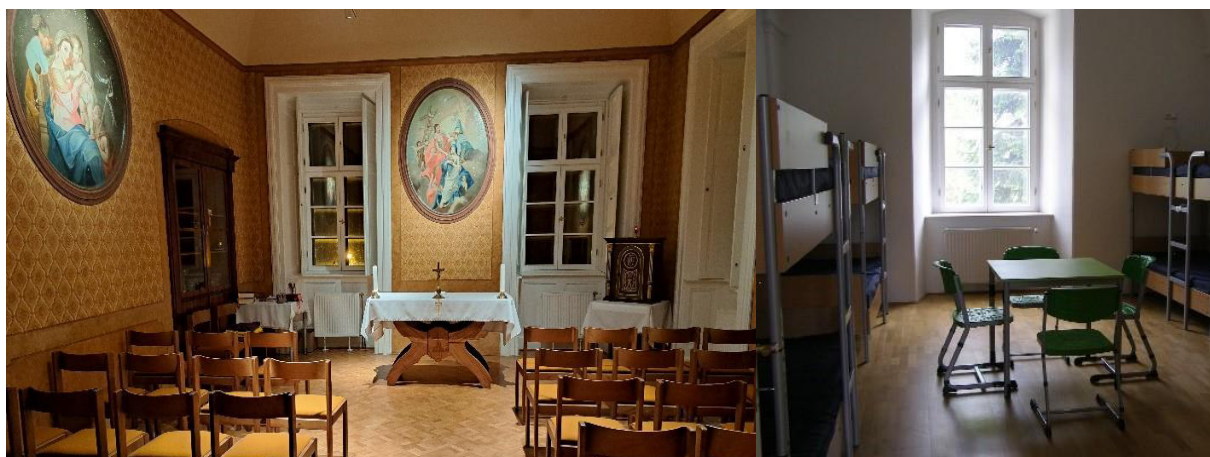
13. 2. Kegyetemplom és apátsági üzletek az ezredfordulón. (Hetényi 2024, 41.)

13. 4. A rendház ma. <http://www.kismariacell.hu/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 22.)

13.3. A kegytemplom ma. <http://vulkansag.hu/> (utolsó letöltés: 2024. 04. 22.)

13.5. Az apáti szalon ma kápolna. (saját fotó)

13. 6. Egy vendégszoba ma.
<http://www.kismariacell.hu/> (utolsó letöltés:
 2024. 04. 22.)

13. 7. A rendház volt refektórium, jelenleg díszterem. (saját fotó)

13. 8. A dömölki apátság címere. (Kozák 2002, 1.)